

วล วิลาสเน. วลติ.

วล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิลาสน
(งาม, น่ารัก). วลติ (ย่อมงาม).

ปิล คหณ. ปิลติ.

ปิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คหณ
(ถือเอา). ปิลติ (ย่อมถือเอา).

มิล สีเนหเน. มิลติ.

มิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สีเนहन
(เหนียว, รัก). มิลติ (ย่อมรัก).

มุล สญจเล ผรณ ๑. มุลติ.

มุล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สญจล.
(ห้วนไหว), และใช้ในอรรถแห่ง ผรณ
(แผ่ไป). มุลติ (ย่อมห้วนไหว, ย่อมแผ่ไป).

ลการนุตฐาตุรูปานิ.

กลุ่มชาติ
ที่ลงท้ายด้วย ล อักษร ๑๖.

วการนุตฐาตุ

วา คติคณุฐเนสุ. วาติ. วาโต.

วี ปชนกนุติอสนขาทนคตีสุ.
ปชนํ จลนํ. กนุติ อภิรุจิ. อสนํ ฆตฺต-
ปริโกโค. ขาทนํ ปุฎวาทิกุกุขนํ. คติ
คมนํ. เวติ.

เว ตนุตสนุตาเน. วายติ.
ตนุตวาโย.

เว โสสนเน. วายติ.

ฉิฎ ฉิฎ นิทสุสนเน. เหวติ. เขวติ.

ถิฎ ทิตฺติยํ. เถวติ. มฐุมฐุกา
เถวณฺติ.^๑

ฐาตุทึลลท่ายด้วย ว อักษร

วา ฐาตุ ใช้ในอรรณแห่ง คติ (ไป),
คณุฐน (ดมกลืน). วาติ (ย้อมไป, ย้อม
ดม). วาโต (ลม).

วี ฐาตุ ใช้ในอรรณแห่ง ปชน
(ห้วนไหว), กนุติ (ชอบใจ), อสน
(ปริโกค), ขาทน (กิน), คติ (ไป). ความ
ห้วนไหว ชื่อว่า ปชน. ความชอบใจ
ชื่อว่า กนุติ. การปริโกคภัตฺร ชื่อว่า
อสน. การกินขนมเป็นต้น ชื่อว่า ขาทน.
การไป ชื่อว่า คติ. เวติ (ย้อมไป).

เว ฐาตุ ใช้ในอรรณแห่ง ตนุต-
สนุตาเน (สืบต่อแห่งด้าย, ทอ). วายติ
(ย้อมทอ). ตนุตวาโย (ช่างทอ).

เว ฐาตุ ใช้ในอรรณแห่ง โสสน
(แห่ง). วายติ (ย้อมแห่ง).

ฉิฎ ฉิฎ ฐาตุ ใช้ในอรรณแห่ง
นิทสุสน (แสดง, อ้างถึง, เป็นตัวอย่าง).
เหวติ (ย้อมแสดง). เขวติ (ย้อมแสดง).

ถิฎ ฐาตุ ใช้ในอรรณแห่ง ทิตฺติ
(รุ่งโรจน์, งดงาม). เถวติ (ย้อมรุ่งโรจน์).

^๑ พ.ฐา. ๒๘/๑๑๕๐/๕๐๓.

ชีว ปาณธารณ. ชีวติ. ชีวิต์,
ชีโว, ชีวิกา. อตฺถิ โน ชีวิกา เทว สจ
จ ยาทิสกัทิสสา.^๑ ชีวิต์ กปฺเปติ.^๒

ปิว มิว ติว นิว ภูลียะ. ปิวติ.
ปิวโร. มิวติ. ติวติ. นิวติ.

เอตฺถ จ ปิวโรติ กจฺจโป, โย
โกจิ วา ภูลิสรีโร. ตถา हि "ปิวโร
กจฺจเป ภูเล"ติ ปุพฺพจาจริเยหิ วุตฺตံ.

อว ปาลเน. อวติ. พุทฺโธ มม
อวตံ.

มธุมนุภา เถวนุตติ (มะฆางหวานย้อมแดง
เรื่อย ๆ).

ชีว ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปาณ-
ธารณ (ทรงชีพ, เป็นอยู่). ชีวติ (ย้อม
เป็นอยู่). ชีวิต์ (ชีวิต), ชีโว (ความเป็น
อยู่), ชีวิกา (ความเป็นอยู่). อตฺถิ โน
ชีวิกา เทว สจ จ ยาทิสกัทิสสา (ข้าแต่
พระองค์ผู้สมมติเทพ การเลี้ยงชีวิต
ของข้าพระองค์ทั้งสองย้อมเป็นไปตามมี
ตามได้). ชีวิต์ กปฺเปติ (ย้อมสำเร็จชีวิต).

ปิว มิว ติว นิว ชาติ ใช้ในอรรถ
แห่ง ภูลีย (ใหญ่, อ้วน, ล้ำ). ปิวติ
(ย้อมอ้วน). ปิวโร (เต่า). มิวติ (ย้อม
อ้วน). ติวติ (ย้อมอ้วน). นิวติ (ย้อมอ้วน).

ก็ในที่นี้ บทว่า ปิวโร ได้แก่ เต่า
หรือคนมีสรีระอ้วน. จริงอย่างนั้น
บูรพาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ปิวโร
กจฺจเป ภูเล (ปิวโร ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
กจฺจเป [เต่า], ภูเล [คนอ้วน]).

อว ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปาลน
(รักษา). อวติ (ย้อมรักษา). พุทฺโธ มม
อวตံ (พระพุทธเจ้าจงรักษาเรา).

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๒๔๖/๔๔๖.

^๒ พ.ธ.อ. ๑๗/-/๕๓. ชีวิต์ กปฺเปติ, ๑๗/-/๑๓๐. ชีวิต์ กปฺเปติ.

สว คติยํ. สวติ.

สว ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
สวติ (ย่อมไป).

กว วณฺเณ. กวติ.

กว ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วณฺเณ
(สรรเสริญ). กวติ (ย่อมสรรเสริญ).

ชิว มเท. ชิวติ.

ชิว ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง มท
(มัวเมา). ชิวติ (ย่อมมัวเมา).

โธว โธวเน. โธวติ.

โธว ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โธว
(ล้าง, ชัก). โธวติ (ย่อมล้าง, ย่อมชัก).

เทว เทว เทวเน. เทวติ,
อาเทวติ, ปริเทวติ, อาเทโว, ปริเทโว,
อาเทวนา, ปริเทวนา, อาเทวิตตฺตํ,
ปริเทวิตตฺตํ.^๑

เทว เทว ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
เทวน (คร่ำครวญ, รำพัน). เทวติ (ย่อม
คร่ำครวญ), อาเทวติ (ย่อมคร่ำครวญ),
ปริเทวติ (ย่อมคร่ำครวญ), อาเทโว (การ
คร่ำครวญ), ปริเทโว (การคร่ำครวญ),
อาเทวนา (การคร่ำครวญ), ปริเทวนา
(การคร่ำครวญ), อาเทวิตตฺตํ, ปริ-
เทวิตตฺตํ (ความเป็นผู้คร่ำครวญ).

เสว เกว เขว เคว คิเลว เมว
มิเลว เสวเน.^๒ เสวติ. เกวติ. เขวติ.
เควติ. คิเลวติ. เมวติ มิเลวติ.

เสว เกว เขว เคว คิเลว เมว
มิเลว ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เสวน^๑ (เสพ,
คบ). เสวติ. เกวติ (ย่อมเสพ). เขวติ.

^๑ อภิ.วิ. ๓๕/๑๕๐/๑๒๙.

^๒ ไป. เสจเน.

^๑ ฉบับฉัฎฐสังคายนาและนิสสัยมีรูปว่า เสจเน
(รด, ราด, สาด) แต่ปาณินียฐาตุปาฐะและ
คัมภีร์ฐาตุบาลีอื่น ๆ มีรูปว่า เสวเน (เสพ, คบ)
จึงใช้เป็น เสวเน ในที่นี้ เพราะคิดว่าอักษร
คลาดเคลื่อนจากเดิมเนื่องจาก จ และ ว ใน
อักษรพม่าคล้ายกันมาก (พุทธโฆส หน้า ๕๑๐).

เทว ปุตุตคตียั. ปุตุตคตติ ปริ-
ปุตุตคคณัน. เทวติ.

ธาวุ คตติสุทฺธิยั. ธาวติ, วิธาวติ.^๑
อาธาวติ, ปริธาวติ.^๒ ธาวโก.

จิรุ อาทานสัวเรสุ. จิวิตติ.

เจวิ เจตนาเตุลฺลย. เจวติ.

วการนุตธาตฺรูปานิ.

เควติ (ย้อมเสพ). คิเลวติ. เมวติ
(ย้อมเสพ). มิเลวติ (ย้อมเสพ).

เทว ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปุตุตคตติ
(ลอยไป). การลอยไปชื่อว่า ปุตุตคตติ.
เทวติ (ย้อมลอยไป).

ธาวุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คตติ (ไป),
สุทฺธิ (สะอาด, ชำระ). ธาวติ (ย้อมวิ้ง),
วิธาวติ (ย้อมวิ้งโดยประการต่าง ๆ).
อาธาวติ (ย้อมวิ้งเฉพาะหน้า), ปริธาวติ
(ย้อมวิ้งโดยรอบ). ธาวโก (ผู้วิ้ง).

จิรุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อาทาน
(ถือเอา), สัวร (ระวัง). จิวิตติ (ย้อมถือเอา,
ย้อมระวัง).

เจวิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เจตนา-
ตุลฺลย (ตั้งใจ, ความเสมอกัน). เจวติ
(ย้อมตั้งใจ, ย้อมเสมอกัน).

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ว อักษร จบ.

^๑ พ.มหา. ๒๙/๙๑๐/๕๐๕.

^๒ พ.ชา.อ. ๒๘/-/๒๘๒.

สการนุตธาตุ

สา ปาเก. สาทิ.

สี เสวาย. เสวติ. เสวนา, เสวโก,
เสวิต, สีโว, สีว.

นิหียติ ปุริโส นิหีนเสวี

น จ หาเยถ กทาจิ ตุลยเสวี
เสฏฐมุปคม อูเทติ ชิปปิ
ตสุมมา อตตโน อุตตริตริ ภาเชถ.

สี คติพทุธิสุ. เสติ, อติเสติ.
อติสิตุ, อติสิตวา, เสตุ.

สี สเย. สโย สุนัน. เสติ. สยติ.
เสนัน. สยัน.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ส อักษร

สา ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาก
(หุง, ต้ม). สาทิ (ย้อมหุง).

สี ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เสวา
(เสพ, คบ). เสวติ (ย้อมคบ). เสวนา
(การคบ), เสวโก (เสวก), เสวิต (อัน
เขาเสพแล้ว), สีโว (พระอิศวร), สีว
(พระนิพพาน, แดนเกษม).

บุรุษคบหาคนเลวทราม ย้อมเลว
ทราม คบหาคนที่เสมอกันย้อมไม่
เสื่อมในกาลไหน ๆ คบหาคนที่ดี
กว่าตนย้อมเด่นขึ้น เพราะเหตุนั้น
ควรคบคนผู้ที่ดีกว่าตน.

สี ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป),
พทุธิ (เจริญ, รุ่งเรือง). เสติ (ย้อมไป,
ย้อมเจริญ), อติเสติ (ย้อมไปยัง).
อติสิตุ (เพื่อไปยัง), อติสิตวา (ไปยังแล้ว),
เสตุ (สะพาน).

สี ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สย (นอน).
การนอน ชื่อว่า สย. เสติ (ย้อมนอน).
สยติ (ย้อมนอน). เสนัน (การนอน,
ที่นอน). สยัน (การนอน, ที่นอน).

• อัง.ติก ๒๐/๔๖๕/๑๕๘. ๑๖๑. พ.ชา ๒๗/๙๘๒/๒๑๓.

สุ คติยฺ. สวติ. ปสวติ. ปสุโต,
สุโต.^๑

เอตถ สุโตติ ทูโต, "วิตตี"^๒ हि मं
विनृत्ति सुत तिसृवा"ति"^๓ "เทวสุโต จ
माตลี"ติ^๔ จ อิมานิ ตตถ ปโยคานิ.

สุ สวเน. สวณํ สนุหนํ. สวติ.
อาสโว.

สุ ปสเว. ปสโว ชนनํ. สวติ,
ปสวติ. สุตตํ.

เอตถ ปน สุตตनुติ อตถเอ สวติ
ชเนตีติ สุตตํ, เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ,
ตทณฺณมปิ วา หตฺถิสุตฺตาทิ สุตตํ.

สุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
สวติ (ย่อไป). ปสวติ (ย่อไป). ปสุโต
(ผู้ขวนขวาย), สุโต (ทูต).

ในที่นี้ บทว่า สุโต ได้แก่ ทูต,
ในคำว่า สุต นั้นมีตัวอย่างนี้ว่า วิตตี हि
มं विनृत्ति सुत तिसृवा (ดูกรทูตมาตลี เรา
ได้รับความยินดีเพราะเห็นเทวสมบัติ).
เทวสุโต จ มาตลี (เทพมาตลีผู้เป็นทูต
ของเทวดา).

สุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สวณ
(ไหล). การไหลไป ชื่อว่า สวณ. สวติ
(ย่อไหล). อาสโว (น้ำเมาที่ไม่ได้กลั่น).

สุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปสว (ให้
เกิด, หลัง). การให้เกิด ชื่อว่า ปสว.
สวติ (ย่อหลัง). ปสวติ (ย่อหลัง).
สุตตํ (สูตร).

ก็ในที่นี้ บทว่า สุตตํ มีวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า สุตต เพราะอรรถว่าเป็น
ถ้อยคำหลังอรรถ คือ ให้เกิดอรรถ, ได้แก่

^๑ น. สุโต.

^๒ ไป. วิตติ.

^๓ พุ.ชา. ๒๘/๕๗๓/๒๑๓.

^๔ ที.มหา. ๑๐/๒๔๓/๒๙๒.

พระพุทธรูปพจน์คือพระไตรปิฎก. อีกนัย
หนึ่ง ได้แก่ สูตรมีหัตถิสูตรเป็นต้น
แม้อื่นจากนั้น

สุ ปาณคพุกวิโมจเนสฺ. สฺติ.
ปฺสูติ. ปฺสูโต.

สุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาณ
(เป็นอยู่). คพุกวิโมจน (ออกจากกรรม).
สฺติ (ย่อมาเป็นอยู่, ย่อมตลอด). ปฺสูติ (ย่อ
เป็นอยู่, ย่อมตลอด). ปฺสูโต (ผู้ตลอดแล้ว).

สฺ^๑ เปรณ. สฺติ.

สฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เปรณ
(บด, ทำให้ละเอียด). สฺติ (ย่อทบด).

เส ขเย. สฺยติ. เอกการสฺยสฺยาเทโส.

เส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ขย
(สิ้นไป, เสื่อมไป). สฺยติ (ย่อมสิ้นไป).
แปลง เอ อักษร เป็น อีย อักษร.

เส ปาเก. เสติ.

เส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาก (หุง,
ต้ม). เสติ (ย่อมหุง).

เส คติยฺ. เสติ. เสตุ.

เส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
เสติ (ย่อมไป). เสตุ (สะพาน).

หีส หีสายฺ. หีสติ. หีสโก, หีสนา,
หีสสา.

หีส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง หีส
(เบียดเบียน). หีสติ (ย่อมเบียดเบียน).
หีสโก (ผู้เบียดเบียน), หีสนา (ผู้เบียด-
เบียน), หีสสา (การเบียดเบียน).

^๑ ไป. อ. สฺ เปรณ. สฺติ.

อิสฺส **อิสฺสายํ**. **อิสฺสติ**. **ปริส-**
ปรกุกมฺสฺส **เทวา น อิสฺสฺนฺติ**.^๑ **อิสฺสา,**
อิสฺสายนนา.^๒

นมฺสฺส **วฺนฺทฺนฺนฺติ**. **วฺนฺทฺนฺนฺติ**
นํม **วฺนฺทฺนฺนฺสฺส** **ชาตํ นมฺนํ**. **สฺกมฺม-**
โกเยวํ **ชาตฺ**, **น นมฺชาตฺ** **วฺย** **สฺกมฺมโก**
เจว **อกมฺมโก** **จ**. **นมฺสฺสฺสติ**.

มฺส **สฺทฺเท**. **มฺสฺติ**, **โฆสฺติ**.
ปฺฏิโฆสฺ. **นฺคฺโฆสฺ**, **วฺจฺโฆสฺ**.

จฺส **ปาเน**. **จฺสฺติ**.

ปฺส **วฺทฺธิ**. **ปฺสฺติ**. **ไปฺส**. **สมฺปฺเพ**
มม **ไปฺสนํ**.^๓ **ไปฺสนนฺติ** **วฺทฺธมนํ**.

อิสฺส **ชาตฺ** ใช้ในอรรถแห่ง **อิสฺสา**
(ริชยา). **อิสฺสฺติ** (ย่อมริชยา). **ปริส-**
ปรกุกมฺสฺส **เทวา น อิสฺสฺนฺติ** (เทวดา
ไม่ริชยาความเพียรของบุรุษ). **อิสฺสา**
(การริชยา), **อิสฺสายนนา** (อาการริชยา).

นมฺสฺส **ชาตฺ** ใช้ในอรรถแห่ง
วฺนฺทฺนฺนฺติ (นอบน้อม). การนอบน้อม
กล่าวคือ การกราบไหว้ ชื่อว่า **วฺนฺทฺน-**
นฺติ. **ชาตฺ** นี้ เป็นสกัมมชาตฺแน่นอน.
ไม่เหมือน **นมฺ** **ชาตฺ** ที่เป็นได้ทั้งสกัมมชาตฺ
และอกัมมชาตฺ. **นมฺสฺสฺสติ** (ย่อมไหว้).

มฺส **ชาตฺ** ใช้ในอรรถแห่ง **สฺทฺท**
(ออกเสียง, ประกาศ, ป่าวร้อง). **มฺสฺติ**,
โฆสฺติ (ย่อมประกาศ). **ปฺฏิโฆสฺ** (เสียง
สะท้อน). **นฺคฺโฆสฺ** (เสียงดัง), **วฺจฺโฆสฺ**
(เสียงพูด).

จฺส **ชาตฺ** ใช้ในอรรถแห่ง **ปาเน**
(ดื่ม). **จฺสฺติ** (ย่อมดื่ม).

ปฺส **ชาตฺ** ใช้ในอรรถแห่ง **วฺทฺธิ**
(เจริญ, รุ่งเรือง, งอกงาม). **ปฺสฺติ** (ย่อม

^๑ พ.ชา. ๒๗/๕๐๕/๑๒๘. **เทวา น อิสฺสฺนฺติ** **ปริสปรกุกมฺสฺส**.

^๒ อภิ. ส. ๓๔/๗๒๗/๒๘๗.

^๓ พ.จริยา. ๓๓/๒๓/๕๘๒.

เจริญ). ไปโส (บุรุษ). สมปีเพ มม ไปสน์
(การเจริญเติบโตของข้าพระบาทในบ้าน
ที่คับแคบ). บทว่า ไปสน์ ได้แก่ ความ
เจริญ.

มุส เถยเย. เถนนํ. เถยยํ ใจริกา.
มุสติ. ทุทฺทิกฺโข จกฺขมุสโน.^๑ มุสโล.

มุส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เถยย
(ขโมย). การขโมย ชื่อว่า เถยย ได้แก่
กิริยาอาการขโมย. มุสติ (ย่อมขโมย).
ตุทฺทิกฺโข จกฺขมุสโน (ยากที่จะดู ทำ
นัยน์ตาให้พราวพราย). มุสโล (สาก).

ปฺส ปสเว. ปฺสติ.

ปฺส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปสว
(ไหล). ปฺสติ (ย่อมไหล).

วาสี ภูส อลงฺกาเร. วาสติ.
ภูสติ, วิภูสติ. ภูสนํ, วิภูสนํ.

วาสี ภูส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
อลงฺการ (ประดับ). วาสติ (ย่อมประดับ).
ภูสติ (ย่อมประดับ), วิภูสติ (ย่อมประดับ).
ภูสนํ (การประดับ), วิภูสนํ (การประดับ).

อุส รุชายํ. อุสติ.

อุส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง รุชา
(เสียดแทง). อุสติ (ย่อมเสียดแทง).

อิส อุญฺเจ.^๒ เอสติ. อีสิ.

อิส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อุญฺจ
(แสวงหา). เอสติ (ย่อมแสวงหา). อีสิ
(ฤาษี).

^๑ ที.มหา. ๑๐/๒๑๒/๒๑๒.

^๒ ฉ. อุญฺเจ.

เอตถ ปน สีลาทโย कुणे
 ऐसनुदीति **อิสโย**, पुठुठाटयो अरिया
 तापसपुपुषुशाय १ पपुषुशिता नरा.

“อิสสิ ตาปโส ชฎิลो च्छि च्छा-
 षโร”ติ ऐते तापसप्रियाया.

गस विलेखने. गसति, गसुसति.
 गसुसโก, आकाशे.

ऐतुठ गसुसगोति गसिगारगो.
 आकाशेति नगं. तनुहि न गसुसदीति
 आकाशे. गसितुं विलेखितुं न सकुगाति अतुठे.

อิมานิ तथगिठानानि :

आकाशे अमुपरं अपुगं
 अनुदलिकुखमम् नगं
 वेहासे ककनं तेवे
 खमातिजुजपठेपि १.
 तारापठे १ नकुखतु-
 पठे रविपठेपि १
 वेहायसं वायुपठे
 अपठे अनिलवुखसं.

ก็ในบทว่า **อิสสิ** นี้ มีวิเคราะห์ว่า
 ชื่อว่า **อิส** เพราะอรรถว่าเป็นผู้แสวงหา
 คุณธรรมมีศีลเป็นต้น ได้แก่ พระอริยะ
 มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น และชนผู้บวช
 เป็นดาบส.

ศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของดาบสดังนี้
 คือ **อิสสิ ตาปส ชฎิล ช्छิ ช्छา**.

गस षाठु ใช้ในอรรถแห่ง **วिलेखन**
 (ขีดข่วน). **गसति** (ย่อมขีดข่วน), **गसुसति**
 (ย่อมไถ). **गसुसโก** (ชาวนา), **आकाशे**
 (ท้องฟ้า).

ในที่นี้ บทว่า **गसुसโก** ได้แก่ ผู้ทำ
 กสิกรรม. บทว่า **आकाशे** ได้แก่ ท้องฟ้า.
 ก็ท้องฟ้านั้น ชื่อว่า **आकाश** เพราะ
 อรรถว่าขีดข่วนไม่ได้. อธิบายว่า ไม่
 สามารถขีดข่วนให้เป็นรอยได้.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของฟ้า

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของฟ้า นั้น ดังนี้ :

आकाश अमुपर अपुग अनुदलिकुख
 अम नग वेहास ककन तेव ख
 आतिजुजपठ तारापठ नकुखतुपठ
 रविपठ वेहायस वायुपठ अपठ
 अनिलवुखस.

กส ลิส ชส ฉส วส มส ทิส
 ชุส ยุส หีสตุธา. กสติ. ลิสติ. ชสติ.
 ฉสติ. วสติ. มสติ. มสโก. โอมสติ,
 โอมสวาโท. ทิสติ. ชุสติ. ยุสติ.

กส ลิส ชส ฉส วส มส ทิส
 ชุส ยุส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง หีสา
 (เบียดเบียน). กสติ (ย่อมเบียดเบียน).
 ลิสติ (ย่อมเบียดเบียน). ชสติ (ย่อม
 เบียดเบียน). ฉสติ (ย่อมเบียดเบียน).
 วสติ (ย่อมเบียดเบียน). มสติ (ย่อม
 เบียดเบียน). มสโก (ยุง). โอมสติ (ย่อม
 ทิมแทง), โอมสวาโท (การกล่าวทิมแทง).
 ทิสติ (ย่อมเบียดเบียน). ชุสติ (ย่อม
 เบียดเบียน). ยุสติ (ย่อมเบียดเบียน).

ตตุถ โอมสตีติ วิชฺฌติ. โอมส-
 วาโทติ ปเรสฺสู สฺสูจียา วิย วิชฺฌนวาโท.
 มสโกติ มกโส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอมสตี
 ได้แก่ ย่อมทิมแทง. บทว่า โอมสวาโท
 ความว่า การกล่าวทิมแทงชนเหล่าอื่น
 เหมือนแทงด้วยเข็ม ฉะนั้น. บทว่า มสโก
 ได้แก่ ยุง.

ภสฺส ภสฺสเน. ภสฺสนฺติ กถนํ
 วุจฺจติ "อาวาโส โคจโร ภสฺสํ."^๑
 ภสฺสการกนฺ"ติอาทิสฺสู วิย. ภสฺสติ. ภฺภูจํ.
 ภฺภูจนฺติ ภาสิตํ, วจนฺนฺติ อตฺถเ.

ภสฺส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ภสฺสน
 (กล่าว). การกล่าว ท่านเรียกว่า ภสฺส
 ดุจในประโยคเป็นต้นว่า อาวาโส โคจโร
 ภสฺสํ (อาवास, โคจร, ถ้อยคำ).
 ภสฺสการกํ (ผู้กระทำถ้อยคำ, คนพูดมาก).
 ภสฺสติ (ย่อมกล่าว). ภฺภูจํ (ถ้อยคำ).
 บทว่า ภฺภูจํ ได้แก่ ถ้อยคำ อธิบายว่า
 คำพูด.

^๑ วิสุทฺธิ. ๑/๑๖๑.

เอตถ ปน

สุภาสิตา อตถวตี

คาถาโย เต มหามุณี

นิชฺฌตฺโตมฺหิ สุภฺภูเจน

ตฺวญฺจ เม สรณํ ภวาทิ^๑

ก็ในคำนี้มีพระบาลีเป็นตัวอย่างว่า

ข้าแต่ท่านผู้เป็นมหามุณี คาถาของท่านเป็นสุภาษิต มีประโยชน์ ข้าพเจ้าโล่งใจ ด้วยถ้อยคำของท่าน ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้าเถิด.

ปาฬิ นิตฺถสฺสนํ.

ตตฺถ นิชฺฌตฺโตติ นิชฺฌมาปีโต
ธมฺโมชปญฺญาเย ปญฺญตฺตติคฺโค อมฺหิ.
สุภฺภูเจนาติ สุภาสิตฺเตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิชฺฌตฺโต ความว่า เราเป็นผู้อันท่านให้รู้แล้ว คือ ให้ถึงความเข้าใจด้วยปัญญาอันเกิดแต่ธรรม. บทว่า สุภฺภูเจน คือ ถ้อยคำที่กล่าวดีแล้ว.

ชิสฺสุ นิสฺสุ วิสฺสุ มิสฺสุ วสฺสฺส เสจฺจน.
เชสฺสติ. เนสฺสติ. เวสฺสติ. เมสฺสติ. เทโว
วสฺสฺสติ.

ชิสฺสุ นิสฺสุ วิสฺสุ มิสฺสุ วสฺสฺส ชาติ
ใช้ในอรรถแห่ง เสจฺจน (รด, ราว, ไปรย).
เชสฺสติ (ย่อมรด, ย่อมราว). เนสฺสติ
(ย่อมรด, ย่อมราว). เวสฺสติ (ย่อมรด,
ย่อมราว). เมสฺสติ (ย่อมรด, ย่อมราว,
ย่อมไปรย). เทโว วสฺสฺสติ (ฝนย่อมตก).

มริสฺสุ สหเน จ. จกาโร เสจฺจน-
เปกฺขโก. มริสฺสติ.

มริสฺสุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สหเน
(อดทน, รด, ราว, ไปรย), และใช้ในอรรถ
แห่ง เสจฺจน (รด, ราว, ไปรย). จ อักษร
มุ่งหมายเอาอรรถแห่ง เสจฺจน. มริสฺสติ
(ย่อมอดทน, ย่อมรด).

^๑ พ.วิ. ๒๖/๖๓/๑๐๘.

ปฺส ไปสเน. ไปสติ. ไปโส.
กมฺมจิตตอตุตฺตาหาเรหิ ไปสียตีติ ไปโส.
“อญฺเณปิ เทโว ไปเสตี”ติ^๑ ทสฺสนโต
ปน จุราทิคณปิ อิมํ ชาติํ วกฺขาม.

ปิสฺ สิลิสฺ ปุสฺ ปฺลฺสฺ อฺสฺ
อุปทาเห. เปสฺติ. สีเลสฺติ. สีเลโส.
ไปสฺติ. ปโลสฺติ. โอสฺติ. อฺสฺ.

มฺสฺ สฺหริเส. สฺหริโส สงฺฆญฺญัน.
มฺสฺสฺติ.

หฺสฺ อาลิงฺเค. อาลิงฺโค อุปฺคฺุหนฺ.
หฺสฺสฺติ.

หส หสเน. หสติ. อฺสฺสา หสนฺติ,
อาชานียา หสนฺติ. ปหสติ, อุหสติ.

ปฺส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ไปสน
(เลี้ยง, เลี้ยงดู, ปรมเปวอ). ไปสติ (ย่อม
เลี้ยง). ไปโส (บุรุษ). ชื่อว่า ไปส เพราะ
อรรถว่าเป็นผู้ อํนกรรมจิตตอตุตฺตาหาเรหิ
เลี้ยงไว้. อนึ่ง ข้าพเจ้าจักกล่าวชาตินี้
แม้ในจุราทิคณะ เพราะพบตัวอย่างจาก
พระบาลีว่า อญฺเณปิ เทโว ไปเสตี (แม้
คนเหล่าอื่นพระองค์ยังทรงชุบเลี้ยงได้).

ปิสฺ สิลิสฺ ปุสฺ ปฺลฺสฺ อฺสฺ ชาติ
ใช้ในอรรถแห่ง อุปทาห (เราร้อน). เปสฺติ
(ย่อมเราร้อน). สีเลสฺติ (ย่อมเราร้อน).
สีเลโส (ยางเหนียว). ไปสฺติ (ย่อมเราร้อน).
ปโลสฺติ (ย่อมเราร้อน). โอสฺติ (ย่อม
เราร้อน). อฺสฺ (ลูกศร).

มฺสฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สฺหริส
(กระทบ). การกระทบ ชื่อว่า สฺหริส.
มฺสฺสฺติ (ย่อมกระทบ).

หฺสฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อาลิงฺค
(กอด, สวมกอด). การกอด ชื่อว่า
อาลิงฺค. หฺสฺสฺติ (ย่อมกอด).

หส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หสน
(หัวเราะ). หสติ (ย่อมหัวเราะ). อฺสฺสา

^๑ พ.ชา. ๒๗/๗/๓.

การิต "หาเสติ" อิจจาติ, อุหสิยมาโน, หาโส, ปหาโส, หสนัน, ปหสนัน, หสิตัน, ทการโลเปน มนุทหสนัน "สิตนุ"ติ วุจจติ "สิตัน ปาตวากาสี"ติอาทิสู.^๑

หสนุติ (ม้าร้องอยู่), อาชานียา หสนุติ (ม้าอาชานียาร้องอยู่), ปหสติ (ย่อมหัวเราะ), อุหสติ (ย่อมหยอกเย้า), เมื่อลงการิตปัจจัย จะมีรูปเป็นต้นว่า หาเสติ, อุหสิยมาโน (อันเขาหยอกเย้าอยู่), หาโส (การหัวเราะ), ปหาโส (การหัวเราะ), หสนัน (การหัวเราะ), ปหสนัน (การหัวเราะ), หสิตัน (การหัวเราะ), การหัวเราะน้อยๆ (การยิ้ม, การแยม) ท่านเรียกว่า สิตัน ด้วยการลบ ห อักษร ในพระบาลีเป็นต้นว่า สิตัน ปาตวากาสี (ทำการแยมให้ปรากฏ).

อธิบายบทว่า อุหสติ เป็นต้น

ตตถ อุหสตีติ อวหสติ, อุหสิยมาโนติ อวหสิยมาโน, ตตฺรายํ ปาฬิ "อิธ ภิกขุ อรวณคตํ วา รุกขมูลคตํ วา สุนฺดาการคตํ วา มาตุคามอุปลงฺกमितฺวา อุหสติ"อิติ^๒ จ "โส มาตุคามเนน อุหสิยมาโน"อิติ^๒ จ, หาโสติ หสนัน วา โสมนสฺสํ วา "หาโส เม อุปปชฺชธา"ติอาทิสู วิย.^๓

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุหสติ ได้แก่ ย่อมหยอกเย้า, บทว่า อุหสิยมาโน ได้แก่ อันเขาหยอกเย้าอยู่, ในข้อความนั้นมีพระบาลีเป็นต้นว่า อิธ ภิกขุ อรวณคตํ วา รุกขมูลคตํ วา สุนฺดาการคตํ วา มาตุคามอุปลงฺกमितฺวา อุหสติ (มาตุคามเข้าใกล้ภิกษุ ในพระธรรมวินัยนี้ ผู้อยู่ในป่า โคนไม้ หรือเรือนว่างแล้ว ย่อมหยอกเย้า) โส มาตุคามเนน อุหสิยมาโน (เธอถูกมาตุคามหยอกเย้า

^๑ ม.ม. ๑๓/๔๐๓/๓๗๔.

^๒ อัง.ปญจก. ๒๒/๗๕/๑๐๓.

^๓ พุ.ธ. ๓๓/๗/๕๖๔

อยู่). การหัวเราะหรือความโลมมันส์
ชื่อว่า **หาส** ดังในประโยคเป็นต้นว่า
หาไส เม อุปปชชถ (ความโลมมันส์ได้
บังเกิดขึ้นแก่เรา).

ตฺส หส หิส รส สทฺเท. ตฺสติ,
หสติ, หิสติ, รสติ, รสตี. อตุรายํ ปาฬิ
“ภริโย สพฺพา วชฺชนตุ, วิณฺนา สพฺพา
รสฺนตุ ตา”อิติ.^๑

ตฺส หส หิส รส ชาติใช้ในอรรถ
แห่ง **สทฺท** (ออกเสียง, ร้อง). ตฺสติ
(ย่อมออกเสียง, ย่อมร้อง), หสติ
(ย่อมออกเสียง, ย่อมร้อง), หิสติ
(ย่อมออกเสียง, ย่อมร้อง), รสติ
(ย่อมออกเสียง, ย่อมร้อง), รสตี (ออก
เสียงแล้ว, ร้องแล้ว). ในที่นี้มีพระบาลีนี้ว่า
ภริโย สพฺพา วชฺชนตุ, วิณฺนา สพฺพา
รสฺนตุ ตา (เสียงกลองทุกอย่างจงบันลือ,
เสียงพิณทุกชนิดจงบรรเลง).

รส อสฺสาทเน. รสติ. รโส.

รส ชาติใช้ในอรรถแห่ง **อสฺสาทน**
(ยินดี). รสติ (ย่อมยินดี). รโส (ความ
ยินดี).

รส อสฺสาทสิเนเหสุ. รสติ. รโส.

รส ชาติใช้ในอรรถแห่ง **อสฺสาท**
(ยินดี), **สิเนห** (รักใคร่). รสติ (ย่อมยินดี,
ย่อมรักใคร่). รโส (ความยินดี, ความ
รักใคร่).

^๑ พ.ธ. ๓๒/๑/๕

รส หานิย์. รสติ. รสนํ, รโส.

รส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง หานิ (เลื่อม, ลื่น). รสติ (ย้อมเลื่อม, ย้อมลื่น). รสนํ (ความเลื่อม, ความลื่น), รโส (ความเลื่อม, ความลื่น).

อตุรายํ ปาฬี :

นแหว จิต^๑ นาสินํ
 น สยานํ น ปทุคฺคํ
 ยาว พุยาติ นิมีสติ
 ตตุราปี รสตีพุพโยติ.^๒

ในที่นี้ มีพระบาลีดังนี้ :

สัตว์ที่ยืน นั่ง นอน หรือเดินอยู่
 อายุสังขาร หาได้เป็นไปตาม
 ด้วยไม่ ้วยย้อมเลื่อมไปทุกขณะ
 ที่หลับตาและลืมตา.

ตตุถ รสตีพุพโยติ โส โส วโย
 รสตี ปริหายติ, น วฑฺฒตีติ อตุถ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รสตีพุ-
 พโย ความว่า ้วยนั้น ๆ ย้อมลื่นไป
 คือ ย้อมเลื่อมไป, อธิบายว่า ไม่เจริญ.

ลส สีเลสนกัฬเนสุ. ลสติ. ลาโส.
 ลสี ๑ เต นิปฺผลิตา.^๓ ลสี วุจฺจติ
 มตฺถลฺลํ. นิปฺผลิตาติ นิกฺขนฺตา.

ลส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สีเลสน
 (แนบชิด), กัฬน (เล่น). ลสติ (ย้อมกอด,
 ย้อมเล่น). ลาโส (การเยื้องกราย). ลสี
 ๑ เต นิปฺผลิตา (มันสมองของท่านไหล
 ออกแล้ว). มันสมอง ท่านเรียกว่า ลสี.
 บทว่า นิปฺผลิตา ได้แก่ ไหลออกแล้ว.

นิส สมาธิหิ. สมาธิ สมาธานํ
 จิตฺเตกคฺคตา. เนสติ.

นิส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สมาธิ
 (ตั้งมั่น, แน่วแน่). ความตั้งมั่น ชื่อว่า
 สมาธิ ได้แก่ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว.
 เนสติ (ย้อมตั้งมั่น).

^๑ ไป. ติฏฺฐ.

^๒ พุ.ชา ๒๗/๖๑๒/๑๔๗. สรวตี วโย

^๓ พุ.ชา ๒๗/๑๔๓/๔๖. ฉ. นิปฺผลิตา

มัส มส สหุเท โรเส จ. เมสติ.
มสติ. เมโส. มสโก.

มัส มส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สหุเท
(ออกเสียง), และใช้ในอรรถแห่ง โรส
(โกรธ). เมสติ (ย่อมออกเสียง). มสติ
(ย่อมออกเสียง). เมโส (แกะ). มสโก (ยุง).

ปสิ เปสุ คติย. ปสติ. เปสติ.

ปสิ เปสุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ
(ไป). ปสติ (ย่อมไป). เปสติ (ย่อมไป).

สสุ หีสาย. สสติ. สตุถ. สตุถ
วจุจติ อสิ.

สสุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หีสา
(เบียดเบียน). สสติ (ย่อมเบียดเบียน).
สตุถ (ดาบ). ดาบ ท่านเรียกว่า สตุถ.

สัส ฤติยญจ. จกาโร หีสาเปกฺขาย.
สัสติ, ปสัสติ. ปสัสสา, ปสัสนา. ปสตุโ
ภควา. ปสัสมาโน, ปสัสติโต, ปสัสโก,
ปสัสติทุโพ, ปสัสนีโย, ปาสัสโส, ปสัสติตฺวา
อิจฺจาทีนึ.

สัส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ฤติ
(สรรเสริญ, เบียดเบียน), และใช้ในอรรถ
แห่ง หีสา (ความเบียดเบียน). จ อักษร
มุ่งหมายเอาอรรถแห่ง หีสา. สัสติ (ย่อม
สรรเสริญ, ย่อมเบียดเบียน), ปสัสติ (ย่อม
สรรเสริญ, ย่อมเบียดเบียน). ปสัสสา
(การสรรเสริญ), ปสัสนา (การสรรเสริญ).
ปสตุโ ภควา (พระผู้มีพระภาคอันเขา
สรรเสริญแล้ว). ปสัสมาโน (สรรเสริญอยู่),
ปสัสติโต (อันเขาสรรเสริญแล้ว), ปสัสโก
(ผู้สรรเสริญ), ปสัสติทุโพ (อันเขาควร
สรรเสริญ), ปสัสนีโย (อันเขาควร
สรรเสริญ), ปาสัสโส (อันเขาควร
สรรเสริญ), ปสัสติตฺวา (สรรเสริญแล้ว).

ทิส เปกฺขเน. เอติสุสา ปน
 นานารูปานิ ภวนฺติ. “ทิสฺสติ ปทิสฺสติ”
 อิจฺจาที อกมฺมกํ. “ปฺสฺสติ ทกฺขติ”
 อิจฺจาที สกมฺมกํ.

ทิสฺสตุ, ปฺสฺสตุ, ทกฺขตุ. ทิสฺเสยฺย,
 ปฺสฺเสยฺย, ทกฺขเยยฺย. ทิสฺเส, ปฺสฺเส, ทกฺখে.
 ทิสฺส, ปฺสฺส, ทกฺข. อทิสฺสา, อปฺสฺสา.
 อทฺทา สีนฺตเร นเค.^๑ อทฺทกฺขา,
 อทฺทกฺขุ, อทฺสฺสุ. อทฺสฺสิ, อปฺสฺสิ, อทฺกฺชิ.

ทสฺสิสฺสติ, ปสฺสิสฺสติ, ทกฺขิสฺสติ.
 อทสฺสิสฺสา, อปสฺสิสฺสา, อทกฺขิสฺสา.^๒
 เหวํ วตฺตมานปญฺจมิยาทิวเสน วิตฺถาเร-
 ตพฺพานิ. กาวีเต: “ทสฺเสติ ทสฺสยตี”ติ
 รูปานิ. กมฺเม “ปสฺสียติ” อิจฺจาทีนิ.

ทิส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เปกฺขน
 (เห็น). ก็ ทิส ธาตุนี้ มีรูปหลากหลาย.
 เช่นรูปเป็นต้นว่า ทิสฺสติ, ปทิสฺสติ (ย่อ
 ปรากฎ) เป็นรูปที่ไม่มีกัมม. รูปเป็นต้น
 ว่า ปสฺสติ ทกฺขติ (ย่อเห็น) เป็นรูป
 ที่มีกัมม.

ปัญจมีวิภัตติ - อัชชัตตนิวิภัตติ

ทิสฺสตุ, ปสฺสตุ, ทกฺขตุ. ทิสฺเสยฺย,
 ปสฺเสยฺย, ทกฺขเยยฺย. ทิสฺเส, ปสฺเส, ทกฺখে.
 ทิสฺส, ปสฺส, ทกฺข. อทิสฺสา, อปสฺสา.
 ตัวอย่างเช่น อทฺทา สีนฺตเร นเค
 (ได้ทอดพระเนตรเห็น ภูเขาหลายเทือก
 ในระหว่างมหาสมุทรสี่ท้นดร). อทฺทกฺขา,
 อทฺทกฺขุ, อทฺสฺสุ. อทฺสฺสิ, อปสฺสิ, อทฺกฺชิ.

ภวิสสันตีวิภัตติ - กาลาติปัตติวิภัตติ

ทสฺสิสฺสติ, ปสฺสิสฺสติ, ทกฺขิสฺสติ.
 อทสฺสิสฺสา, อปสฺสิสฺสา, อทกฺขิสฺสา. รูป
 ที่สำเร็จมาจาก ทิส ธาตุ พังแจกด้วย
 อำนาจวัตตมานาวิภัตติ และปัญจมี-
 วิภัตติเป็นต้นอย่างนี้. เมื่อลงการิตปัจจย-
 จะมีรูปว่า ทสฺเสติ, ทสฺสยติ. เมื่อใช้ใน
 อรรถแห่งกัมมวาก จะมามีรูปเป็นต้นว่า
 ปสฺสียติ.

^๑ ชุ.ชา. ๒๘/๕๙๐/๒๒๐.

^๒ ฉ. ทกฺขิสฺสา.

ทิส๑. ปรุส๑. ปรุส๑. ปรุส๑ิต๑.
ทสุเส๑ต๑.ทสุสน๑.วิปรุส๑สน๑, ฎว๑ณทสุสน๑น๑ติ
น๑มิกปรุท๑น๑. ตท๑ตุ๑เถ ปรุน ต๑ม๑ตุ๑เถ ๑
“ท๑ก๑ข๑ิต๑ย๑”ติ ฐ๑ปรุ. “๑๑ค๑ต๑ม๑ห ๑ิม๑
ฐ๑ม๑สม๑ย๑, ท๑ก๑ข๑ิต๑ย๑ ๑ปรุ๑ร๑ช๑ิต๑สง๑ษ๑น๑”ติ^๑
ห๑ ปรุ๑พิ. ๑ิม๑สม๑ ปรุน ปรุ๑พิ๑ปรุ๑เท๑เส
“ท๑ก๑ข๑ิต๑ย๑”ติ ๑ิ๑ท๑ ตท๑ตุ๑เถ ต๑ม๑ตุ๑เถ ๑ว
๑ต๑ตุ๑ถ๑ย๑ ฐ๑ปรุ. ต๑ถ๑ ห๑ ท๑ก๑ข๑ิต๑ย๑ติ
๑ิม๑ส๑ส ท๑ส๑สน๑ต๑ถ๑ย๑ติ ๑ว ปรุส๑ิต๑น๑ติ ๑ว
๑ต๑ถ๑ โย๑เช๑ต๑พ๑ุ๑โ.

ค๑ำ๑ที่๑เป๑น๑บท๑น๑ม ค๑ือ ท๑ิส๑ (ท๑ิศ).
ปรุส๑ (ผู้๑เห็น). ปรุส๑ (เห็น๑อยู่). ปรุส๑ิต๑
(ผู้๑เห็น). ท๑สุ๑เส๑ต๑ (ผู้๑เห็น, ผู้๑เส๑ด๑ง). ท๑สุ๑สน๑
(การ๑เห็น). วิปรุส๑สน๑ (การ๑เห็น๑แ๑ง).
ฎว๑ณท๑สุ๑สน๑ (ฎว๑ณ๑รู้๑เห็น). ส๑ว๑น๑ร๑ู๑ปรุ๑ว๑
ท๑ก๑ข๑ิต๑ย๑ ใช้๑ใน๑อ๑ร๑ร๑ต๑ท๑ัต๑ถ๑หรือ๑ต๑ม๑ต๑ถ๑.
ด๑ง๑พระ๑บ๑าลี๑ว๑ ๑๑ค๑ต๑ม๑ห ๑ิม๑ ฐ๑ม๑-
สม๑ย๑, ท๑ก๑ข๑ิต๑ย๑ ๑ปรุ๑ร๑ช๑ิต๑สง๑ษ๑ (พ๑ว๑ก๑เร๑
พ๑าก๑น๑ม๑า๑สู่๑ธ๑ร๑ม๑สม๑ย๑นี้๑ เพื่อ๑ได้๑เห็น๑หมุ๑
ท๑่าน๑ผู้๑ชน๑ะ๑ม๑าร). ก๑็๑ใน๑ข๑้อ๑คว๑ม๑พระ๑บ๑าลี
นี้๑ ค๑ำ๑ว๑ ท๑ก๑ข๑ิต๑ย๑ นี้๑เป๑น๑ร๑ู๑ปรุ๑จ๑ต๑ตุ๑ถ๑วิ๑ก๑ต๑ติ
ใน๑อ๑ร๑ร๑ต๑ท๑ัต๑ถ๑หรือ๑ต๑ม๑ต๑ถ๑. ๑ริง๑ย๑่าง๑น๑ัน
บท๑ว๑ ท๑ก๑ข๑ิต๑ย๑ นี้๑ พ๑ิง๑ปรุ๑ระ๑ก๑อบ๑คว๑ม
ห๑ม๑ย๑ว๑ ท๑ส๑สน๑ต๑ถ๑ย๑ หรือ ปรุส๑ิต๑
(เพื่อ๑เห็น).

๑ต๑ถ๑ฐ๑ว๑ระ๑บท๑ ท๑ิส๑ ส๑ัพท์

ท๑ิส๑๑ติ๑๑๑ท๑ิส๑ ปรุน ปรุ๑ร๑ตุ๑ถ๑ม๑๑ท๑ิ-
ฎ๑าท๑ป๑ ท๑ิส๑๑ติ ๑ุ๑จ๑ติ. ย๑ถ๑ห :

ส๑ว๑น๑ใน๑ค๑ำ๑ว๑ ท๑ิส๑ เป๑น๑ต๑น๑ แม๑
ปรุ๑ระ๑ฎ๑ท๑แห่ง๑ท๑ิศ๑มี๑ท๑ิศ๑ต๑ะ๑วัน๑ออก๑เป๑น๑ต๑น๑
ท๑่าน๑เร๑ีย๑ก๑ว๑ ท๑ิส. ด๑ง๑ที่๑พระ๑ผู้๑มี๑พระ๑ภ๑าค
ต๑รั๑ส๑ไว้๑ด๑ง๑นี้ :

ท๑ิส๑ ๑ต๑ส๑ส๑ วิ๑ท๑ิส๑ ๑ต๑ส๑ส๑
๑ุ๑ท๑ธ๑ ๑โ๑ ท๑ส ท๑ิส๑ต๑ ๑ิม๑๑โย

ท๑ิศ๑ใหญ่ ๔ ท๑ิศ๑น๑้อย ๔ เป๑็๑อง๑บน ๑
เป๑็๑อง๑ล๑่าง ๑ ท๑ิศ๑ท๑ัง ๑๐ นี้๑ พระ๑อง๑ค๑

๑ ท๑ิ.ม๑ห๑. ๑๐/๒๓๖/๒๔๔.

กตมํ ทิสํ ติฏฺฐติ นาคราชา
ยมททสา สุปิเน จพุพิสาณนฺติ.^๑

มาตาปีตาทโยปิ. ยถาห :

มาตาปีตา ทิสสา ปุพฺพหา
 อาจารย์ ทกฺขิณา ทิสสา
ปุตฺตทารา ทิสสา ปจฺจหา
 มิตฺตตามจฺจา จ อุตฺตารา.
ทาสกมฺมกรา เหฏฺฐา
 อุทฺธํ สมณพฺราหมณา
เอตา ทิสสา นมสฺเสยฺย
 อลมตฺโต^๒ กุเล คิหิตี.^๓

ปจฺจยทายกาปิ. ยถาห. “อคาริโน
อนฺนปानวตฺถทา^๔ อวฺหายิกา ตมฺปิ
ทิสํ วทนฺตี”ติ.^๕

ทรงฝันเห็นพญาช้างที่มีงามีรัศมี
๖ ประการอยู่ทิศไหน พระเจ้าข้า.

แม้มารดาบิดาเป็นต้น ก็เรียกว่า
ทิส. ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ :

มารดาบิดา เป็นทิศเบื้องหน้า
อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตร
ภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตร
อำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย ทาส
กรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณ-
พราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน คฤหัสถ์
ในสกุลผู้สามารถ ควรนอบน้อม
ทิศเหล่านี้.

แม้ผู้ให้ปัจจัย ก็เรียกว่า ทิส. ดังที่
พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ : อคาริโน
อนฺนปानวตฺถทา, อวฺหายิกา ตมฺปิ ทิสํ
วทนฺติ (คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ให้ข้าว น้ำ
และผ้า ผู้เรียกให้มารับ ท่านก็กล่าวว่าเป็นทิศ).

^๑ พุ.ชา. ๒๗/๒๓๓๔/๔๙๒.

^๒ โป. อปฺปมตฺโต, อี. อลมตฺโต

^๓ ที.ปา. ๑๑/๒๐๕/๒๐๖.

^๔ ฉ. อนฺนทปान...

^๕ พุ.ชา. ๒๗/๘๓๘/๑๘๘

นิพพานมุปี. ยถาห :

แม้พระนิพพานก็เรียกว่า ทิส. ดังที่
พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ :

เอสา ทิสา ปรมา เสตเกตุ
ยํ ปตฺวา นิตฺทุกฺขา สุขิโน ภวนฺตฺติติ.^๑

เสตเกตุเอ๋ย บุคคลถึงทิศใดแล้ว
ไม่มีความทุกข์ มีแต่ความสุข
ทิศนั้น ชื่อว่าเป็นทิศสูงสุด.

วิเคราะห์ - ความหมาย ทิสา ศัพท์

เอวํ ทิสาสทฺเทน วุจฺจมานํ อตฺถ-
รूपิ ฅตฺวา อิทานิสุส นิตฺพจนเมว
ทฎฺจพฺพ.

ครั้นทราบความหมายที่กล่าวด้วย
ทิสา ศัพท์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ฟังทราบ
รูปวิเคราะห์ ของ ทิสา ศัพท์นั้นนั้นเกี่ยว
ดังต่อไปนี้.

ทิสฺสติ จนฺทาวฎฎนาทิวเสน “อัย
ปริมา อัย ปจฺฉิมา”ติอาทินา นานป-
ปการโต ปญฺญาตฺติติ ทิสา, ปุรตฺถิม-
ทิสาทโย.

ทิศเบื้องหน้าเป็นต้น ชื่อว่า ทิสา
เพราะอรรถว่าปรากฏโดยประการต่าง ๆ
โดยนัยเป็นต้นว่า ทิศนี้เป็นทิศเบื้องหน้า
ทิศนี้เป็นทิศเบื้องหลัง ด้วยอำนาจ
แห่งการหมุนเวียนของดวงจันทร์เป็นต้น.

ตถา “อิม อมฺหากิ ครฎฺจานนฺ”ติ
อาทินา ปสฺสูตฺพพาทิ ทิสา, มาตา-
ปีตาทโย.

อนึ่ง มารดาบิดาเป็นต้น ชื่อว่า
ทิสา เพราะอรรถว่าบุตรพึงเห็น โดยนัย
เป็นต้นว่า ชนเหล่านี้ เป็นที่ควรเคารพ
ของเราทั้งหลาย.

ทิสฺสนฺติ สกาย ปุญฺญกิริยาย อิม
ทายกาติ ปญฺญาตฺติติ ทิสา, ปจฺจย-
ทายกา.

ผู้ให้ปัจจัย ชื่อว่า ทิสา เพราะ
อรรถว่าเห็น คือ ปรากฏ โดยนัยว่า
ชนเหล่านี้ เป็นผู้ให้ด้วยบุญกิริยาของตน.

^๑ บ.ชา. ๒๗/๘๓๘/๑๘๘.

ทิสฺสตี อุปปาทวยาภาเวณ นิจุ-
ธมฺมตฺตา สพฺพกาลมฺปิ วิชฺชตีติ **ทิสฺสา,**
นิพฺพานํ.

ปสฺสตี การณาการณํ ปสฺสตีติ
ปสฺสตี. เอวํ ปสฺสตีติ **ปสฺสํ.**

อตฺตารายํ ปาฬิ :

ปสฺสตี ปสฺสตี ปสฺสสนฺตํ
อปสฺสสนฺตมฺปิ ปสฺสตี
อปสฺสสนฺโต อปสฺสสนฺตํ
ปสฺสสนฺตมฺปิ น ปสฺสตีติ.^๑

ปสฺสตีติ **ปสฺสตีตา.** ทสฺสตีติ
ทสฺสตีตา. ทสฺสสนฺนฺติ ทสฺสสนฺกิริยา. อปีจ
ทสฺสสนฺนฺติ จกฺขุวิญฺญาณํ. ตถฺยหิ
รูปารมฺมณํ ปสฺสตีติ **ทสฺสสนฺนฺติ** วุจฺจตี.
ตถา "ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา"^๒ติ
วจนฺโต **ทสฺสนํ** นาม โสตาปตฺติมคฺโค.
กสฺมา โสตาปตฺติมคฺโค ทสฺสนํ ? ปจฺมํ
นิพฺพานทสฺสสนฺโต. นนุ **โคตฺตฺรญฺ** ปจฺมตฺรํ
ปสฺสตีติ ? โน น ปสฺสตี, ทิสฺวา

พระนิพพาน ชื่อว่า **ทิสฺสา** เพราะ
อรรถว่าปรากฏ คือ มีอยู่แต่ตลอดกาล
ทั้งปวง เพราะเป็นธรรมเที่ยง เหตุไม่มี
ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป.

บทว่า **ปสฺสตี** มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า
ปสฺส เพราะอรรถว่าเห็นเหตุและสิ่งไม่ใช่
เหตุ. โดยทำนองเดียวกัน ชื่อว่า **ปสฺสํ**
เพราะอรรถว่าเห็นอยู่.

ในคํานี้ มีพระบาลีนี้ดังนี้ :

ผู้เห็นธรรม ย่อมเห็นทั้งผู้เห็นธรรม
และผู้ไม่เห็นธรรม ส่วนผู้ไม่เห็น
ธรรม ย่อมไม่เห็นทั้งผู้ไม่เห็นธรรม
และผู้เห็นธรรม.

ชื่อว่า **ปสฺสตีตา** เพราะอรรถว่า
ย่อมเห็น, ชื่อว่า **ทสฺสตีตา** เพราะอรรถว่า
ย่อมแสดง. กิริยาการเห็น ชื่อว่า **ทสฺสน.**
อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ทสฺสนํ** ได้แก่ จักขุ-
วิญฺญาณ. ก็จักขุวิญฺญาณนั้น ท่าน
เรียกว่า **ทสฺสน** เพราะอรรถว่าย่อมเห็น
รูปารมณ. อนึ่ง โสตาปตฺติมรรค ชื่อว่า
ทสฺสน เพราะพระพุทฺธพจนฺว่า ทสฺสเนน
ปหาตพฺพา ธมฺมา (ธรรมทั้งหลายอัน

^๑ พ.เถร. ๒๖/๑๙๘/๒๗๔.

^๒ อภ.ส. ๓๔/๑/๑.

กตตพุกิจจํ ปน น กโรติ สโยชนานํ
 อปฺปหานโต, ตสฺมา “ปสุสตี”ติ น
 วตตพฺโพ. ยตฺถ กตฺถจि ราชานํ ทิสฺวาปิ
 ปณฺณาการิ ทตฺวา กิจฺจนิปฺผลตฺติยา
 อทิฏฺจตฺตา อชฺชาปิ ราชานํ น ปสุสามีติ
 วทฺนฺโต คามวาสี นิตฺสสนํ.

โสดาปัตติมรรคพึงละ). ถาถามว่า โสดา-
 ปัตติมรรคชื่อว่า ทสฺสน เพราะเหตุไร.
 ตอบว่า เพราะเห็นพระนิพพานครั้งแรก.
 ถาถามว่า โคตรภูย้อมเห็นก่อนกว่ามิใช่
 หรือ? ตอบว่า ไม่ใช่ไม่เห็น แต่เห็นแล้ว
 ย้อมไม่ทำหน้าที่ซึ่งควรทำ เพราะยังไม่ละ
 สโยชนํ, เพราะเหตุนั้น โคตรภูจึงไม่ควร
 เรียกว่า เห็นพระนิพพาน. ชาวบ้านแม้
 พบเห็นพระราชา ในที่ใดที่หนึ่งแล้ว
 กล่าววว่า เรายังไม่ได้พบพระราชาแม้ใน
 วันนี เพราะยังไม่พบความสำเร็จหน้าที่
 โดยถวายเป็นเครื่องบรรณาการ เป็นตัวอย่าง
 (ในเรื่องนี้).

อัฐทฐาระของ ฎาณทสฺสน ศัพท์

วิปสุสนาติ อนิจฺจาทิวเสน ชนฺธานํ
 วิปสุสนกํ ฎาณํ. ฎาณทสฺสนนฺติ
 ทิพฺพจฺกฺขุปี วิปสุสนาปี มคฺโคปี ผลมฺปี
 ปจฺจเวกฺขณฎาณมฺปี สพฺพญฺญตฺตญ-
 ฎาณมฺปี วุจฺจติ.^๑

ฎาณที่เห็นแจ้ง ซึ่งชั้นทั้งหลาย
 ด้วยอำนาจความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น
 เรียกว่า วิปสุสนา. ทิพฺพจฺกฺขุ (ทิพฺพ-
 จักฺขุฎาณ)กัตี วิปสุสนา (วิปฺสุสนาฎาณ)
 กัตี มคฺค (มรรค) กัตี ผล (ผล) กัตี
 ปจฺจเวกฺขณฎาณ (ปจฺจเวกฺขณฎาณ)กัตี
 สพฺพญฺญตฺตญฺญาณ (สัพฺพญฺญตฺตญฺญาณ)
 กัตี ท่านเรียกว่า ฎาณทสฺสน.

^๑ ฉ. โคตรภู.

“อปฺปมตฺโต สฺมาโน ฅาณทสฺสนํ อาราเชตี”ติ^๑ เอตฺถ หิ ทิพฺพจกฺขุ ฅาณทสฺสนํ นาม.

“ฅาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินิหรติ อภินินฺนาเมตี”ติ เอตฺถ วิปฺสฺสนาฅาณํ.

“อภพฺพา เต ฅาณทสฺสนาย อนฺตฺตฺตฺราย สฺมฺโพธายา”ติ^๒ เอตฺถ มคฺโค.

“อยมณฺโถ อุตฺตฺตฺริมนุสฺสธฺมฺโม อลฺมฺริยฅาณทสฺสนวิเสโส อธิคฺโต ฅาสฺวิหาโร”ติ^๓ เอตฺถ ฅลฅาณํ.

ก็ ทิพฺพจกฺขุ (ทิพฺพจกฺขุฅาณ) ชื่อว่า ฅาณทสฺสน ในตัวอย่างนี้ว่า อปฺปมตฺโต สฺมาโน ฅาณทสฺสนํ อาราเชตี (บุคคลเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังทิพฺพจกฺขุฅาณให้สำเร็จ).

วิปฺสฺสนา (วิปฺสฺสนาฅาณ) ชื่อว่า ฅาณทสฺสน ในตัวอย่างนี้ว่า ฅาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินิหรติ อภินินฺนาเมตี (ยอมโน้มจิตไปเพื่อวิปฺสฺสนาฅาณ).

มคฺค (มรรค) ชื่อว่า ฅาณทสฺสน ในตัวอย่างนี้ว่า อภพฺพา เต ฅาณทสฺสนาย อนฺตฺตฺตฺราย สฺมฺโพธาย (สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ไม่สมควรเพื่อมรรค เพื่อความตรัสรู้ดีอันยอดเยี่ยม).

ฅลฅาณ (ฅล) ชื่อว่า ฅาณทสฺสน ในตัวอย่างนี้ว่า อยมณฺโถ อุตฺตฺตฺริมนุสฺสธฺมฺโม อลฺมฺริยฅาณทสฺสนวิเสโส อธิคฺโต ฅาสฺวิหาโร (คุณคือฅาณทสฺสนะอันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องสำราญที่พวกเขาได้บรรลุแล้ว).

^๑ ที.สี.อ. ๔/-/๔๙๑, ม.ม.อ. ๒๘/-/๓๖, ฉ. อังคุตฺตนิคายฎีกา. ๓/๒๒, สารตฺถที่ปนี. ๔/๕๘.

^๒ ที.สี. ๙/๒๙๓/๒๓๓, ม.ม. ๑๒/๔๑๖/๔๔๙.

^๓ ม.ม. ๑๒/๓๖๕/๓๘๙.

“ฅานณญจ ปน เม ทสฺสนํ
อุทปาที, อุกุปฺปา เม วิมุตฺติ,^๑ อยมนฺติมา
ชาติ, นตฺถิทานี ปฺนพฺภโว”ติ^๒ เอตฺถ
ปัจจเวกฺขนณณานํ.

“ฅานณญจ ปน เม ทสฺสนํ
อุทปาที สตฺตาทกาลงฺกโต^๓ อافیโร
กาลาโม”ติ^๔ เอตฺถ สพฺพญฺญตฺตณณานํ.

เอตฺถเอตํ ภวติ :

ทิพฺพจกฺขุปี มคฺโคปี
ผลญจาปี วิปฺสฺสนา
ปัจจเวกฺขนณณานมฺปี
ณานํ สพฺพญฺญตฺตาปี จ
ฅานทสฺสนสทฺแทน
อิมะ อตฺถา ปวฺจฺจเรติ.

ปัจจเวกฺขนณณาน (ปัจจเวกฺขน-
ณณาน) ชื่อว่า ฅานทสฺสน ในตัวอย่าง
นี้ว่า ฅานณญจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาที,
อุกุกุปฺปา เม วิมุตฺติ, อยมนฺติมา ชาติ,
นตฺถิทานี ปฺนพฺภโว (อนึ่ง ปญฺญาอัน
รู้เห็นได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความพ้น
วิเศษของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้
เป็นชาติที่สุด ภาพใหม่ไม่มีต่อไป).

สพฺพญฺญตฺตณณาน (สัพฺพญฺญตฺต-
ณณาน) ชื่อว่า ฅานทสฺสน ในตัวอย่าง
นี้ว่า ฅานณญจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาที
สตฺตาทกาลงฺกโต อافیโร กาลาโม
(อนึ่ง ญาณรู้เห็นได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า
อาฬารดาบส กาลามโคตร สิ้นชีพได้
๗ วันแล้ว).

ในเรื่องนี้ มีคาถาสรุปรความดังนี้ :

อรรธเหล่านี้ คือ ทิพฺพจกฺขุญาณ
มรรค ผล วิปฺสฺสนาญาณ
ปัจจเวกฺขนณณานและสัพฺพญฺญตฺต-
ณณาน ท่านกล่าวด้วย ฅาน-
ทสฺสนศัพท์.

^๑ ฉ.อ. เจโตวิมุตติ.

^๒ วิ.มหา. ๔/๑๖/๒๑, ม.ม. ๑๒/๓๒๐/๓๒๑, ม.ม. ๑๓/๗๐๗/๖๔๙.

^๓ ไป. สตฺตาทกาลงฺกโต.

^๔ วิ.มหา. ๔/๑๐/๑๒, ม.ม. ๑๒/๓๒๔/๓๒๗, ม.ม. ๑๓/๕๑๒/๔๖๕.

ทอส ทอสเน, ทอสติ วิทอสติ. ทนุโต.
การิตเต : อาโลกิ วิทอสติ.^๑

ทอส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ทอสน
(กัต). ทอสติ (ย้อมกัต), วิทอสติ (ย้อมกัต).
ทนุโต (พัน). เมื่อลงการิตปัจจัย จะมีรูป
ว่า อาโลกิ วิทอสติ (ย้อมยังความมืด
ให้หายไป).

เอส พุทธิย. เอสติ.

เอส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง พุทธิ
(รู้). เอสติ (ย้อมรู้).

สัส กถเน. สัสติ. โย เม สัสเส
มหานาค.^๒

สัส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง กถน
(กล่าว). สัสติ (ย้อมกล่าว). ตัวอย่างเช่น
โย เม สัสเส มหานาค (ผู้ใดบอก
นาคใหญ่แก่เรา).

กิลิส พาธเน. กิลิสติ. กิลิสเส.

กิลิส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง พาธน
(เบียดเบียน). กิลิสติ (ย้อมเบียดเบียน).
กิลิสเส (กิลิส).

เอตุถ พาธนญเจเน ราคาทโยปิ
“กิลิสสา”ติ วุจฺจนฺติ ทุกฺขมุปี.

ราคาจะเป็นต้นก็ดี ทุกข์ก็ดี เรียกว่า
กิลิส เพราะอรรถว่าเบียดเบียน ในที่นี้.

เอเตสุ ทุกฺขวเสน

บรรดาอรรถ ๒ อย่างนั้น ด้วย
อำนาจอรรถแห่งทุกข์ ฟังทราบตัวอย่าง
ดังนี้ว่า

อิทญฺจ ปจฺจยํ ลทฺธา
ปุพฺเพ กิลิสมตฺตโน

ก็พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ และ
พระมัทรีกลับมา ได้ดำรงในสิริ-

^๑ น.พ. ๑๐/๓๙.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๗๑๓/๒๔๙.

อาณนุทียํ วิจรัสสุ^๑
 รมณียะ คิริพุพเชติ^๒

ราชสมบัตินี้ตามเดิมแล้ว ทรง
 ระลึกถึงความทุกข์ ของพระองค์
 ในกาลก่อน จึงรับสั่งให้นำกลอง
 นันทิเกร์ไปตีประกาศ ที่ระหว่าง
 เขาวงกตอันน่ารื่นรมย์.

ปโยโค เวทิตพุโพ.

ทิวาทิคณํ ปน ปตฺตสฺส
 "กิลิสฺสตี"ติ รูปิ.

ก็ กิลิส ธาตุ นี้ หากใช้เป็น ทิวาทิ-
 คณะจะมีรูปว่า กิลิสฺสตี (ย่อมเบียดเบี่ยน).

วส สินฺเนน. วสติ. วสา.

วส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สินฺเนน
 (เหนียว). วสติ (ย่อมเหนียว). วสา
 (มันเหลว).

เอตถ จ วสา นาม วิสฺนฺสินฺโห.
 สว วณฺณโต นาพิเกรเตลวณฺณา.
 อาจาเม อาสิตฺตเตลวณฺณาติปิ วตฺตํ
 วฏฺฏติ.

ก็ในที่นี้ น้ำมันเหลว ชื่อว่า วสา.
 ก็มันเหลวนั้น ว่าโดยสี มีสีดั่งน้ำมัน
 มะพร้าว. ควรกล่าววว่า มีสีดั่งสีน้ำมัน
 ที่ราดลงไปในข้าวตัง บ้าง.

อิส หีสาคติทสฺสเนสฺ. อิสติ. อีสเ.

อิส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง หีสว
 (เบียดเบี่ยน), คติ (ไป), ทสฺสน (เห็น,
 ดู). อิสติ (ย่อมเบียดเบี่ยน, ย่อมไป,
 ย่อมเห็น). อีสเ (การเบียดเบี่ยน, การไป,
 การเห็น).

^๑ ก. อาจารย์สุ.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๑๒๖๒/๔๔๙.

ภาส พุยตุตตายั วาจายั. ภาสติ.
ภาสา, ภาสิตั, ภาตา. ปริภาสติ.
ปริภาสา, ปริภาสโก.

ตตฺร ภาสนฺติ อตฺถั เอตฺยาติ
ภาสา, มาคธภาสาทิ. ภาสิตฺนฺติ วจนั.
วจนตฺถิ หิ ภาสิตฺสทฺโท นิจุจํ นปฺสฺก-
ลิ่งโค ทฏฺจพฺโพ. ยถา "สุตฺวา ลุทฺทฺสฺส
ภาสิตฺนฺ"ติ.^๑ วาจจฺลิ่งโค ปน ภาสิต-
สทฺโท ติลิ่งโค ทฏฺจพฺโพ. ยถา "ภาสิตฺ
ธมฺโม, ภาสิตั จตฺสจฺจํ, ภาสิตา
วจา"ติ. ปุพฺเพ ภาสิตฺติ ภาตา,
เชฏฺจภาตาติ วุตฺตํ โหติ. โส หิ ปุพฺเพ
ชาติตฺตฺตา เอวํ วตฺตํ ลภติ. กิณฺจปิ
ภาตฺสทฺโท "ภาติกสฺตํ, สตฺตภาตโร.
ภาตรํ เกน โทเสน, ทชฺชาลิตฺ ทก-
รกฺขิโน"ติอาทิสฺ^๒ เชฏฺจกนิฏฺจภาตฺส
วตฺตติ, ตถापि เยภฺยฺเยน เชฏฺจเก
นิรุโพห, "ภาตา"ติ หิ วุตฺเต เชฏฺจ-
ภาตาติ วิญฺญาติ, ตสฺมา กตฺถจि
จฺานเน "กนิฏฺจภาตา"ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํ.

ภาส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
พุยตุตตาวาจา (พูดชัดเจน). ภาสติ
(ย่อมกล่าว). ภาสา (ภาษา), ภาสิตั
(ถ้อยคำ), ภาตา (พี่ชาย, น้องชาย).
ปริภาสติ (ย่อมดำ). ปริภาสา (การดำ),
ปริภาสโก (ผู้ดำ).

บรรดาบทเหล่านั้น ชื่อว่า ภาสา
เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องกล่าวอรรถ
ได้แก่ ภาษามคธ เป็นต้น. บทว่า ภาสิตั
ได้แก่ ถ้อยคำ. ก็ ภาสิต ศัพท์ ใช้ใน
อรรถแห่ง วจน (ถ้อยคำ) พึงเห็นว่าเป็น
นปฺสฺกลิ่งคฺแนอนน ดังพระบาลีว่า สุตฺวา
ลุทฺทฺสฺส ภาสิตั (ฟังคำของชูชกผู้หยาบ
ช้า). ส่วน ภาสิต ศัพท์ที่เป็นวาจจลิ่งคฺ
พึงเห็นว่าเป็นได้ ๓ ลิ่งคฺ ตัวอย่างเช่น
ภาสิตฺ ธมฺโม (ธรรมอันเขากล่าวแล้ว),
ภาสิตั จตฺสจฺจํ (สัจจะ ๔ อันเขากล่าว
แล้ว), ภาสิตา วจา (วจาอันเขากล่าว
แล้ว). ชื่อว่า ภาตา เพราะอรรถว่าเป็น
ผู้พูดก่อน, มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า เชฏฺจ-
ภาตา(พี่ชาย). ก็พี่ชายนั้นได้เพื่อกล่าว
อย่างนี้เพราะเป็นผู้เกิดก่อน. ภาตฺ ศัพท์
ใช้ได้ทั้งพี่ชายและน้องชาย ในประโยค

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๑๖๙/๔๑๖.

^๒ พ.ชา. ๒๗/๒๓๗๔/๕๐๙.

เป็นต้นว่า ภาทิกสตี (พี่น้องชาย ๑๐๐ คน), สตุตฐาตรี (พี่น้องชาย ๗ คน). ภাত্রี เกณ โทเสน, ทซุซาสี ทกรกุชิโน (พระองค์จะพระราชทาน กนิษฐภาดา แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร) แม้ก็จริง, ถึงอย่างนั้น ชาวโลกก็บัญญัติ ใช้เรียกพี่ชายเป็นส่วนมาก. ด้วยว่า เมื่อมีผู้ใดผู้หนึ่งกล่าวว่า ภาดา ชาวโลก ก็สามารถที่จะเข้าใจได้ว่า เชญฐภาดา (พี่ชาย), เพราะเหตุนั้น ในที่บางแห่ง ท่านจึงกล่าว ให้พิเศษออกไปอีกว่า กนิษฐภาดา (น้องชาย).

คำท้วงท้วงว่า ภาดา

นनु จ โภ กตุถจิ "เชญฐภาดา"ตี วิเสเสตุวา วตุตตनुติ? สจจ, ตั ปน ภาดาสรุทสุส กนิษฐเปปี วตุตตนโต ปากฎิกรณตุถิ "เชญฐภาดา"ตี วตุตติ. ยถา หิ หริเนสุ วตุตตมานสุส มิคสรุทสุส กทาจิ อวเสสจตุปปเทสุปี วตุตตนโต "หริณมิโค"ตี วิเสเสตุวา วาจิ ภาสนุติ, เอวิ สมุปรหมิทั เวทิตพพิ. ยถา จ โคเหตุถิมหีสอจุจสุกรสสพิฟาราทีสุ สามณญวเสน มิคสรุทเต วตุตตมานเปปี "มิคจมนุ" มิคมัสนุ"ตี อาคตฎฐาเน

ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ในที่ บางแห่ง ท่านกล่าวให้พิเศษอีกว่า เชญฐภาดา มิใช่หรือ? ตอบว่า คำที่กล่าวจริง แต่คำว่า เชญฐภาดา นั้น ท่านกล่าว เพื่อทำความให้เด่นชัด เพราะ ภาดา ศัพท์ ยังใช้ในความหมายว่า กนิษฐ (น้องชาย) อีกด้วย. เหมือนอย่างว่า บางครั้ง ชาวโลกก็กล่าวให้ต่างกันว่า หริณมิค (เนือกวาง) เพราะ มิค ศัพท์ ที่ใช้ในความหมายว่า กวาง ยังใช้แม้ ในสัตว์ ๔ เท้าที่เหลืออีกด้วย ฉันใด.

* วิ.มหา. ๕/๒๑/๓๒.

“หริณสุสา”ติ วิเสสนสหุทธิ วินาปี “หริณ-
มิกจุมมํ หริณมิกมฺสนุ”ติ วิเสสตถาธิคโม
โหติ, เอตถ น โคหตถิอาทีนํ จุมมํ
วา. มํสํ วา วิญญาติ. ตถา “มิกมํสํ
ชาทนต์ิ”ติ วจนสุส โคหตถิอาทีนํ มํสํ
ชาทนต์ิ อตถิ น สมุทติ, เอวเมว
กตถจि วินาปี เชฏฐกอิติ วิเสสนสหุทธิ
“ภาตา”ติ วุตเตเยว “เชฏฐกภาตา”ติ
อตถิ วิญญาติติ.

นनु จ โภ “มิกจุมมํ, มิกมฺสนุ”ติ
เอตถ จมฺมมํสสหุทธิเหว วิเสสตถาธิคโม
โหติติ ? น โหติ, มิสสหุทธิ อิว จมฺม-
มํสสหุทธิ สามญญวเสน วุตตนโต,
เอวญจ สติ เกน วิเสสตถาธิคโม
โหติติ เจ ? โลกสงฺเกตวเสน, ตถา हि
มิกสหุทธิ จ จมฺมสหุทธิสุ จ สามญญ-
วเสน วุตตมานิสฺสปี โลกสงฺเกตเน
ปริจฺจินฺนตฺตา โคหตถิอาทีนํ จมฺมาทีนํ

ข้ออุปไมยนี้ ก็พึงทราบชั้นนั้น. เหมือน
อย่างว่า เมื่อ มิค ศัพท์ แม้ใช้ด้วยอำนาจ
สัตว์ทั่วไป ในสัตว์มีวิว ช้าง ควาย หมู หมู
กระต่ายและแมว เป็นต้น แต่ในอาคต-
สถานว่า มิกจุมมํ มิกมํสํ (หนังกว้าง,
เนื้อกว้าง), แม้เว้นจากวิเสสนศัพท์ว่า
หริณสุส ก็สามารถเข้าใจความหมาย
พิเศษได้ว่า หริณมิกจุมมํ (หนังกว้าง)
หริณมิกมํสํ (เนื้อกว้าง), ในที่นี้ หาได้
เข้าใจไปถึงหนังหรือเนื้อ ของสัตว์มีวิว
และช้าง เป็นต้นไม่. อนึ่ง คำว่า มิกมํสํ
ชาทนต์ิ ก็มีได้มีความหมายว่า เคี้ยวกิน
เนื้อของวิวและช้าง เป็นต้น ฉนใด, ในที่
บางแห่งแม้เว้นจากวิเสสนศัพท์ คือ
เชฏฐก เมื่อมีผู้ใดผู้หนึ่งกล่าวว่า ภาตา
เท่านั้น ชาวโลกก็เข้าใจความหมาย
ได้ว่า เชฏฐกภาตา (พี่ชาย) ฉนนั้นนั่นเทียว.

ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ ใน
อุททาหรณ์นี้ว่า มิกจุมมํ, มิกมํสํ สามารถ
ที่จะรู้ความหมายพิเศษได้ด้วย จมฺม
และ มํส ศัพท์นั้นเทียว มิใช่หรือ?
ตอบว่า ไม่ใช่, เพราะ จมฺม และ มํส
ศัพท์ ใช้โดยสามัญทั่วไปเหมือน มิค
ศัพท์, หากมีคำถามว่า ก็เมื่อเป็นไป
ตามนี้ จะรู้ความหมายพิเศษได้อย่างไร.
ตอบว่า รู้ได้ด้วยอำนาจการหมายรู้

น ฎายนุติ โลกน, อถ โข หริณ-
จมุมาทีนียะว ฎายนุติ. "สงุเกตวจัน สจจ,
โลกสมมุติ การณน"ติ^๑ หิ วุตตนุติ
ทฎฐพพ.

ทางโลก, จริงอย่างนั้น มิค คัพทและ
จมุม คัพทเป็นต้น แม้จะใช้โดยสามัญ
ท่วไป แต่ชาวโลกก็ไม่เข้าใจหน้งเป็นต้น
(เหล่านั้ ว่าเป็น) ของวัและข้างเป็นต้น
เพราะค่านั้ ถูกกำหนดรู้ด้วยการ
หมายรู้ทางโลก, ที่แท้แล ย่อมเข้าใจ
(ว่าเป็น) หน้งกวางเป็นต้นเท่านั้น.
พึงเห็นว่ ถ้อยค้ำที่กำหนด ด้วยการ
หมายรู้เป็นความจริง มีการสมมุติทาง
โลกเป็นเหตุ.

คิเลส อุนวิจฉาย. ปุนปุปน
อิจฉา อุนวิจฉา. คิเลสติ.

คิเลส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อุนวิจฉา (อยากเสมอ). ความอยาก
เนื่องๆ ชื่อว่ อุนวิจฉา. คิเลสติ (ยอม
อยากเสมอ).

เยสุ ปยตเน. เยสติ.

เยสุ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปยตน
(ขยัน, หนั้). เยสติ (ยอมขยัน).

เชสุ เนสุ เอสุ เหสุ คติย.
เชสติ. เนสติ. เอสติ. เหสติ. ฐาตุวุนตสุส
ปน สญโอบควเสน "เชสุสติ, เนสุสติ"ติ-
อาทีนียะว คเหตุพพานิ. เชสุสมาโน.
เชสุส, เชสุสนุโต.

เชสุ เนสุ เอสุ เหสุ ฐาตุ ใช้ใน
อรรถแห่ง คติ (ไป). เชสติ (ยอมไป).
เนสติ (ยอมไป). เอสติ (ยอมไป). เหสติ
(ยอมไป). ก็ด้วยอำนาจการลงพยัญชน-
สังโยคที่สุตฐาตุ พึงถือเอาค้ำเป็นต้นว่
เชสุสติ, เนสุสติ บ้าง. เชสุสมาโน (ไปอยู่).
เชสุส, เชสุสนุโต (ไปอยู่).

^๑ ที.สี.อ. ๔/-/๕๒๕. ม.มุ.อ. ๗/-/๒๓๕. ส.นิ.อ. ๑๑/-/๑๒๓, อง.เอกก.อ. ๑๓/-/๑๒๘.

เอตถ จ :

ยถา อารญญกัม นาคัม
 ทนฺตี อเนวติ หตฺถินิ
 เซสฺสนนฺตัม คิริทฺศุเคสฺ
 สเมสฺ วิสเมสฺ จาติ^๑

ปาฬิ นิตฺสสนฺ.

เทสฺ เทสฺ อพฺยตฺตสทฺเท. เทสฺติ.
 เทสฺติ.

กาสฺ สทฺททฺกฺจฺฉายํ. กาสฺติ,
 อุกฺกาสฺติ. กาสฺ. กาสฺ สาสฺ ทริ พฺลฺยํ,
 ชีณเมโธ นิคฺจฺฉติ.^๒

กาสฺ ภาสฺ ทิตฺติยํ. ทิตฺตีติ
 ปากฺกฺตา, วิราชนฺตา วา. กาสฺติ,
 ปกาสฺติ. ปกาสฺติ เตไซ. ทูเร สนฺโต

ก็ ในคำนี้ มีพระบาลีเป็นตัวอย่าง
 ดังนี้ :

นางช้าง ติดตามพญาช้าง ตัวอยู่
 ในป่าเที่ยวไป ณ ภูเขา และที่หล่ม
 ที่เสมอและไม่เสมอ ฉั้นใด.

เทสฺ เทสฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
 อพฺยตฺตสทฺท (ทำเสียงไม่ชัดเจน). เทสฺติ
 (ย่อมร้อง). เทสฺติ (ย่อมร้อง).

กาสฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท-
 ทฺกฺจฺฉาย (ทำเสียงน่ารังเกียจ, ไอ้, กระแอม).
 กาสฺติ (ย่อมไอ้, ย่อมกระแอม). อุกฺกาสฺติ
 (ย่อมไอ้, ย่อมกระแอม). กาสฺ (โรคไอ้).
 ตัวอย่างเช่น กาสฺ สาสฺ ทริ พฺลฺยํ, ชีณ-
 เมโธ นิคฺจฺฉติ (ผู้สิ้นเดชย่อมนได้ประสบ
 โรคไอ้ มองคร้อ ความกระวนกระวาย
 ความอ่อนกำลัง).

กาสฺ ภาสฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
 ทิตฺติ (ปรากฏ, สว่างไสว). ความ
 ปรากฏ หรือความสว่างไสว ชื่อว่า ทิตฺติ.

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๐๗๖/๓๓๒.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๙๖๖/๓๓๘.

ปกาสเนติ.^๑ ภาสติ. ปภาสติมิท^๒ พุยมุหิ.
ปกาสโต กาสฺ. โอปาสโต.

ภาสติ (ย่อมปรากฏ, ย่อมสว่างไสว),
ปกาสติ (ย่อมปรากฏ, ย่อมสว่างไสว).
ปกาสติ เตโช (แสงแดดย่อมสว่างไสว).
ทุเร สนฺโต ปกาเสนฺติ (สัตบุรุษย่อม
ปรากฏในที่ไกล). ภาสติ (ย่อมสว่างไสว).
ปภาสติมิท พุยมุหิ (วิมานนี้ย่อมสว่าง
ไสว). ปกาโส (สภาวะปรากฏ). กาสฺ
(หลุม). โอปาสโต (แสงสว่าง).

อธิบายบทว่า ปกาโส เป็นต้น

ตตฺร ปกาเสตีติ ปกาโส, ปากโฏ
เหตีติ อตฺถ. ตฺจฺจฺภาเวน ปุณฺชภาเวน
วา ภาสติ ปกาเสตี ปากฺภา เหตีติ กาสฺ.
“กาสุ” อิติ อาวาโฏปิ วุจฺจติ ราชิปิ.

บรรดาบทเหล่านั้น ชื่อว่า ปกาโส
เพราะอรรถว่าปรากฏ อธิบายว่า เป็น
สภาวะประจักษ์ชัดเจน. ชื่อว่า กาสฺ
เพราะอรรถว่าปรากฏ โดยความเป็นของ
ว่างเปล่า หรือโดยความเป็นกอง. อาวาฏ
(หลุม) ก็ดี ราชิ (กอง) ก็ดี เรียกว่า กาสฺ.

ก็ อาวาฏ (หลุม) ชื่อว่า กาสฺ ใน
ตัวอย่างนี้ว่า

กึ นฺ สนฺตรมาโนว
กาสุ ฺขนฺสิ สารถิ
ปุฏฺโฐ เม สมฺม อกฺขาหิ
กึ กาสฺยา กริสฺสตีติ^๓

ดูกรนายสารถิ ท่านจะรีบชุด
หลุมไปทำไม สหายเอ๋ย เราถาม
แล้ว ขอท่านจงบอก ท่านจักทำ
ประโยชน์อะไรด้วยหลุม.

เอตฺถ หิ อาวาโฏ กาสฺ นาม.

^๑ พ.ธ. ๒๕/๓๑/๕๕. ฉ.พ. ๑๐/๑๒.

^๒ พ.ชา ๒๘/๕๗๙/๒๑๖

^๓ พ.ชา ๒๘/๓๙๖/๑๕๓

“องฺคารกาสุ อปเร ฤนฺนติ.” นรา
รฺทนต์ตา ปฺริทฺทตฺมคตฺตา”ติ^๒ เอตฺถ ราสิ.

การิตะ : ปกาเสตีติ ปกาสโก.
โสภาเสตีติ โสภาสโก. กมฺเม : ปกาสิยตีติ
ปกาสิโต. เอวํ ภาสิโต. ภาเว : กาสนา.
สงฺกาสนา. ปกาสนา.^๓ ตฺมนฺตาทิตฺเต
“ปกาสิตุํ, ปกาเสตุํ, โสภาสิตุํ, โสภาเสตุํ,
ปกาสิตฺวา, ปกาเสตฺวา, โสภาสิตฺวา,
โสภาเสตฺวา”ติ รูปานิ ภวฺนติ. ตทฺธิเต
ภาสุ เอตฺสฺส อตฺถีติ ภาสุโร, ปภสฺสโร
โย โภจฺ. ภาสุโรติ วา เกสฺรสีโห. อิมฺสฺมี
อตฺถเ ภาสุสทฺโท “ราช ทิตฺตียนฺ”ติ
เอตฺถ ราชสทฺโท วีย วิราชนฺวาทโก สียา,
ตฺสฺมา รูปฺสิริยา วิราชนฺสมฺปนฺนตฺยา
ภาสุ วิราชนฺตา เอตฺสฺส อตฺถีติ
ภาสุโรติ นิพฺพจฺนํ เภยฺยํ.

กอง ชื่อว่า กาส ในตัวอย่างนี้ว่า
องฺคารกาสุ อปเร ฤนฺนติ, นรา รฺทนต์ตา
ปฺริทฺทตฺมคตฺตา (สัตว์นรกเหล่าอื่นถูกไฟ
ไหม้ทั่วสรรพางค์กาย ร้องให้ ครวญคราง
อยู่ในหลุมถ่านเพลิง).

เมื่อลงการิตปัจจัย จะมีรูปว่า
ปกาเสตีติ ปกาสโก (ชื่อว่า ปกาสก
เพราะอรรถว่า ประกาศ). โสภาเสตีติ
โสภาสโก (ชื่อว่า โสภาสก เพราะอรรถว่า
สว่างไสว). เมื่อใช้ในอรรถแห่งกัมมวาทก
จะมีรูปว่า ปกาสิยตีติ ปกาสิโต (ชื่อว่า
ปกาสิต เพราะอรรถว่าถูกประกาศ.
ภาสิต ศัพท์ก็เช่นเดียวกัน. เมื่อใช้ใน
อรรถแห่งภาววาทก จะมีรูปว่า กาสนา
(การแสดง). สงฺกาสนา (การแสดงโดย
ย่อ). ปกาสนา (การแสดงก่อน). เมื่อ
ลง ตฺ ปัจจัยเป็นต้นจะมีรูปว่า ปกาสิตุํ
(เพื่อประกาศ), ปกาเสตุํ (เพื่อประกาศ),
โสภาสิตุํ (เพื่อสว่างไสว). โสภาเสตุํ (เพื่อ
สว่างไสว). ปกาสิตฺวา (ประกาศแล้ว),
ปกาเสตฺวา (ประกาศแล้ว), โสภาสิตฺวา
(สว่างไสวแล้ว), โสภาเสตฺวา (สว่างไสว
แล้ว). เมื่อใช้เป็นศัพท์ิตจะมีรูปว่า ภาสุ

^๑ ไป. ฉ. ฌ. ๑๐/๑.

^๒ พ.ช. ๒๘/๕๔๖/๒๐๓.

^๓ ฉ.พ. ๑๐/๑.

เอตลุล อตถิติ ภาสุโร (ชื่อว่า ภาสุร เพราะอรรถว่ามีรัศมี) ได้แก่ ลึงใดลึงหนึ่ึง ที่มีรัศมี. อีกลง่างหนึ่ึง บทว่า ภาสุโร ได้แก่ ลีหไกรสร. ภาสุ คัพท ในอรรถนี้ บ่งบอกถึงอรรถแห่ง วิราชน (รूंเงอ) เหมือน ราช คัพท ในธาตุนึ่ึงว่า ราช ทิตติย (ราช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทิตติ [รूंเงอ]). เพราะเหตุนัน ฟิงทราบรูป วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ภาสุร เพราะอรรถ ว่ามีความรूंเงอ เพราะถึงพร้อมด้วย ความรूंเงอด้วยความงามแห่งรูป.

นาสุ ราช สทเท. นาสติ.
 ราชติ. นาสา, นาสิกา.

นาสุ ราช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สทท (ออกเสียง). นาสติ (ย้อมออกเสียง). ราชติ (ย้อมออกเสียง). นาสา (จมุก), นาสิกา (จมุก).

อัทถฐาระของบทว่า นาสา

ตตร นาสาติ หตถิโสณูทาปี
 นาสาติ วุจจติ "สเจ มั นาคนาสุรุ
 โอลิเกยย ปภาวตี"ติอาทีสุ^๑ วีย.
 มนุสสาทีนั นาสิกาปี นาสาติ วุจจติ
 "โย เต หตถเ จ ปาเท จ, กณณ-
 นาสญจ เจทยี"ติอาทีสุ^๒ วีย. นาสนติ

บรธาบทเหล่านัน บทว่า นาสา ความว่า แม้งวงข้างทานก็เรียกว่า นาสา ดังในพระบาลีเป็นต้นว่า สเจ มั นาค- นาสรุ โอลิเกยย ปภาวตี (ถ่านาง ปภาวตีผู้มีขาอ่อนงามดังวงข้าง ฟิงแลดู เรา). แม้จมุกของมนุษย์เป็นต้น ทาน ก็เรียกว่า นาสา ดังข้อความในพระบาลี

^๑ บุ.ชา. ๒๘/๑๐๓/๔๘

^๒ บุ.ชา. ๒๗/๕๕๐/๑๓๗

อพยตตสทท์ กโรนติ เอตายาติ นาสา.
 นาสา เอว นาสิกา. ยตถ นิพพจัน
 น วทาม, ตตถ ตั สุวิญญะยตต
 อปฺปสิทฺตตตวา วา น วุตตุนฺติ ทฏฺจพฺพ,
 อวุตตมฺปิ ปโยคฺวิจกฺขณฺเหติ อฺปฺปริกฺขิตฺวา
 โยเชตพฺพ.

เป็นต้นว่า โย เต หตฺเถ จ ปาท
 จ, กณฺณนาสณฺจ เจทยิ (ผู้ใดให้ตัดมือ
 ท้าว หู และจมูกของท่าน). ชื่อว่า นาสา
 เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องออกเสียง คือ
 ทำให้ออกเสียงไม่ชัดเจน. จมูกนั้นแหละ
 ชื่อว่า นาสิกา. ในที่ใด ข้าพเจ้าไม่ได้
 กล่าวรูปวิเคราะห์ไว้. ในที่นั้น พึงเห็น
 ว่ารูปวิเคราะห์นั้น ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวไว้
 เพราะเห็นว่าเข้าใจได้ง่าย หรือเพราะ
 ไม่ปรากฏ. รูปวิเคราะห์แม้ไม่ได้กล่าวไว้
 บัณฑิตผู้เชี่ยวชาญในตัวอย่าง ใครครวญ
 แล้วพึงประกอบใช้เถิด.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของวงข้าง

อตริทํ วุจฺจติ :

นาสา โสณฺฐา กร หตฺถ
 หตฺถิทพฺเพ สฺมา มตา
 นาสา จ นาสิกา จ เทว
 นราทีสุ สฺมา มตาติ.

นส โกฏฺฐล. นสติ.

ภิสิ ภเย. ภิสติ. ภิสนโก. ตทาสิ
 ยํ ภิสนํ.^๑ ฆสฺมาภาโย.^๒

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
 เป็นคาถาดังนี้ :

ศัพท์ที่ใช้เป็นชื่อของวงข้างมี ๔
 ศัพท์ คือ นาสา โสณฺฐา กร หตฺถ
 ศัพท์ที่ใช้เป็นชื่อจมูก ของคน
 เป็นต้น มี ๒ ศัพท์ คือ นาสา
 นาสิกา.

นส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โกฏฺฐล
 (คต, ค้าง, โกง, งอ). นสติ (ย่อมคต).

ภิสิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ภย
 (กลัว, ขลาด). ภิสติ (ย่อมกลัว). ภิสนโก

^๑ ที่.มหา. ๑๐/๑๔๙/๑๘๒, พ.ชา. ๒๘/๑๐๕๖/๓๖๗.

^๒ ที่.มหา. ๑๐/๒๔๖/๒๙๖. ภิสฺมาภาโย.

(ผู้กลัว). ตทาสี ยัม ภีสนกัม (ในครั้งนั้น
ได้เกิดความอัศจรรย์ น่าสะพรึงกลัว).
เภสุมากาโย (ผู้มีกายน่าสะพรึงกลัว).

อาสิสสิ อิจฺฉายัม. อาปุพฺโพ สิสสิ
อิจฺฉายัม วตฺตติ. อาสิสฺสติ. อาสีเสถว^๑
ปุริโส.^๒ อาสีสนา.^๓ อาสิสฺสตุตฺ.^๔
อาสีสนุโต, อาสีสมาโน, อาสมาโน.^๕
“สุคฺคติมาสมานา”ติ^๖ ปาฬิ เอตฺถ
นิทฺสสนัน.

อาสิสสิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อิจฺฉา
(ปรารถนา). สิสสิ ชาติ มี อา เป็นบทหน้า
ใช้ในอรรถแห่ง อิจฺฉา (ความปรารถนา).
อาสิสฺสติ (ย่อมปรารถนา). อาสีเสถว
ปุริโส (บุรุษ... ควรมุ่งหมายไปกว่าจะ
สำเร็จผล). อาสีสนา (ความปรารถนา).
อาสิสฺสตุตฺ (ความเป็นแห่งบุคคลผู้
ปรารถนา). อาสีสนุโต (ปรารถนาอยู่),
อาสีสมาโน (ปรารถนาอยู่), อาสมาโน
(ปรารถนาอยู่). ในคำนี้ว่า อาสมาโน มี
พระบาลีเป็นตัวอย่างว่า สุคฺคติมาสมานา
(ปรารถนาสุคติอยู่).

คสฺส อทเน. คสฺสติ.

คสฺส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อทน
(กิน). คสฺสติ (ย่อมกิน).

มฺหสิ กนฺตฺติกรณ. อีการนฺโตยัม,
เตน อิตฺโต น นิคฺคหิตาคโม. มฺหสฺสติ.

มฺหสิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง กนฺตฺติกรณ
(ทำความยินดี). ชาตินี้ เป็นอีการันต์,

^๑ ฉ. อาสิสฺสเตว.

^๒ พ.ชา. ๒๗/๕๑/๑๗.

^๓ ฉ. อาสีสนา

^๔ อภ. ส. ๓๔/๖๙๑/๒๗๓. อาสีสฺสตุตฺ.

^๕ ฉ. อาสีสนุโต, อาสีสมาโน.

^๖ พ.ชา. ๒๗/๒๕๗/๙๐

ปัส ภัส อวสสเน. ปัสติ. ภัสติ.

ธัส คติย. ธัสติ. รไซ นุทุธัสติ
อุทุธ.^๑

ปส วิตุถาเร. ปสติ. ปส.

กส อวหาเน โรทเน จ. โกสติ,
ปกุโกสติ. ปกุโกสโก, ปกุโกสสิโต,
ปกุโกสนิ.

กสส คติย. กสสติ, ปริกสสติ.
ปฏิกสสติ.^๒ มุลาเย ปฏิกสเสยเย.^๓ ปฏิก-
สเสยเยยติ อากทฺเตมเยเย, มุลาปะตฺติย-
เยว ปตฺติฐาปะเยยติ อตฺถเ.

เพราะเหตุนั้น ท้ายธาตุนี้ จึงไม่ลงนิตยสาร-
อาคม. ขุสติ (ย่อมปรารภนา).

ปัส ภัส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อวสสเน (ห้อยย้อย). ปัสติ (ย่อมห้อย-
ย้อย). ภัสติ (ย่อมห้อยย้อย).

ธัส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
ธัสติ (ย่อมไป). รไซ นุทุธัสติ อุทุธ (อุลล
ย่อมไม่พึงขึ้นเบื้องบน).

ปส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิตุถาร
(แผ่ไป). ปสติ (ย่อมแผ่ไป). ปส (สัตว์เลี้ยง).

กส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อวหาเน
(เรียก), และใช้ในอรรถแห่ง โรทเน
(ร้องให้). โกสติ (ย่อมเรียก, ย่อมร้องให้),
ปกุโกสติ (ย่อมเรียก). ปกุโกสโก (ผู้เรียก),
ปกุโกสสิโต (อันเขาเรียกแล้ว), ปกุโกสนิ
(การเรียก).

กสส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
กสสติ (ย่อมไป), ปริกสสติ (ย่อมถึง).
ปฏิกสสติ (ย่อมถึง). มุลาเย ปฏิกสเสยเย
(พึงกลับไปหาอาบัติเดิม). บทว่า ปฏิก-
สเสยเย ความว่า พึงชักมา คือ พึงให้
ดำรงอยู่ในอาบัติเดิมนั้นเทียว.

^๑ พ.พ.พ. ๓๓/๒/๔๒๖.

^๒ วิ.มหา ๕/๑๙๙/๒๗๑.

^๓ วิ.มหา ๕/๑๙๒/๒๖๒

อส ทิตฺยาทาเนสุ จ. จกาโร
คตฺติเปกฺขโก. อสติ.

อส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทิตฺย
(สงสว่าง), อาทาน (ถือเอา), และใช้
ในอรรถแห่ง คติ (ไป, ถึง, เป็นไป). จ
อักษรมุ่งหมายเอาอรรถแห่ง คติ. อสติ
(ย่อมสว่าง).

ทิส อาทานสัวรรณสุ. ทิสฺสติ
ปฺริโส.

ทิส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อาทาน
(ถือเอา, ยึดถือ), สัวรรณ (ระวาง). ทิสฺสติ
ปฺริโส (บุรุษยอมถือเอา).

ทาสฺ ทาเน. ทาสติ.

ทาสฺ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทาน
(ให้). ทาสติ (ยอมให้).

โรส ภเย. โรสติ. โรสโก.

โรส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ภย
(กลัว). โรสติ (ยอมกลัว). โรสโก (ผู้กลัว).

เมสฺ จลเน. เมสติ.

เมสฺ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง จลน
(ไหว). เมสติ (ยอมไหว).

ปส พาณณสฺสเนสุ. ปสติ.
ปาโส, นาคปาโส, หตฺถปาโส.

ปส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พาณ
(เบียดเบียน), สฺสเน (กระทบ). ปสติ
(ยอมเบียดเบียน, ย่อมกระทบ). ปาโส
(บ่วง). นาคปาโส (บ่วงช้าง). หตฺถปาโส
(บ่วงมือ = หัตถบาธ).

ลส กนฺตฺยํ. ลสติ, อภิลสฺติ, วิลสฺติ.
ลาโส, วิลลาโส, วิลสนํ.

ลส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กนฺตฺย
(รักใคร่, สวयงาม). ลสติ (ยอมรักใคร่).
อภิลสฺติ (ยอมรักใคร่ยิ่ง), วิลสฺติ (ยอม
รักใคร่เป็นพิเศษ). ลาโส (ความรักใคร่),

วิลลาไส (ความรักใคร่), วิลสนัน (ความรักใคร่เป็นพิเศษ).

จส ภกฺขณ. จสติ.

จส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ภกฺขณ (กิน). จสติ (ยอมกิน).

กส หีสายํ. กสติ.

กส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หีสาย (เบียดเบียน). กสติ (ยอมเบียดเบียน).

ติส ติตฺตยํ. ติตฺติ ตปฺปนํ ปริ-
ปฺนฺนตา สฺหิตตา. ติสติ. ติตฺติ.

ติส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ติตฺติ (อิม, บริบูรณ์). ความอิม, ความบริบูรณ์, ความเต็มอิม ชื่อว่า ติตฺติ. ติสติ (ยอมอิม). ติตฺติ (ความอิม).

วส นิวาเส. วสติ, วสียติ, วจฺจติ.
วตฺถุ, วตฺถํ, ปริวาไส, นิวาไส, อาวาไส,
อุปวาไส, อุโปสเถ, วิปฺปวาไส,
จิรฺปฺปวาสี.^๑ จิรฺปฺปวตฺถุ, วสิตฺวา, วตฺตํ,
วสิตฺุ อิจฺจาทีน.

วส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นิวาส (อยู่). วสติ (ยอมอยู่), วสียติ (อันเขายอมอยู่), วจฺจติ (อันเขายอมอยู่). วตฺถุ (วัตถุ, เหตุผล), วตฺถํ (ผ้า), ปริวาไส (ปริวาส), นิวาไส (ที่อยู่, ที่อาศัย), อาวาไส (ที่อยู่, วัด = อาวาส), อุปวาไส (การอยู่โดยปราศจากอาหาร, การจำศีล, การรักษาศีล), อุโปสเถ (อุโบสถ), วิปฺปวาไส (การอยู่แยกกัน), จิรฺปฺปวาสี (ผู้จากกันไปนาน). จิรฺปฺปวตฺถุ (ผู้อยู่แยกกันมานานแล้ว), วสิตฺวา (อยู่แล้ว), วตฺตํ, วสิตฺุ (เพื่ออยู่).

^๑ พ.ธ. ๒๕/๒๗/๔๔. พ.วิ. ๒๖/๕๒/๙๐. จิรฺปฺปวาสี.

วิเคราะห์ อุปวาส ศัพท์เป็นต้น

อตุร อุปวาโสติ อนุนเนน วชฺชิตโต
วาโส อุปวาโส. อุโปสโกติ อุปวสนฺนุติ
เอตฺถาติ. อุโปสโก, อุปวสนฺนุติ สีเลน
วา อนสนเนน วา อุปเตตา หุตฺตวา
วสนฺนุติติ อตฺถโก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปวาโส
คือ การจำศีล ได้แก่ การอยู่อันปราศจาก
ข้าว. บทว่า อุโปสโก มีวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า อุโปสโก เพราะอรรถว่าเป็นที่
อดอาหาร อธิบายว่า เป็นผู้ประกอบ
ด้วยศีล หรือด้วยการอดอาหารอาศัยอยู่.

อรรถุทธาระของ อุโปสโก ศัพท์

อัย ปเนตฺถ อตฺถุทธาโร :^๑

ก็ในที่นี้ มีอรรถุทธาระของ อุโปสโก
ศัพท์ ดังต่อไปนี้ :

“อายามาธุโส กปะปินฺนํ อุโปสโก
คมิสฺสูสามา”ติอาทีสุ^๒ ปาติโมกฺขทุเทโส
อุโปสโก.

การแสดงปาติโมกข์ ชื่อว่า อุโปสโก
ในประโยคเป็นต้นว่า อายามาธุโส กปะปิน
อุโปสโก คมิสฺสูสาม (ดูกรท่านกัปปินะ
มาเถิด พวกเราจะไปแสดงปาติโมกข์).

“เอวํ อญฺจนฺคสมนฺนาคโต โข
วิสาเช อุโปสโก อุปวตฺถโก”ติอาทีสุ^๓ สีลํ.

ศีล ชื่อว่า อุโปสโก ในประโยค
เป็นต้นว่า เอวํ อญฺจนฺคสมนฺนาคโต โข
วิสาเช อุโปสโก อุปวตฺถโก (ดูกรวิสาชะ
เธอได้รักษาอุโปสโกศีล ประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างนี้).

^๑ ที.สี.อ. ๔/-/๒๐๘, ม.อ.อ. ๙/-/๕๘๓, พ.อ.อ. ๑๙/-/๗๐. พ.อ.อ. ๒๑/-/๓๔๙, สารตฺถทีปนี ๑/๑๗๑.
สารตฺถทีปนี. ๔/๔๓๗, ฉ. กงฺขาวิตฺตโร อภินวฎีกา ๑๓๒.

^๒ วิ.มหา. ๔/๑๕๓/๒๐๘.

^๓ อญฺ.อญฺจก. ๒๓/๑๓๓/๒๖๐.

“สุทฺธสุส เว สทา ผคฺค,
สุทฺธสุสโปสเถ สทา”ติอาทีสุ^๑ อุปวาโส.

“อุโปสเถ นาม นาคราชา”ติ-
อาทีสุ^๒ ปณฺณตฺติ.

“น ภิกฺขเว ตทหุโปสเถ สภิกฺขกา
อาวาสา”ติอาทีสุ^๓ อุปวสิตพฺพทิวโสติ.

วส กนฺตียํ. วจฺจติ. ชินวจฺจโย.

สส สฺสเน. สสติ. สโส.

การอดอาหาร ชื่อว่า **อุโปสถ** ใน
ประโยคเป็นต้นว่า สุทฺธสุส เว สทา
ผคฺค, สุทฺธสุสโปสเถ สทา (ผคฺคณฺณกฺษ
ย้อมถึงพร้อม แก่บุคคลผู้หมดจดแล้ว
ทุกเมื่อ, การอดอาหารย้อมถึงพร้อมแก่
บุคคลผู้หมดจดแล้วทุกเมื่อ).

บัญญัติ (ชื่อ) ชื่อว่า **อุโปสถ** ใน
ประโยคเป็นต้นว่า อุโปสเถ นาม
นาคราชา (พญานาค ชื่อว่าอุโปสถ).

วันอุโปสถ ชื่อว่า **อุโปสถ** ใน
ประโยคเป็นต้นว่า น ภิกฺขเว ตทหุโปสเถ
สภิกฺขกา อาวาสา (ดูกรภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุไม่พึงไปจากอาวาส ที่มีภิกษุ
ครบจำนวน ในวันอุโปสถ).

วส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง กนฺติ
(รัก, โกร, ชอบใจ). วจฺจติ (ย้อมรัก).
ชินวจฺจโย (ความเคารพรักพระเจ้า).

สส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สฺสเน
(แห่ง). สสติ (ย้อมแห่ง). สโส (กระทำ).

^๑ ม.ม. ๑๒/๙๘/๗๐.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๑๖๕/๒๐๑.

^๓ วิ.มหา. ๔/๒๐๐/๒๖๖.

สส ปาณเน. สสติ. สโตว อสฺส-
สติ, สโตว ปสฺสสติ.^๑ สไส, สสนํ. อสฺสาไส,
ปสฺสาไส, อสฺสสนฺโต, ปสฺสสนฺโต.^๒

อส ภาวิ. อตฺถิ. อส.

เอตฺถ อตฺถิตฺติ อาชฺยาตปทํ. น
อตฺถิชีรา พุราหฺมณี. อตฺถิตฺตา, อตฺถิ-
ภาโว, “ยงฺกิลฺลิจิ รตนํ อตฺถิ”ติอาทิสฺสุ^๓
วีย นิปาตปทํ. ตสฺมา อตฺถิตฺติ ปทํ
อาชฺยาตนิปาตวเสน ทฺวิธฺนฺติ เวทิตพฺพํ.
อสฺอิติ อวิภตฺติกํ นามิกปทํ. เอตฺถ จ
“อสฺสฺมีติ โหตี”ติ^๔ ปาฬิ นิสฺสนํ. ตตฺถ
อตฺถิตฺติ อส, นิจฺจสฺเสตํ อธิวจฺนํ.^๕ อิมินา
สฺสฺสฺตทิกฺกิลฺลิจิ วุตฺตา.

สส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาณน
(เป็นอยู่, หายใจอยู่). สสติ (ย่อมเป็นอยู่).
สโตว อสฺสสติ (มีสติหายใจออกอยู่),
สโตว ปสฺสสติ (มีสติหายใจเข้าอยู่). สไส
(การเป็นอยู่, การหายใจ), สสนํ (การ
เป็นอยู่, การหายใจ). อสฺสาไส (ลม
หายใจออก), ปสฺสาไส (ลมหายใจเข้า)
อสฺสสนฺโต (หายใจออกอยู่), ปสฺสสนฺโต
(หายใจเข้าอยู่).

อส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ภาวิ (มี,
เป็น). อตฺถิ (มีอยู่). อส (ความเป็น
ของเที่ยง).

ในที่นี้ บทว่า อตฺถิ เป็นบทอาชฺยาต.
ไม่ใช่เป็นบทนิบาต เหมือนในคำเป็นต้น
ว่า อตฺถิชีรา พุราหฺมณี (นางพราหฺมณี
มีน้ำนม). อตฺถิตฺตา (ความมีอยู่), อตฺถิ-
ภาโว (ความมีอยู่), ยงฺกิลฺลิจิ รตนํ อตฺถิ
(รัตนะอย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่). เพราะ
เหตุนี้ บทว่า อตฺถิ นักศึกษาพึงทราบ
ว่าเป็นได้สองอย่าง คือ บทอาชฺยาตและ
บทนิบาต. บทว่า อส เป็นบทนามที่ไม่

^๑ ที.มหา. ๑๐/๒๗๔/๓๒๕. ส.มหา. ๑๙/๑๓๐๖/๓๙๔.

^๒ ชุ.ชา. ๒๘/๖๘๗/๒๔๕.

^๓ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๓๓/๕๓๐.

^๔ อภิ.วิ.อ. ๔๗/-/๘๒๕.

ประกอบวิภัติ. ก็ในคำนี้ มีพระบาลีเป็นตัวอย่างว่า อสสุมีติ โหติ (ความยึดมั่นว่าเราเที่ยงย่ออมมี). ในพระบาลีนั้น มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า อส เพราะอรรถว่าเป็นสภาวะมีอยู่, คำว่า อส นั้น เป็นชื่อของความเที่ยง. ด้วยคำนี้ ท่านกล่าวถึง สัสสตทิวฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง).

แบบแจกของ อส ชาติ

ตตฺตฺรายํ ปทมมาลา :

“อตฺถิ, สนฺตฺติ. อสฺสิ, อตฺถ. อสฺสมิ, อสฺสม, อมฺหิ, อมฺห” อิจฺเจตานิ ปสฺสิทฺธานิ.

“อตฺถ, สนฺตฺ. อหิ, อตฺถ. อสฺสมิ, อสฺสม, อมฺหิ, อมฺห” อิจฺเจตานิ จ.

“สฺยิยา, อสฺสุ, สฺยํ, อสฺสุ, สฺยํสุ. อสฺสุ, อสฺสุถ. สฺยํ, อสฺสุ, อสฺสุสาม” อิจฺเจตานิ จ ปสฺสิทฺธานิ.

เอตฺถ ปน “เตสญฺจ โห” ภิภฺชเว สฺมคฺคานํ สฺมโมทฺมานานํ ๗เปฯ สฺยํสุ เทว ภิภฺช อภิธฺมฺเม นานาวาทา”ติ^๒

ใน อส ชาติ นั้น มีแบบแจก ดังนี้ :

วัตตมานาวิภัติ มีบทปรากฏ ดังนี้: อตฺถิ, สนฺตฺติ. อสฺสิ, อตฺถ. อสฺสมิ, อสฺสม, อมฺหิ, อมฺห.

ปัญจมีวิภัติ มีบทปรากฏ ดังนี้ : อตฺถ, สนฺตฺ. อหิ, อตฺถ. อสฺสมิ, อสฺสม, อมฺหิ, อมฺห.

สัตตมีวิภัติ มีบทปรากฏ ดังนี้ : สฺยิยา, อสฺสุ, สฺยํ, อสฺสุ, สฺยํสุ. อสฺสุ, อสฺสุถ. สฺยํ, อสฺสุ, อสฺสุสาม.

วินิจฉัยบทว่า สฺยํสุ

ก็ในบทนี้ว่า สฺยํสุ มีบาลีเป็นตัวอย่างว่า เตสญฺจ โห ภิภฺชเว สฺมคฺคานํ สฺมโมทฺมานานํ ๗เปฯ สฺยํสุ

^๑ ไป. เตสญฺจ โห.

^๒ ม.ญ. ๑๔/๔๔/๔๒.

ปาฬิ นิตฺตสนฺ. ตตฺถ สียํสูติ ภเวยฺยํ.
อภิมฺเมติ วิสิฏฺเฐ ฐมฺเม.

เทว ภิกฺขุ อภิมฺเม นานาวาทา (ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพวกเธอนั้น พร้อม-
เพรียงกัน ยินดีต่อกัน ฯลฯ จะพึงมีภิกษุ
ผู้กล่าวต่างกันในธรรมอันยังเป็นสองรูป
บ้างใหม่). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สียํสู
ได้แก่ ภเวยฺยํ (พึงเป็น). บทว่า อภิมฺเม
ความว่า ในธรรมอันประเสริฐยิ่ง.

อรรถุทธาระของบทว่า สียา

อิทานิ สียาสทฺตสฺส อตฺตุทธาโร^๑
ปภเวโท จ วุจฺเจเต. สียาติ เอกํเส จ
วิกฺขุप्ปนํ จ “ปจฺจวาทุ”^๒ สียา อชฺฌตฺตติกา,
สียา พาทิรา”ติ”^๓ เอกํเส. “สียา อญฺญ-
ตฺตสฺส ภิกฺขุโน อาปตฺติ วิตฺติกฺกโม”ติ”^๔
วิกฺขุप्ปนํ.

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวอรรถุทธาระ
และประเภทของ สียา ศัพท์. บทว่า สียา
ใช้ในอรรถ ๒ อย่างคือ เอกํส (ส่วนหนึ่ง)
๑ วิกฺขุप्ปน (ความไม่แน่นอน) ๑,
ใช้ในอรรถแห่ง เอกํส (ส่วนหนึ่ง) ตัวอย่าง
เช่น ปจฺจวาทุ สียา อชฺฌตฺตติกา, สียา
พาทิรา (ปจฺจวาทุภายในเป็นส่วนหนึ่ง
ภายนอกก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง). ใช้ในอรรถ
แห่ง วิกฺขุप्ปน (ความไม่แน่นอน) ตัวอย่าง
เช่น สียา อญฺญตฺตสฺส ภิกฺขุโน อาปตฺติ
วิตฺติกฺกโม (ความล่วงละเมิดอาบัติ พึงมี
แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ในบางคราว).

^๑ ม.ม.อ. ๗/-/๔๑๔. ข. กงฺขาวิตฺตโรภินวฏฺฐิกา. ๑๘๘.

^๒ โป. ปถวาทุ.

^๓ ม.อ. ๑๔/๖๘๔/๔๓๗.

^๔ ม.อ. ๑๔/๔๙/๔๕. อาปตฺติ สียา วิตฺติกฺกโม.

บทว่า สียา ๒ ประเภท

สียาติ เอกมาชฺยาตปทํ, เอก-
มพฺยยปทํ. อาชฺยาตตฺเต เอกวจนฺนํ,
อพฺยยตฺเต ยถาปาวจัน "ปฺตุตา มตฺถิ
ธนมตฺถิ"^๑ติ^๑ เอตฺถ อตฺถิติ อพฺยย-
ปทมิว เอกวจนฺนตฺมปิ พหฺวจนฺนตฺมปิ
ภวติ. ตสฺสาชฺยาตตฺเต ปโยโค วิทิตฺว.
อพฺยยตฺเต ปน "สุขํ น สุขสฺสทฺตํ, สียา
ปีติสฺสทฺตนฺ"^๒ติ^๒ "อิเม ธมฺมา สียา
ปริตฺตารมฺมณา"^๓ติ^๓ จ เอกวจนฺพหฺว-
วจนฺปฺโยคา เวทิตฺพฺพา. เอตฺถ ฐาตุยา
กิจฺจํ นตฺถิ.

บทว่า สียา เป็นบทอาชยาต
อย่างหนึ่ง เป็นบทอัพยยะอย่างหนึ่ง.
เมื่อเป็นบทอาชยาต เป็นเอกพจน์, เมื่อ
เป็นบทอัพยยะ เป็นได้ทั้งเอกพจน์และ
พหูพจน์โดยสมควรแก่พระบาลี เหมือน
บทอัพยยะ คือ อตฺถิ ในพระบาลีนี้ว่า
ปฺตุตา มตฺถิ ธนมตฺถิ (พวกบุตร
ของเรามีอยู่, ทรัพย์ของเรามีอยู่). เมื่อใช้
เป็นบทอาชยาต บทว่า สียา นั้น มี
ประโยคตัวอย่างปรากฏชัดแล้ว. แต่เมื่อ
ใช้เป็นบทอัพยยะ พึงทราบตัวอย่างทั้งที่
เป็นเอกพจน์และพหูพจน์ว่า สุขํ น สุข-
สฺสทฺตํ, สียา ปีติสฺสทฺตํ (สุขไม่ประกอบ
ด้วยสุข, สุขบางอย่างประกอบด้วยปีติ)
และว่า อิเม ธมฺมา สียา ปริตฺตารมฺมณา
(ธรรมเหล่านี้ บางอย่างมีอารมณ์เป็น
กามาวจร). ในตัวอย่างเหล่านี้ หน้าที่
ของฐาตุ ย่อมไม่มี.

^๑ ชุ.ธ. ๒๕/๑๕/๒๓.

^๒ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๒/๘๘. ปีติสฺสทฺตนา.

^๓ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๒/๘๘.

ปโรภาย “อิติห อส อิติห
อสา”ติ^๑ ทสฺสนโต อส อิติ ปท
คเหตุพพ.

หิยตฺตนิรฺพานิ อปฺปสิทฺธานิ.

อชฺชตฺตนิยา ปน “อาสิ, อาสิสฺ,
อาสฺ, อาสิ, อาสิตฺถ. อาสิ, อาสิมฺหา”
อิจฺเจตานิ ปสิทฺธานิ.

ภวิสฺสนฺติยา “ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ”
อิจฺจาทีนิ.

กาลาติปตฺติยา “อภวิสฺสา, อภวิ-
สฺสฺ” อิจฺจาทีนิ ภวนฺติ.

สาส อฺนุสิฏฺจิยฺ. สาสติ, อฺนุสาสติ.
กมฺมนฺตํ โว สาสติ, สาสนํ, อฺนุสาสนํ,
อฺนุสาสนี, อฺนุสิฏฺจิ, สตฺถา, สตฺถํ,
อฺนุสาสโก, อฺนุสาสิกา.

ในปโรภายวิภัตติควรถือเอาบทว่า
อส ด้วย เพราะพบตัวอย่างจากพระบาลี
ว่า อิติห อส อิติห อส (เคยเป็นแล้ว
อย่างนี้ เคยเป็นแล้วอย่างนี้).

รูปของหิยตฺตนิรฺพานิ ไม่ปรากฏ.

แต่ในอชฺชตฺตนิรฺพานิ มีบทปรากฏ
ดังนี้ อาสิ, อาสิสฺ, อาสฺ, อาสิ, อาสิตฺถ.
อาสิ, อาสิมฺหา.

ในภวิสฺสนฺติวิภัตติ มีบทปรากฏ
เป็นต้น ดังนี้ ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ.

ในกาลาติปตฺติวิภัตติ มีบทปรากฏ
เป็นต้น ดังนี้ อภวิสฺสา, อภวิสฺสฺ.

สาส ภาต ใช้ในอรรถแห่ง อฺนุสิฏฺจิ
(สั่งสอน). สาสติ (ย่อมสั่งสอน), อฺนุสาสติ
(ย่อมสั่งสอนนั่นเอง). กมฺมนฺตํ โว สาสติ
(ย่อมสั่งสอนการงานแก่ท่าน), สาสนํ
(คำสั่งสอน), อฺนุสาสนํ (การสั่งสอนนั่นเอง),
อฺนุสาสนี (คำสั่งสอน), อฺนุสิฏฺจิ (การ
สั่งสอน), สตฺถา (พระศาสดา), สตฺถํ
(คัมภีร์), อฺนุสาสโก (ชายผู้สั่งสอน),
อฺนุสาสิกา (หญิงผู้สั่งสอน).

^๑ ที.สี.อ. ๔/-/๔๐๒.

ตตร **ศาสนนุติ** อธิศีลาธิ-
 สิกขตตยสงคหิตศาสน์, ปริยตติปฏิปตติ-
 ปฏิเวธสงฆาตฺ วา **ศาสน์**. ตณฺหิ **ศาสนติ**
 เอเตน, เอตถ วาติ "**ศาสนนุ**"ติ ปวฺจจติ.
 อปีจ **ศาสนนุติ** "รณฺโณ **ศาสน์**
 เปเสตี"ติอาทีสุ^๑ วีย ปาเปตพฺพวณฺ. **สนฺ**
 ตถา **ศาสนนุติ** โอวาโท, โย "อนุ-
ศาสน์"ติ จ, "อนุสิฏฺฐิ"ติ จ วุจฺจติ.
สนฺตถาติ ติวิชยานมฺเขน สเทวกํ โลกํ
สนฺตฺถา, ทิฏฺฐมฺมิกสมฺปรายิก-
 ปรมตฺถเอหิ ยถารหํ **สนฺ**ตฺเต อนุ**สนฺ**ตฺติ
 อตฺถ. **สนฺ**ตฺถนุติ สทฺเท จ อตฺถ จ
สนฺตฺติ อาจิกฺขติ เอเตนาติ **สนฺ**ตฺถ.
 ก็ ตํ? พุยากรณฺ.

อธิบายบทว่า **ศาสน์** เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ศาสน์**
 ได้แก่ คำสอนอันสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓
 มีอธิศีลสิกขา เป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง ได้แก่
 คำสอนกล่าวคือปริยติปฏิบัติและปฏิเวธ.
 ก็คำสอนนั้น ท่านเรียกว่า **ศาสน** เพราะ
 อรรถว่าเป็นเครื่องสอน หรือเป็นที่สอน.
 อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ศาสน์** ได้แก่ คำพูด
 ที่ผู้อื่นฟังส่งไป เหมือนในประโยคเป็นต้น
 ว่า รณฺโณ **ศาสน์** เปเสตี (ย่อมนส่ง**ศาสน์**
 แก่พระราชา). อนึ่ง บทว่า **ศาสน์** ได้แก่
 โอวาท ซึ่งท่านเรียกว่า **อนุศาสน์** บ้าง
 ว่า **อนุสิฏฺฐิ** บ้าง. บทว่า **สนฺ**ตถา มี
 วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **สนฺ**ตถา เพราะอรรถว่า
 เป็นผู้สั่งสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก
 โดยความมียาน ๓ ประการ (ไตรลักษณ์)
 เป็นหลักสำคัญ, อธิบายว่า ย่อมสั่งสอน
 หมู่สัตว์ตามสมควรแก่ประโยชน์ในภพ
 ปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า และ
 ประโยชน์อย่างยิ่งยวด. บทว่า **สนฺ**ตฺถ
 มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **สนฺ**ตถ เพราะอรรถว่า
 เป็นเครื่องแสดง คือ บอกรศัพท์ และอรรถ.
 ถาไมว่า คัมภีร์นั้น คืออะไร? ตอบว่า
 คือคัมภีร์ไวยากรณฺ.

^๑ ข.ชา.อ. ๒๙/-/๑๐๖.

อีส อีสฺสริเย. อีสฺสริยํ อีสฺสร-
ภาโว. อีสฺติ. วังคิโส, ชนปเทโส, มนุเชโส.

ตตฺร วังคิโสติ วาจาเย อีสฺ
อีสฺสโรติ วังคิโส. โก โส ? อายสฺมา
วังคิโส อรหา.

อาห จ สยเมว :

วังเค ชาโตติ วังคิโส
วังเน อีสฺสโรติ จ
'วังคิโส' อิติ เม นามํ
'อภวี โลกสมฺมตฺนฺติ.'^๑

อาส อฺปเวสเน. อฺปเวสนํ นิสีทณํ
"อาสเน อฺปวิญฺโจะ สํโฆ"ติ เอตฺถ วิย.
อาสฺติ. อจฺจติ. อาสึโน. อาสนํ. อฺปาสฺติ.
อฺปาสโก.

อีส ภาตฺถัง ใช้ในอรรถแห่ง **อีสฺสริย**
(เป็นใหญ่). ความเป็นใหญ่ชื่อว่า **อีสฺสริย**.
อีสฺติ (ย่อเป็นใหญ่). **วังคิโส** (พระ
วังคิสะ), **ชนปเทโส** (ผู้เป็นใหญ่ในชนบท),
มนุเชโส (ผู้เป็นใหญ่ในประชาชน).

วิเคราะห์ - ความหมาย ของ วังคิโส ศัพท์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วังคิโส**
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **วังคิโส** เพราะ
อรรถว่า เป็นใหญ่ในถ้อยคำ. ถามว่า
พระวังคิสะนั้นเป็นใคร ? ตอบว่า ท่าน
พระวังคิสะนั้น เป็นพระอรหันต์.

อนึ่ง ท่านพระวังคิสะเองนั้นเที่ยว
กล่าวไว้ดังนี้ :

เพราะเราเกิดที่วังคชนบท และเรา
เป็นใหญ่ในถ้อยคำ เราจึงชื่อว่า
วังคิสะ เพราะฉะนั้น ชื่อของเรา
ก็เป็นชื่อสมมุติตามโลก.

อาส ภาตฺถัง ใช้ในอรรถแห่ง **อฺป-**
เวสน (นั่ง). การนั่ง ชื่อว่า **อฺปเวสน**
เหมือนในข้อความพระบาลีนี้ว่า **อาสเน**
อฺปวิญฺโจะ สํโฆ (พระสงฆ์นั่งบนอาสนะ
แล้ว). **อาสฺติ** (ย่อมนั่ง). **อจฺจติ** (ย่อมนั่ง).

^๑ พ.ธ. ๓๓/๑๓๔/๒๓๒. อคฺคฺมฺปี โลกสมฺมตฺ.

ตตถ **อาสนนุติ** อาสติ นิสิตติ
เอตถาติ **อาสน**, ยงฺกิญฺจ นิสิตนโยคคัม
มณฺจปีจาทิ.

กสิ คติไสสเนสุ. อีการนุโตย
ธาตุ, เตนิตโต น นิคฺคหิตาคโม. กสติ.

นิสี จุมฺพเน. นิสติ.

ทิส อปฺปิตฺติ. ธมฺมํ เทสุสฺสตี. ทิสเ.
ทิกฺกุจฺเจ. เทสุสฺสี. เทสุสฺเส. เทสุสฺสีโย.

ตตฺร **ทิสตี** จ **ทิกฺกุจฺตี** จ
ปจฺจามิตฺตสฺสสาธิวจนเมตฺติ. สเ ทิ ปเร
เทสุสฺสตี นปฺปิยายติ, ปเรหิ วา เทสุสฺสียติ
ปิโย น กรียตีติ "ทิสตี"ติ จ "ทิกฺกุจฺตี"ติ จ
วุจฺจติ. อถวา **ทิสตี** จโร วา ปจฺจามิตฺโต
วา. **ทิกฺกุจฺตี** ปจฺจามิตฺโตเยว.

อาสินโน (ผู้นั่งแล้ว). อาสนิ (อาสนะ).
อุปาสติ (ย่อมนั่งใกล้). อุปาสโก (อุบาสก).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาสนิ**
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **อาสน** เพราะ
อรรถว่าเป็นที่นั่ง ได้แก่ เตียงและตั้ง
เป็นต้นชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่ควรแก่การนั่ง.

กสิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป),
ไสสน (แห่ง). ธาตุนี้ เป็น อี การันต์,
เพราะเหตุนั้น ทำยธาตุนี้ จึงไม่ลง
นิกหิตอาคม. **กสติ** (ย่อมนไป, ย่อมแห่ง).

นิสี ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **จุมฺพน**
(จูบ). **นิสติ** (ย่อมนจูบ).

ทิส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อปฺปิตติ**
(ไม่พอใจ). **ธมฺมํ เทสุสฺสตี** (ย่อมนเกลียด
ธรรม). **ทิสเ** (ใจ, คัดรู้). **ทิกฺกุจฺ** (คัดรู้).
เทสุสฺสี (ผู้เกลียด). **เทสุสฺเส** (ผู้ถูกเกลียด).
เทสุสฺสีโย (ผู้ถูกเกลียด).

อธิบายบทว่า ทิส เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **ทิส**
และ **ทิกฺกุจ** นั้น เป็นชื่อของคัตรู. คัตรู
ท่านเรียกว่า **ทิส** และ **ทิกฺกุจ** เพราะอรรถว่า
เกลียด คือ ไม่รักใคร่คนอื่น หรือถูกคนอื่น
เกลียด คือ ไม่ทำให้เป็นที่รัก. อีกนัยหนึ่ง
บทว่า **ทิส** ได้แก่ ใจ หรือคัตรู. บทว่า
ทิกฺกุจ ได้แก่ คัตรูเท่านั้น

อตุริเม ปโยคา :

ทิสเ ทิสั ยั ตั กยิรา
 เเวรี วา ปน เเวรินั
 มิจุณาปณิหิตั จิตตัม
 ปาปิโย นั ตโต กเร"ติ"^๑ จ,

"ทิสา หิ เม ธมมกถั สุนนตุ"^๒ติ จ,

"ทิสา หิ เม เต มนุสเส ภชนตุ,
 เย ธมมเมวาทปยนตุ สนุโต"^๓ติ จ,

ยสเสเต จตุโร ธมมา
 วานรินุท ยถา ตว
 สจจัม ธมโม ธิติ จาโค
 ทิฏจัม โส อติวัตตติ"^๓ติ จ.

เทสสิติ เทสสนสิโล อปปียายน-
 สิโลติ เทสสิ. "ธมมกาโม ภวั โหติ,

ในเรื่องนี้ มีตัวอย่างดังนี้ :

ใจรเห็นใจรหัวใจกแล้ว ฟังทำความ
 ฉิบหาย หรือความทุกข์ให้กัน
 ก็หรือว่าคนมีเวร เห็นคนมีเวรแล้ว
 ฟังทำความฉิบหายหรือความทุกข์
 ให้กัน จิตที่ตั้งไว้ผิด ฟังทำให้เขา
 เลวกว่านั้น,

ทิสา หิ เม ธมมกถั สุนนตุ (ก็ผู้ที่เป็น
 ข้าศึกต่อเรา ขอจงฟังธรรมกถา).

ทิสา หิ เม เต มนุสเส ภชนตุ,
 เย ธมมเมวาทปยนตุ สนุโต (ก็ผู้ที่เป็น
 ข้าศึกต่อเรา ขอจงคบกับมนุษย์ผู้เป็น
 สัตบุรุษซึ่งถ่อมมันแต่ธรรมอย่างเดียว).

ดูกรพญาวานร ผู้ใดมีธรรม ๔
 ประการนี้ คือ สัจจะ (คำสัตย์)
 ธรรม (วิจรรณปัญญา) ธิติ (ความ
 เพียร) จาคะ (การสละ) เหมือนท่าน
 ผู้นั้นย่อมล่วงพ้นศัตรูได้.

บทว่า เทสสิ มีความหมายว่า
 ชื่อว่า เทสสิ เพราะอรรถว่าเป็นผู้มีปกติ

^๑ พ.ย. ๒๕/๙๒/๑๓๑.

^๒ พ.ณ. ๒๖/๓๙๒/๓๘๙, ม.ม. ๑๓/๔๓๔/๔๘๗. ทิสา หิ เม เต มนุชา ภชนตุ ...

^๓ พ.ท. ๒๗/๕๗/๑๘.

ธมฺมเทสฺสึ ปฺรากลโ"ติ^๑ อิทเมตฺถ
ปโยคนิทฺตฺสนฺ.

เกลียดชัง คือ มีปกติไม่พอใจ. ในข้อนี้มี
ประโยคตัวอย่างว่า ธมฺมกาโม ภวฺ โหติ,
ธมฺมเทสฺสึ ปฺรากลโ (ผู้ใคร่ธรรม เป็น
ผู้เจริญ, ผู้เกลียดธรรม เป็นผู้เสื่อม).

เทสฺสฺย อปฺปิโย, ตถา เทสฺสฺยิตฺติ.

บทว่า เทสฺสฺย ได้แก่ ผู้ที่คนอื่น
ไม่พอใจ. บทว่า เทสฺสฺยิตฺติ ก็เช่นเดียวกัน.

เอตฺถ จ :

ก็ ในข้อนี้มีประโยคตัวอย่างดังนี้ :

น เม เทสฺสา อฺโภ ปุตุตา
มทฺทีเทวี น เทสฺสฺยิตฺติ
สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ
ตสฺมา ปิเย อทาสหนฺติ^๒ จ,

เราจะเกลียดบุตรทั้ง ๒ หามิได้
จะเกลียดพระนางมัทรีก็หามิได้
แต่สัพพัญญุตญาณ เป็นที่รัก
ของเรา เพราะเหตุนั้น เราจึงให้
บุตรและภรรยาผู้เป็นที่รัก,

น เม สฺวา พฺราหฺมณึ เทสฺสา
นปิ เม พลํ น วิชฺชตีติ^๓ จ,

เราจะเกลียดนางพราหมณีนั้น
ก็หามิได้ และเราจะไม่มีกำลัง
ก็หามิได้ (เพราะพระสัพพัญญุต-
ญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น
เราจึงรักษาศีลไว้),

มาตา ปิตา น เม เทสฺสา
นปิ เทสฺสํ มหายสํ
สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ
ตสฺมา วตฺตมธิฏฺฐหิณฺตี^๔ จ

เราจะเกลียดพระมารดาพระบิดา
ก็หามิได้ เราจะเกลียดยศศักดิ์
อันยิ่งใหญ่ ก็หามิได้ แต่พระ-
สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา

^๑ ชุ.สุ. ๒๕/๓๐๔/๓๔๖.

^๒ ชุ.จริยา. ๓๓/๙/๕๖๔.

^๓ ชุ.จริยา. ๓๓/๑๔/๕๗๒.

^๔ ชุ.จริยา. ๓๓/๒๖/๕๘๖

เพราะฉะนั้น เราจึงอธิษฐาน
พรตอย่างนี้.

ปโยคา.

สพฺพตฺถ เมติ ๑ มยฺหนฺติ ๑
สามิวจฺนํ ทฎฺจพฺพํ.

บทว่า เม และ มยฺห์ พึงเห็นว่า
เป็นอัญญวิภคฺติ ในที่ทั้งปวง.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของคัทรู

อิมานิ ปน ปจฺจามิตฺตสฺส นามานิ :

ก็คัทรูมีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ :

ปจฺจามิตฺโต ธิปฺ ธิฎฺจ ธิสฺ เวรี
 ธิสฺ เวรี ๑ สตฺวรี
อมิตฺโต ๑ สปตฺโต ๑
 เอวํ ปณฺณตฺติการิสฺสูติ.

ปจฺจามิตฺต ธิปฺ ธิฎฺจ ธิสฺ เวรี
 สตฺตฺ อริ อมิตฺต สปตฺตฺ ชื่อเหล่านี้
 ย่อมมีในคัทรู.

เอสฺ คติยํ. เอสฺติ.

เอสฺ ภาตฺ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
เอสฺติ (ยอมไป).

ภสฺส ภสฺสนทิตฺตีสฺ. ภสฺสนํ
 วจฺนํ. ทิตฺติ โสภา. ภสฺสติ. ภสฺสํ,
 ปภสฺสรํ.

ภสฺส ภาตฺ ใช้ในอรรถแห่ง ภสฺสน
 (กล่าว), ทิตฺติ (งาม). คำกล่าว ชื่อว่า
 ภสฺสน. ความงาม ชื่อว่า ทิตฺติ. ภสฺสติ
 (ยอมกล่าว). ภสฺสํ (ถ้อยคำ). ปภสฺสรํ
 (งามผุดผ่อง).

ธิสฺ สทฺเท. ธิสฺติ.

ธิสฺ ภาตฺ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
 (ออกเสียง). ธิสฺติ (ยอมกล่าว).

ทิสฺ อติสฺชฺชเน. ทิสฺติ, อฺปทิสฺติ,
 สนฺทิสฺติ, นิทฺทิสฺติ, ปจฺจาทิสฺติ, ปฏฺิ-
 สนฺทิสฺติ, อฺทฺทิสฺติ. เทโส, อฺทฺเทโส
 อิจฺจาทินิ.

ทิสฺ ภาตฺ ใช้ในอรรถแห่ง อติสฺชฺชน
 (แสดง, ให้อู). ทิสฺติ (ยอมแสดง), อฺปทิสฺติ
 (ยอมแสดง), สนฺทิสฺติ (ยอมแสดงด้วยดี),
 นิทฺทิสฺติ (ยอมแสดง), ปจฺจาทิสฺติ (ยอม

แสดงเฉพาะ), ปฏิสนธิสติ (ย่อแสดง
อีก), อุทฺธิสติ (ย่อแสดงโดยย่อ). เทโส
(การแสดง), อุทฺเทโส (การแสดงโดยย่อ).

ปีสุ อวยเว. ปีสติ.

ปีสุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อวยว
(ทำเป็นส่วน, บด). ปีสติ (ย่อมบด).

อิสิ คติยํ. อิสติ.

อิสิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
อิสติ (ย่อมไป).

มุส สมมุสเส. มุสติ. มุสโส,
มุสนา, สมมุสนา, สมมุสสิตตตํ.^๑ เอวรूपไป
กายสมมุสโส อโหสิ.^๒ โผฏฺจพฺพํ, มุสตี.
เทโว จ เอกเมกํ มุสายติ.^๓ มุฏฺจํ
มุสตี, มุสตีวา, มุสตีวาน, มุสีย, มุสียาน.
มุสสา มุสสา^๔ พุยนุตฺตีกโรติ.^๕

มุส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สมมุส
(กระทบ, สัมผัส). มุสติ (ย่อมสัมผัส).
มุสโส (การกระทบ), มุสนา (การสัมผัส),
สมมุสนา (การสัมผัสด้วยดี), สมมุสสิตตตํ
(การสัมผัสด้วยดี). เอวรूपไป กายสมมุสโส
อโหสิ (ความสัมผัสทางกาย เห็นปานนี้
ได้มีแล้ว). โผฏฺจพฺพํ (โผฏฐัพพารมณ),
มุสตี (สัมผัสแล้ว). เทโว จ เอกเมกํ
มุสายติ (และฝนกำลังไปรยปรายอยู่).
มุฏฺจํ (เพื่อสัมผัส), มุสตี (เพื่อสัมผัส),
มุสตีวา, มุสตีวาน (สัมผัสแล้ว), มุสีย
(สัมผัสแล้ว), มุสียาน (สัมผัสแล้ว). มุสสา

^๑ อภิ.สํ. ๓๔/๑๙๗/๘๔.

^๒ อภิ.วิ. ๓๕/๒๖๑/๑๘๒.

^๓ พุ.อ. ๒๕/๔๔/๗๙.

^๔ ฉ.อ. มุสส มุสส.

^๕ ฉ. พุยนุตฺตีกโรติ, ที.สํ. ๙/๙๕/๗๐. พุยนุตฺตีกโรตฺตํ.

มุสุสา พุยนตีกโรติ (สัมผัสแล้ว ถูกต้องแล้ว ย่อมทำให้สุดสิ้น).

ตตฺร มฺสฺโสติ อารมฺมณํ มุสนฺติ
เอเตน, สยํ วา มุสฺติ, มุสนมตฺตเมว วา
เอตฺนฺติ มฺสฺโส, อารมฺมณเณ มุสนลกฺขณเณ
ธมฺโม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มฺสฺโส
มีวิเคราะหฺว่า ชื่อว่า มฺสฺส เพราะอรรถว่า
เป็นเหตุให้สัมปยุตตธรรมกระทบอารมณ์
หรือกระทบอารมณ์เอง หรือ เป็นเพียง
กระทบอารมณ์นั้นเทียว ได้แก่ ธรรมที่มี
ลักษณะกระทบอารมณ์.

รฺส รฺส หีสายํ. โรสฺติ. รฺสฺติ. ปฺริโส.

รฺส รฺส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง หีสาย
(เบียดเบียน). โรสฺติ (ยอมเบียดเบียน).
รฺสฺติ (ยอมเบียดเบียน). ปฺริโส (บุรุษ).

เอตฺถ จ “ปฺริ วุจฺจติ นิรโย, ตํ
รฺสฺตีติ ปฺริโส”ติ อจฺริยา วทฺนฺติ.

ก็ในคําว่า ปฺริโส นี้อาจารย์ทั้งหลาย
ยอมกล่าวว่ นรก (สถานที่ที่ไม่มี
เจริญ) ท่านเรียกว่า ปฺริ, ชื่อว่า ปฺริส
เพราะอรรถว่าเป็นผู้กำจัดนรกนั้น.

รฺส คตฺยํ. เรสฺติ.

รฺส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
เรสฺติ (ยอมไป).

รฺส ปเวสนเณ. วิสฺติ, ปวิสฺติ. ปเวโส,
ปเวสนํ, นิเวสนํ, ปวิสํ. เอตฺถ นิเวสนํ
วุจฺจติ เคหํ.

วิส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปเวสน
(เข้าไป). วิสฺติ (ยอมเข้าไป), ปวิสฺติ
(ยอมเข้าไป). ปเวโส (การเข้าไป), ปเวสนํ
(การเข้าไป), นิเวสนํ (เรือน), ปวิสํ (เข้า
ไปอยู่). ในที่นี้ เรือนท่านเรียกว่า นิเวสน.

มส อามสเน. มสฺติ, อามสฺติ,
ปฺรามสฺติ. ปฺรามาสฺ, ปฺรามสนํ.

มส ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อามสน
(จับ, ลูบคลำ, ถูมัน). มสฺติ (ยอม

เอตถ ปรามาสตีติ ปวโต อามสตีติ
 ปรามาโส, อนิจจาธิธมฺเม นิจจาทิวเสน
 คณฺหาตีติ อตฺถ. "ปรามาโส มิจฺฉาทิฏฺฐิ
 กุมฺมคฺโค มิจฺฉาปโต"ติอาทีนึ^๑ พหุณี
 เวจฺจนปทานิ อภิธมฺมโต คเหตุพฺพานิ.

อิสฺส อิจฺฉายํ. อิจฺฉติ, สมฺปฏฺฐิจฺฉติ.
 สมฺปฏฺฐิจฺฉนํ, อิจฺฉา, อภิจฺฉา, อิจฺฉํ,
 อิจฺฉมาโน.

เวสฺส ทาเน. เวจฺฉติ, ปเวจฺฉติ,
 ปเวจฺฉติ. ปเวจฺฉํ, ปเวจฺฉนฺโต.

จับ), อามสตี (ย่อมจับ), ปรามสตี
 (ย่อมถือผิด). ปรามาโส (สภาวะถือผิด),
 ปรามสนํ (การถือผิด).

ในที่นี้ บทว่า ปรามาโส มี
 วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ปรามาส เพราะอรรถ
 ว่าถือเอา โดยประการอื่น อธิบายว่า
 ถือเอาธรรม มีความเป็นของไม่เที่ยง
 เป็นต้นด้วยอำนาจธรรมมีความเป็นของ
 เที่ยง เป็นต้น. พึงถือเอาบทที่เป็นไวพจน์
 จำนวนมาก จากคัมภีร์พระอภิธรรม
 เป็นต้นว่า ปรามาส (สภาวะถือผิด)
 มิจฺฉาทิฏฺฐิ (ความเห็นผิด) กุมฺมคฺโค
 (ทางชั่ว) มิจฺฉาปโต (ทางผิด).

อิสฺส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อิจฺฉา
 (ปรารภนา). อิจฺฉติ (ย่อมปรารภนา),
 สมฺปฏฺฐิจฺฉติ (ย่อมรับ). สมฺปฏฺฐิจฺฉนํ (การ
 รับ), อิจฺฉา (ความปรารภนา), อภิจฺฉา
 (ความปรารภนายัง), อิจฺฉํ (ปรารภนา
 อยู่), อิจฺฉมาโน (ปรารภนาอยู่).

เวสฺส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ทาน
 (ให้). เวจฺฉติ (ย่อมให้), ปเวจฺฉติ (ย่อม
 ให้), ปเวจฺฉติ (ย่อมให้). ปเวจฺฉํ (ให้อยู่),
 ปเวจฺฉนฺโต (ให้อยู่).

^๑ อภ. ส. ๓๕/๒๙๑/๑๑๑.

นิส พุทธายํ. พุทธาติ วินิพฺพุโต,
อหฺงการสฺเสตํ อธิวณฺํ. นิสฺติ.

ชฺฐสิ ปิตฺติเสวเนสฺ. โชสฺติ.

อิสฺ ปฺริเยสเน. เอสฺติ. อีสฺสิ, อิกฺกุจฺจํ,
อนิกฺกุจฺจํ, เอสฺ, เอสมาโน.

สํกเส อจฺจนเน. อจฺจนํ นิสฺสีทณฺํ.
สงฺกสายนฺติ.

สการนฺตธาตฺรูปานิ.

นิส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พุทธา
(กระด้าง). การผูกอย่างมั่นคง ชื่อว่า
พุทฺธา. คำนั้น เป็นชื่อของอหฺงการ
(ความทะนงตน). นิสฺติ (ย่อมทะนงตน,
ย่อมหยฺิง).

ชฺฐสิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปิตฺติ
(อิมใจ), เสวณ (คบหา). โชสฺติ (ย่อม
อิมใจ).

อิส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปฺริเยสเน
(แสวงหา). เอสฺติ (ย่อมแสวงหา). อีสฺสิ
(ฤาษี), อิกฺกุจฺจํ (อารมณฺ์ที่น่าปรารธนา =
อิกฺกุฐารมณฺ์), อนิกฺกุจฺจํ (อารมณฺ์ที่ไม่น่า
ปรารธนา = อนิกฺกุฐารมณฺ์), เอสฺ (แสวงหา
อยู่), เอสมาโน (แสวงหาอยู่).

สํกเส ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อจฺจน
(อยู่). การนั่งอยู่ ชื่อว่า อจฺจน. สงฺกสายนฺติ
(ย่อมอยู่).

กลุ่มธาตุ

ที่ลงท้ายด้วย ส อักษร จบ.

หการนตธาตุ

หา จาเค. ชหติ, วิชหติ. วิชหน์,
ชหิตุ์, ชหาคเว, ชหิตฺวา, ชหาย.

มุหิ อีสัสนเน. มุหยเต, อุมุหยเต,
วิมุหยเต.

ตตฺถ มุหยเตติ สิตฺ กโรติ.
อุมุหยเตติ ปหฺนุจากริ ทสฺเสติ.
วิมุหยเตติ วิมุหยน์ กโรติ. ตตฺรารยํ
ปาฬิ "น นํ อุมุหยเต ทิสฺวา."^๑
เปกฺขิตฺน มุหิตฺน จ.^๒ มุหิตฺปุพฺพว
ภาสฺติ.^๓ ยทา อุมุหยมานา มํ, ราชปฺตฺติ
อุทิกฺขติ.^๔ อุมุหาเปยฺย ปภาวตี.
ปมุหาเปยฺย ปภาวตี"ติ."^๕

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ห อักษร

หา ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง จาค
(สละ). ชหติ (ย่อมสละ), วิชหติ (ย่อม
สละ). วิชหน์ (การสละ), ชหิตุ์ (เพื่อ
สละ), ชหาคเว (เพื่อสละ), ชหิตฺวา
(สละแล้ว), ชหาย (สละแล้ว).

มุหิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อีสัสน
(หัวเราะเล็กน้อย). มุหยเต (ย่อมยิ้ม),
อุมุหยเต (ย่อมหัวเราะ), วิมุหยเต (ย่อม
อัศจรรย์).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มุหยเต
ความว่า ย่อมกระทำการยิ้ม. บทว่า
อุมุหยเต ความว่า ย่อมแสดงอาการ
ร่าเริง. บทว่า วิมุหยเต ความว่า ย่อม
กระทำความอัศจรรย์. ในเรื่องนั้นมีพระ
บาลีดังนี้ น นํ อุมุหยเต ทิสฺวา (ศัตรู
เห็นเขาแล้วไม่หัวเราะ). เปกฺขิตฺน มุหิตฺน
(ด้วยการจ้องดู, ด้วยการยิ้มแย้ม). มุหิต-
ปุพฺพว ภาสฺติ (กล่าวถ้อยคำเคยยิ้มแย้ม).
ยทา อุมุหยมานา มํ ราชปฺตฺติ อุทิกฺขติ

^๑ พุ.ชา. ๒๗/๒๔๓/๗๑

^๒ พุ.ชา. ๒๘/๓๑๑/๑๒๓. สหิตฺน.

^๓ พุ.ชา. ๒๘/๖๖๑/๒๓๘. มิตฺปุพฺพญจ ภาสฺสิ.

^๔ พุ.ชา. ๒๘/๑๐๐/๔๘.

^๕ พุ.ชา. ๒๘/๑๐๓/๔๙. อุมุหาเยยฺย ปภาวตี. ปมุหาเยยฺย ปภาวตี.

(เมื่อใด พระราชบุตรเยี่ยมแยมแจ่มใส มองดูหม่อมฉัน). อุมหาเปยุย ปภาวดี (ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีให้เยี่ยมแยมกะเราได้). ปมฺหาเปยุย ปภาวดี (ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดี ให้หัวเราะร่าเริงกับเราได้).

ตตถ อุมฺหยมานาติ ปนฺภูจากรํ
ทสฺเสตฺวา หสมานา.^๑ อุมฺหาเปยุยาติ
สิตวเสน ปหฺมฺเสยฺย.^๒ ปมฺหาเปยุยาติ
มหาสิตวเสน ปริหาเสยฺย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
อุมฺหยมานา ความว่า แสดงอาการร่าเริง
หัวเราะอยู่. บทว่า อุมฺหาเปยุย ความว่า
พึงร่าเริงด้วยอำนาจการเยี่ยมแยม. บทว่า
ปมฺหาเปยุย ความว่า พึงร่าเริง ด้วย
อำนาจการหัวเราะเสียงดัง.

หฺ ทานเน. หวติ. หฺติ.

หฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ทาน (ให้).
หวติ (ย่อมให้). หฺติ (การให้).

หฺ ปสฺซชฺกรณ. ปสฺซชฺกรณํ
ปกาเรน สชฺชนกิริยา. หวติ. หฺโต,
หฺตฺวา, หฺตฺวาวิ, อหฺติ.

หฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปสฺซชฺ-
กรณ (กระทำการจัดแจง, บูชา). การ
กระทำการจัดแจง โดยประการต่าง ๆ
ชื่อว่า ปสฺซชฺกรณ. หวติ (ย่อมจัดแจง).
หฺโต (จัดแจงแล้ว), หฺตฺวา (จัดแจงแล้ว),
หฺตฺวาวิ (จัดแจงแล้ว), อหฺติ (ของบูชา).

หฺ สตฺตฺายํ.

หฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สตฺตฺา
(มี, เป็น).

^๑ พ.ชา.อ. ๓๕/-/๑๔๑.

^๒ พ.ชา.อ. ๓๕/-/๑๖๐. อุมฺหาเปยุยาติ มนฺทหสิตวเสน ปริหาเสยฺย ...

**แบบแจก หู ธาตุ
พร้อมข้อวินิจฉัย**

โหติ, โหนฺติ. โหสิ, โหถ. โหมิ, โหม. ปโหติ, ปโหนฺติ. ปหฺตุ, ปหฺตา, กฺโต ปหฺตา กลหา วิวาทา.^๑ โหนฺโต, โหนฺตา, โหนฺติ, ปโหนฺโต. ปจฺจาสมณฺณ โหตพฺพ.^๒ โหตุ, โหตุเย, ปโหตุ, หุตฺวาน. วัตตมานาวิกตฺติรฺูปาทินิ. เอตฺถ ปสฺสิทฺธ-รฺูปาเนว คหิตานิ.

โหตุ, โหนฺตุ. โหสิ, โหถ. โหมิ, โหม. **ปญฺจมีวิกตฺติรฺูปานิ.** เอตฺถาปิ ปสฺสิทฺธรฺูปาเนว คหิตานิ.

หฺเวยฺย, หฺเวยฺยํ หฺเวยฺยาสี, หฺเวยฺยถ. หฺเวยฺยามี, หฺเวยฺยาม. หฺเวถ, หฺเวริ. หฺเวถ, หฺเวยฺยาโวห. หฺเวยฺยํ, หฺเวยฺยาเมห. **สत्ตมียา** รฺูปานิ.

รูปของวัตตมานาวิกตติเป็นต้น
ดังนี้ โหติ, โหนฺติ. โหสิ, โหถ. โหมิ, โหม (ย่อมาเป็น). ปโหติ, ปโหนฺติ (ย่อมา
สามารถ). ปหฺตุ, ปหฺตา (มาก). กฺโต
ปหฺตา กลหา วิวาทา (ความทะเลาะ,
ความวิวาทเป็นอันมาก มีมาจากอะไร).
โหนฺโต, โหนฺตา, โหนฺติ (เป็นอยู่),
ปโหนฺโต (สามารถอยู่). ปจฺจาสมณฺณ
โหตพฺพ (ฟังเป็นปัจจาสมณะ). โหตุ,
โหตุเย (เพื่อเป็น), ปโหตุ (เพื่อสามารถ),
หุตฺวาน (เป็นแล้ว). ในที่นี้ ข้าพเจ้า
ถือเอาเฉพาะรูปที่ปรากฏว่ามีใช้เท่านั้น.

รูปของปัญจมีวิกตติ ดังนี้ โหตุ,
โหนฺตุ. โหสิ, โหถ. โหมิ, โหม (จงเป็น).
ในที่นี้ ข้าพเจ้าถือเอาเฉพาะรูปที่ปรากฏ
ว่ามีใช้เท่านั้น.

รูปของสัตตมียา ดังนี้ หฺเวยฺย,
หฺเวยฺยํ หฺเวยฺยาสี, หฺเวยฺยถ. หฺเวยฺยามี,
หฺเวยฺยาม. หฺเวถ, หฺเวริ. หฺเวถ,
หฺเวยฺยาโวห. หฺเวยฺยํ, หฺเวยฺยาเมห
(ฟังเป็น).

^๑ พ.พ. ๒๕/๔๑๘/๕๐๒.

^๒ ป. ปหฺสเยย. วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๔.

เอตถ ปน “อุปโก อาชีวกโก ‘หุเวยฺย
 ปาวุโส’ติ วตฺวา สีสํ โอกมฺเปตฺวา
 อุมฺมคฺคํ คเหตุวฺวา ปกุกมฺ”ติ^๑ ปาพิยฺ
 หุเวยฺยาติ ปทสฺส ทสฺสนโต นยวเสน
 ‘หุเวยฺย, หุเวยฺยฺน’ติอาทีนํ วตฺตานํ.
 หุเปยฺยาติปิ ปาโจ ทิสฺสติ, ยถา ปจฺจ-
 เปกฺขณา.^๒ ตพฺพเสน “หุเปยฺย, หุเปยฺยฺ.
 หุเปยฺยาสี”ติอาทีนํ วการสฺส ป-
 การาเทสฺสฏฺตานํ รูปานํปิ คเหตุพฺพานํ.

อปโร นโย : เหยย, เหยยฺ. เหยยฺยาสี,
 เหยยฺยาถ. เหยยฺยามิ, เหยยฺยาม. เหย, เหย.
 เหย, เหยยฺยาโวห. เหยยฺ, เหยยฺยาเมห.

อิมานํ อฏฺฐกถานเยน คหิตฺรูปานํ.
 เอตถ ปน “น จ อุปฺปาโท โหติ.
 สเจ เหยย, อุปฺปาทสฺสาปิ อุปฺปาโท
 ปาปฺเณยฺยา”ติ^๓ อิทมฺปิ นิตสฺสนํ
 ทฏฺฐพฺพํ.

ก็ในแบบแจกนี้ ข้าพเจ้ากล่าวรูป
 เป็นต้นว่า หุเวยฺย, หุเวยฺยฺ ด้วยอำนาจ
 นยะเพราะพบบทว่า หุเวยฺย ในพระบาลี
 ว่า อุปโก อาชีวกโก หุเวยฺย ปาวุโสติ วตฺวา
 สีสํ โอกมฺเปตฺวา อุมฺมคฺคํ คเหตุวฺวา
 ปกุกามิ (อุปกาชีวกทูลว่า เป็นให้พอ
 เกิดพอ ดังนี้แล้ว เดินสันคิริษะแยกทาง
 จากไป). ปรากฎฺฐาฐฺระว่า หุเปยฺย บ้าง,
 เหมือน ปจฺจเปกฺขณา. ด้วยอำนาจ
 การเทียบเคียงกับพระบาลีนั้น ฟังถือเอา
 แม้รูปที่มีการแปลง ว อักษร เป็น ป
 อักษร โดยนัยเป็นต้นว่า หุเปยฺย,
 หุเปยฺยฺ. หุเปยฺยฺยาสี.

อีกนัยหนึ่ง รูปของ สัตตมวิภัตติ
 เป็นต้น ดังนี้ เหยย, เหยยฺ. เหยยฺยาสี,
 เหยยฺยาถ. เหยยฺยามิ, เหยยฺยาม. เหย, เหย.
 เหย, เหยยฺยาโวห. เหยยฺ, เหยยฺยาเมห.

รูปเหล่านี้ ข้าพเจ้าถือเอาตามนัย
 อรรถกถา. ก็ในแบบแจกนี้ ฟังเห็น
 ตัวอย่างจากอรรถกถา แม้เห็นว่า น จ
 อุปฺปาโท โหติ. สเจ เหยย, อุปฺปาทสฺสาปิ
 อุปฺปาโท ปาปฺเณยฺย (การเกิดขึ้นย่อมน

^๑ โป. ปกุกมฺ. วิ.มหา. ๔/๑๑/๑๕, ม.ม. ๑๒/๓๒๕/๓๒๙, ม.ม. ๑๓/๕๑๓/๔๖๗.

^๒ อภิ.ส.อ. ๔๖/-/๒๗๒, อภิ.วิ.อ. ๔๗/-/๑๘๗. ปจฺจเวกฺขณา.

^๓ วิสุทฺธิ. ๓/๑๑๑.

หฺว, หฺวฺ. หฺเว, หฺวิตฺถ. หฺวฺ, หฺวมฺห.
 หฺวิตฺถ, โหถ อิจฺจปี สญฺโฆคตการ-
 โลเปน อโหสีติ อตฺถเ. ตถา หิ “กสิรา
 ชีวิกา โหถา”ติ^๑ ปทสฺสตุถํ วนฺณณฺนเตหิ
 “ทุกฺขา โน ชีวิกา อโหสี”ติ^๒ อตฺถเ
 วุตฺเต. หฺวีเร. หฺวิตฺถเ, หฺวีโวห. หฺวี,
 หฺวีเมห. ปโรกฺขาย รูปานิ.

อหฺวา, อหฺวฺ. อหฺโว, อหฺวตฺถ.
 อหฺวฺ, อหฺวมฺห. อหฺวตฺถ, อหฺวตฺถฺ. อหฺวเส,
 อหฺววฺหฺ. อหฺวี, อหฺวมฺหเส. **หิยฺยตฺตนี-**
 รูปานิ.

เอตฺถ **อหฺวมฺหเสติ** มยฺ
 ภาวฺมฺหเสติ^๓ อตฺถเ. “อกรรมฺหเส เต กิจฺจํ,
 ยํ พลํ อหฺวมฺหเส”ติ^๔ ปาฬิยํ ปน “อหฺว

ไม่มี. ถ้าฟังมีไซ้, ฟังมีได้ว่า การเกิด
 ขึ้นแม้ของการเกิดขึ้นย่อมมีได้).

รูปของ **ปโรกฺขาวิภัตติ** เป็นต้น
 ดังนี้ หฺว, หฺวฺ. หฺเว, หฺวิตฺถ. หฺวฺ, หฺวมฺห.
 หฺวิตฺถ, คำว่า หฺวิตฺถ ใช้เป็นรูปว่า โหถ
 บ้าง อธิบายว่า สำเร็จรูปโดยการลบ ต
 อักษรสังโยค. จริงอย่างนั้น พระอรรถ-
 กถาจารย์ เมื่อจะอธิบายความหมาย
 ของบทว่า กสิรา ชีวิกา โหถ (ความเป็น
 อยู่ผิดเคือง) ได้อธิบายดังนี้ว่า ทุกฺขา
 โน ชีวิกา อโหสี (ความเป็นอยู่ของ
 ข้าพระองค์ทั้งสองผิดเคืองแล้ว). หฺวีเร.
 หฺวิตฺถเ, หฺวีโวห. หฺวี, หฺวีเมห.

รูปของ **หิยฺยตฺตนีวิภัตติ** เป็นต้น
 ดังนี้ อหฺวา, อหฺวฺ. อหฺโว, อหฺวตฺถ.
 อหฺวฺ, อหฺวมฺห. อหฺวตฺถ, อหฺวตฺถฺ. อหฺวเส,
 อหฺววฺหฺ. อหฺวี, อหฺวมฺหเส.

ในแบบแจกนี้ บทว่า **อหฺวมฺหเส**
 มีความหมายว่า พวกข้าพเจ้าเป็นแล้ว.
 ส่วนในพระบาลีว่า อกรรมฺหเส เต กิจฺจํ,

^๑ ชุ.ชา. ๒๘/๑๒๔๗/๔๔๖. .. โหเม.

^๒ ชุ.ชา.อ. ๓๗/๑๒๔๗/๕๘๙.

^๓ ฉ.อ. ภาวฺมฺหเสติ.

^๔ ชุ.ชา. ๒๗/๕๓๐/๑๓๓.

อมุหํ เส"^๑ อิติ วา ปทจฺเจโท กาทพฺโพ
 "อหุ อมุหํ เส"ติ วา. ปจฺฉิมนเย
 วการาคโม, "อหฺวา"ติ จ "อหฺ"ติ จ
 ทฺวินฺนํปิ อโหสีติ อตฺถโ. อมุหนฺติ
 อมุหํ. เสติ นิปาตมตฺตํ. อิทํ วุตฺตํ
 โหติ: อมุหํ ยํ พลํ อโหสี, มยํ เตน
 พเลน ตว กิจฺจํ อกรรมหาติ.

อโหสี, อหุ อเหสุ. อหฺโว, อหฺวิตฺถ.
 อโหสีตฺถ อิจฺจปี. อโหสี, อหฺวาสี อิจฺจปี,
 อโหสีมฺหา, อหฺมฺหา. อหฺวา, อหฺว, อหฺวเส,
 อหฺวิวฺหํ. อหฺว, อหุ อิจฺจปี. อหฺวิเมห.
 อชฺชตฺตนิยา รูปานิ.

เอตฺถ "อหํ เกวภูฏคามสฺมี, อหุ
 เกวภูฏทารโก"ติ^๒ ทสฺสนโต "อหฺนุ"ติ
 วุตฺตํ, อโหสีนฺติ อตฺถโ. "อหํ ภาทฺนเต
 อหฺวาสี ปุพฺเพ สฺเมธนามสฺส ชินฺสฺส

ยํ พลํ อหฺวมฺหเส (ข้าพเจ้าได้ทำกิจ
 อย่างหนึ่งแก่ท่าน ตามกำลังของข้าพเจ้า
 ที่มีอยู่), พึงทำการตัดบทว่า อหฺว อมุหํ
 เส หรือ อหุ อมุหํ เส. ตามนัยหลัง ลง
 ว อาคม, แม้ทั้งสองบท คือ อหฺว และ
 อหุ มีความหมายเท่ากับ อโหสี (ได้มี
 แล้ว). บทว่า อมุหํ ได้แก่ อมุหํ
 (พวกเรา). บทว่า เส เป็นเพียงนิบาต.
 ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ : กำลังใด ได้มี
 แล้วแก่พวกเรา, พวกเราได้กระทำกิจ
 แก่ท่านตามกำลังนั้น.

รูปของอชฺชตฺตนิวิภัตติ เป็นต้น
 ดังนี้ อโหสี, อหุ อเหสุ. อหฺโว, อหฺวิตฺถ.
 คำว่า อหฺวิตฺถ ใช้รูปว่า อโหสีตฺถ บ้าง.
 อโหสี คำว่า อโหสี ใช้รูปว่า อหฺวาสี บ้าง.
 อโหสีมฺหา, อหฺมฺหา. อหฺวา, อหฺว, อหฺวเส,
 อหฺวิวฺหํ. อหฺว, คำว่า อหฺว ใช้รูปว่า
 อหุ บ้าง. อหฺวิเมห.

ในแบบแจกนี้เพราะได้พบตัวอย่าง
 ว่า อหํ เกวภูฏคามสฺมี, อหุ เกวภูฏ-
 ทารโก (เราได้เป็นลูกชาวประมงใน
 หมู่บ้านชาวประมง) ท่านจึงกล่าวบทว่า

^๑ ฉ. อมุหเส. เอวมฺปริปี.

^๒ พ.อ. ๓๒/๓๙๒/๔๗๓. อหุ เกวภูฏทารโก.

สาวโก"ติ"^๑ ทสฺสนโต "อหฺวาสินฺ"ติ
อิจฺเจวตฺโต. ตถา หิ อเนกวงฺณวิมาน-
วตฺตอุฏฺฐกถายํ อิมิสฺสา ปาพียา อตฺถํ
วงฺณณฺเตหิ อหฺวาสินฺติ อโหสิฺนฺติ อตฺโต
ปกาสิตฺ.^๒

อหฺ วั ซึ่งมีความหมายเท่ากับบทว่า
อโหสิ (ได้มีแล้ว) เพราะพบตัวอย่างว่า
อหฺ ภทฺเต อหฺวาสี ปุพฺเพ, สฺเมธ-
นามสฺส ชินฺสฺส สาวโก (ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ ในกาลก่อน ข้าพเจ้าได้เป็น
สาวกของพระชินเจ้าพระนามว่าสฺเมธะ)
(บทว่า อหฺ) จึงมีความหมายเท่ากับบท
ว่า อหฺวาสี (ได้เป็นแล้ว). จริงอย่างนั้น ใน
อรรถกถาอเนกวงฺณวิมานวตฺต พระ
อรรถกถาจารย์ เมื่อจะอธิบายพระบาลีนี้
ได้อธิบายว่า อหฺวาสินฺติ อโหสิ (บทว่า
อหฺวาสี ได้แก่ อโหสิ [ได้เป็นแล้ว]).

“เหฺสฺสติ, เหฺหิสฺสติ, เหฺหิตฺติ,
โหฺหิตฺติ”ติ อิมานิ จตฺตาริ ภวิสฺสนฺติยา
มาติกาปทานิ เวทิตพฺพานิ.

พึงทราบบทมาติกาของภวิสสันติ-
วิภตติ ๔ รูป คือ เหฺสฺสติ, เหฺหิสฺสติ,
เหฺหิตฺติ, โหฺหิตฺติ.

อิทานิ ตานิ วิภชิสฺสามิ :

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักจำแนกรูป-
เหล่านั้น ดังนี้ :

เหฺสฺสติ, เหฺสฺสนฺติ. เหฺสฺสสิ,
เหฺสฺสถ. เหฺสฺสามิ, เหฺสฺสาม. เหฺสฺสเต,
เหฺสฺสนฺเต. เหฺสฺสเส, เหฺสฺสเวห. เหฺสฺสํ,
เหฺสฺสามเห.

รูปของ ภวิสสันติวิภตติเป็นต้น
ดังนี้ เหฺสฺสติ, เหฺสฺสนฺติ. เหฺสฺสสิ,
เหฺสฺสถ. เหฺสฺสามิ, เหฺสฺสาม. เหฺสฺสเต,
เหฺสฺสนฺเต. เหฺสฺสเส, เหฺสฺสเวห. เหฺสฺสํ,
เหฺสฺสามเห.

^๑ ชุ.วิ. ๒๖/๘๒/๑๓๘.

^๒ ฉ. วิมานวตฺตอุฏฺฐกถา. ๓๐๒.

อิมานิ "อนาคตมุหิ อทฺธานเ,
 เหสุสาม สมมุขา อิมนุ"ติ^๑ ทสฺสนโต
 วุตฺตานิ. เหสิสุสฺติ, เหสิสุสนฺติ. เหสิสุสฺสิ.
 เสสฺ วิตุถาเวตพฺพ.

โหสิสุสฺติ, โหสิสุสนฺติ. โหสิสุสฺสิ.
 เสสฺ วิตุถาเวตพฺพ.

เหหิตฺติ, เหหินฺติ. เหหิสฺสิ. เสสฺ
 วิตุถาเวตพฺพ.

โหหิตฺติ, โหหินฺติ. โหหิสฺสิ. เสสฺ
 วิตุถาเวตพฺพ. ภาวิสุสนฺติยาธูปานิ.

อหฺวิสุสา, อหฺวิสุสฺสํ. อหฺวิสุสฺเส,
 อหฺวิสุสฺถ. อหฺวิสุสฺ, อหฺวิสุสมฺหา.
 อหฺวิสุสฺถ, อหฺวิสุสฺสํ. อหฺวิสุสฺเส,
 อหฺวิสุสฺเวห. อหฺวิสุสฺ, อหฺวิสุสามฺหเส.
 กาลาติปฺตฺติธูปานิ.

เวห อวฺหายเน พทฺธาย^๒
 สทฺเท จ. อวฺหายนํ ปกฺโกสนํ. พทฺธาติ
 อหฺงกาโร, สมฺภูณํ วา สารมฺภกรณํ
 วา. สทฺโท ธิโว. เวหติ, วฺหายติ, อเวหติ,

ข้าพเจ้ากล่าวรูปเหล่านี้ไว้ เพราะ
 พบตัวอย่างว่า อนาคตมุหิ อทฺธานเ,
 เหสุสาม สมมุขา อิมิ (เราทั้งปวง
 ก็จักมีหน้าพร้อมต่อหน้าอพุทธางกูรนี้ ใน
 อนาคต). เหสิสุสฺติ, เหสิสุสนฺติ. เหสิสุสฺสิ.
 รูปที่เหลือพึงแจกให้ครบ.

โหสิสุสฺติ, โหสิสุสนฺติ. โหสิสุสฺสิ.
 รูปที่เหลือพึงแจกให้ครบ.

เหหิตฺติ, เหหินฺติ. เหหิสฺสิ. รูปที่เหลือ
 พึงแจกให้ครบ.

โหหิตฺติ, โหหินฺติ. โหหิสฺสิ. รูปที่เหลือ
 พึงแจกให้ครบ.

รูปของ กาลาติปฺตฺติวิภตฺติเป็นต้น
 ดังนี้ อหฺวิสุสา, อหฺวิสุสฺสํ. อหฺวิสุสฺเส,
 อหฺวิสุสฺถ. อหฺวิสุสฺ, อหฺวิสุสมฺหา.
 อหฺวิสุสฺถ, อหฺวิสุสฺสํ. อหฺวิสุสฺเส,
 อหฺวิสุสฺเวห. อหฺวิสุสฺ, อหฺวิสุสามฺหเส.

เวห ธาตุใช้ในอรรถแห่ง อวฺหายน
 (เรียก), พทฺธา (ทะนงตน), และใช้ใน
 อรรถแห่ง สทฺท (ออกเสียง). การเรียก
 ชื่อว่า อวฺหายน. การทะนงตน, การ

^๑ บ. พุทฺธ. ๓๓/๒/๔๒๓.

^๒ อ.ก. ผทฺธาย.

อวุหายติ, อวุหาสิ อัจฉปี. กจฺจายโน
 มาณวโกสุมิ ราช, อนุมนาโม อิติ
 มวฺหยนฺติ.^๑ อาสทฺโท อุปสคฺโคว, โส
 สญฺโณคปรตฺตา รสฺโส ชาโต. อวฺหิตฺโต.
 อนุวฺหิตฺโต^๒ ตโต อาคา. อวฺหา, อวฺหายนา.
 วารณวฺหยา รุกฺษา.^๓ กามเวห วิสเย.
 กุมารโ จนฺทสวฺหโย.^๔

กระทบกระทั่ง, หรือการแข่งขัน ชื่อว่า
 พทฺธา. การออกเสียง ชื่อว่า สทฺท.
 เวหฺติ, วุหายติ (ย่อมเรียก, ย่อมทะนง
 ตน, ย่อมแข่งดี), อเวหฺติ, อวุหายติ
 (ย่อมเรียก, ย่อมทะนงตน, ย่อมแข่งดี),
 คำว่า อวุหายติ มีรูปว่า อวุหาสิ บ้าง.
 กจฺจายโน มาณวโกสุมิ ราช, อนุมนาโม
 อิติ มวฺหยนฺติ (ขอเดชะ ข้าพระองค์เป็น
 มาณพกัจจายนโคตร ชื่อว่าปุลณกะ
 [ญาติและพวกพ้อง ของข้าพระองค์]
 ย่อมเรียกข้าพระองค์อย่างนี้). อา ศัพท์
 เป็นอุปสรรค, อาอุปสรรคนั้น เป็นรัสสะ
 เพราะมีสังโยคอยู่ท้าย. อวฺหิตฺโต (เรียก
 แล้ว). อนุวฺหิตฺโต ตโต อาคา (บุตรของ
 ดิฉันนี้ ดิฉันไม่ได้เรียก เขามาจากปรโลก
 นั้นเอง). อวฺหา, อวฺหายนา (การเรียก).
 วารณวฺหยา รุกฺษา (ต้นไม้ที่มีชื่อว่า
 กากะทิง). กามเวห วิสเย (ในอารมณ์
 ที่มีชื่อว่ากามารมณ์). กุมารโ จนฺทสวฺหโย
 (กุมารผู้มีชื่อว่าจันทะ).

^๑ อ. อวฺหยนฺติ. พ.ชา. ๒๘/๙๑๗/๓๒๓.

^๒ พ.ชา. ๒๗/๗๑๘/๑๖๗. อนุพฺหิตฺโต

^๓ พ.ชา. ๒๘/๑๑๕๑/๔๐๙. วารณา วุยฺหยา รุกฺษา.

^๔ พ.จริยา. ๓๓/๗/๕๕๖

สตตตุนตี สุมรุ
รามณเอยย อววจย
โส มํ รุคมุหิ อเวหติ
สรณํ เม โหหิ โกลียาตี^๑

เอตถ อเวหตีติ สารมภูวเสน อตตโน
วิสัย ทสเสตุํ สงฆมภูฏตีติ อตถเ.^๒

“สมาคเต เอกสตี สมคเค,
อเวहतถ ยกุโข อวิกมุปมาโน”ติ^๓
เอตถาปี สารมภูวเสน มภูฏนํ
อวุหายนํ นาม.

ตตถ นจุนตี คายนตี
อวุหายนตี วราวรี

ในข้อความพระบาลีนี้ว่า

ข้าพระองค์ได้สอนให้ศิษย์เรียน
วิชาดีดพิน ๗ สาย มีเสียงไพเราะ
จับใจคนฟัง เขากลับมาชั้นดีดพิน
สู้ข้าพระองค์ ณ ท่ามกลางสนาม
ข้าแต่ท้าวโกสีย์ ขอพระองค์จงเป็น
ที่พึงแก่ข้าพระองค์เถิด

บทว่า อเวหติ มีความว่า ย่อมทะนงตน
เพื่อแสดงวิสัยของตน ด้วยอำนาจการ
แข่งดี.

แม้ในข้อความพระบาลีนี้ว่า สมา-
คเต เอกสตี สมคเค, อเวहतถ ยกุโข
อวิกมุปมาโน (ปุณณกัยกษัไม่เกรงกลัว
พระราชา ๑๐๑ พระองค์ ที่พร้อมเพรียง
ประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้น กล่าวทำทนาย)
การกระทบกระทั่งด้วยอำนาจการแข่งดี
ชื่อว่า อวุหายน.

ส่วนในข้อความพระบาลีนี้ว่า

นารีทั้งหลายผู้ประดับประดา
งดงามดังเทพอัปสร ในเทวโลก

^๑ พ.ชา. ๒๗/๓๓๖/๙๔, พ.วิ. ๒๖/๓๓/๔๘.

^๒ ฉ. วิมานวตถุฏฐกถา. ๑๒๗.

^๓ พ.ชา. ๒๘/๙๑๕/๓๒๓.

อจฺจรา วีย เทเวสุ
นาริโย สมลฺงกตาทิ^๑

เอตฺถ ปน อวฺหายนฺติ วราวฺรณฺติ วรโต
วรํ นจฺจญฺจ คีตญฺจ กโรนฺติโย สารมฺภํ
กโรนฺตีติ อตฺถเ ทฎฺจพฺโพ.

ปณฺห ปุจฺฉายํ. ภิกฺขุ ครุ ปณฺหํ
ปณฺหติ ปณฺเอย. อัยํ ปน ปาฬิ
ปริปุจฺฉติ ปริปณฺหติ อิทํ ฆนฺเต กถํ
อิมสฺส โภ อตฺถเ"ติ.^๒

ปณฺหสทฺโท ปุจฺฉิงฺควเสน คเห-
ตพฺโพ. "ปณฺเอย มํ ปฏฺฐาติ, ตํ สฺฐนา"ติ"^๓
เยภฺยเยน ปุจฺฉิงฺคปฺปโยคทสฺสนโต. กตฺถจิ
ปน อิตฺถิลิงฺโคปิ ฆวติ นปฺุสกลิงฺโคปิ.
ตถาหิ "ปณฺหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตา"^๔

แข่งกันฟ้องร้องเพลงอัน
ไพเราะจับใจอยู่ในปราสาทนั้น

พึงทราบความหมายว่า บาทพระคาถา
ว่า อวฺหายนฺติ วราวฺรํ มีความว่า
แข่งกันกระทำการฟ้องร้อง ชับร้องอัน
ไพเราะจับใจ.

ปณฺห ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปุจฺฉา
(ถาม). ภิกฺขุ ครุ ปณฺหํ ปณฺหติ (ภิกษุ
ย่อมถามปัญหากระครู). ปณฺเอย (ปัญหา).
มีพระบาลีเป็นตัวอย่างดังนี้ ปริปุจฺฉติ
ปริปณฺหติ อิทํ ฆนฺเต กถํ อิมสฺส โภ
อตฺถเ (ย่อมไต่ถาม สอบสวนว่า ท่าน
ผู้เจริญ พระพุทธพจน์นี้อย่างไร ความ
แห่งพระพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร).

ลึงค์ของ ปณฺห ศัพท์

ปณฺห ศัพท์ พึงใช้เป็นปุงลึงค์.
เพราะส่วนมาก พบตัวอย่างที่ใช้เป็น
ปุงลึงค์ เช่น ปณฺเอย มํ ปฏฺฐาติ, ตํ สฺฐน
(ปัญหาย่อมแจ่มแจ้งกะข้าพเจ้า, ขอท่าน
จงฟังปัญหานั้นเถิด) อย่างไรก็ตาม

^๑ พ.ชา ๒๘/๙๕๕/๓๓๓

^๒ อจฺ.ติก ๒๐/๔๕๙/๑๔๘

^๓ วิ.มหา วิภงฺค.อ. ๑/-/๓๗๔

^๔ วิ.ป ๘/๑๒๙๖/๕๒๘

โกณฺชฌณฺ ปณฺหานิ วียากโรหิ^๑ติ
ตทฺทีปิกา ปาฬิโย ทิสฺสนฺติ, ลิงฺค-
วิปลฺลาโส วา ตตฺถ ทฎฺจพฺโพ.

บางแห่งใช้เป็นอดีตลิงค์บ้าง นปฺงสกฺลิงค์
บ้าง. จริงอย่างนั้น ย่อมปรากฏพระบาลี
ที่แสดงอดีตลิงค์และนปฺงสกฺลิงค์นั้น เช่น
ปณฺหา เมสา กุสฺเลหิ จินฺติตา (ปัญหา
นั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันแล้ว).
โกณฺชฌณฺ ปณฺหานิ วียากโรหิ (ข้าแต่
ท่านโกณฺชฌณฺ ขอท่านได้โปรด
พยากรณ์ปัญหา), อีกนัยหนึ่ง ในตัวอย่าง
นั้นพึงเห็นว่าเป็นลิงคฺวิปลาส.

ปณฺห อิจฺฉายํ. ปณฺหติ. ปณฺเอย.
เอตฺถ จ ปณฺเอยติ ฌาตุํ อิจฺฉิตฺโต
อตฺถ. อิทํ ปเนตฺถ นิพฺพจฺนํ ปณฺหิยติ
ฌาตุํ อิจฺฉิยติ โสติ ปณฺเอยติ. ตถา หิ
วฺตุตฺตํ "วิสุสฺซชิตฺมฺหิ ปณฺเอย"ติ^๒ อิมิสฺสา
เนตฺติปาฬิยา อตฺถํ สํวณฺณณฺเตน
"ปณฺเอยติ ฌาตุํ อิจฺฉิตฺเต อตฺถ"ติ.^๓

ปณฺห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อิจฺฉา
(ปรารธนา). ปณฺหติ (ย่อมปรารธนา).
ปณฺเอย (ปัญหา). ก็ในที่นี้ บทว่า ปณฺเอย
ได้แก่ ข้อความอันบุคคลปรารธนาเพื่อ
จะรู้. ก็ในที่นี้ มีรูปวิเคราะห์ดังนี้ ชื่อว่า
ปณฺห เพราะอรรถว่าเป็นเรื่องที่บุคคล
ต้องการ คือ ปรารธนาเพื่อจะรู้. จริง
อย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะ
อธิบายข้อความแห่งเนตฺติปาฬินี้ว่า
วิสุสฺซชิตฺมฺหิ ปณฺเอย (ในปัญหาที่เฉลย
แล้ว) ได้อธิบายว่า ปณฺเอยติ ฌาตุํ
อิจฺฉิตฺเต อตฺถ (บทว่า ปณฺเอย ความว่า
ในข้อความที่ปรารธนาเพื่อจะรู้).

^๑ พ.ชา. ๒๗/๒๔๕๕/๕๓๗.

^๒ ฉ.พ. ๑๐/๔.

^๓ ฉ. เนตฺติปกรณฎฺจกถา. ๒๗.

มิหฺ เสจเน. มิหฺติ, อุมฺมิหฺติ. เมโฆ,
เมหนฺ.

ตตฺถ อุมฺมิหฺตีติ ปสฺสวํ กโรติ.
เมโฆติ มิหฺติ สิณฺจติ โลกํ วสฺสธาราหิตี
เมโฆ, ปชฺชุนฺโน. เมหนฺนฺติ อิตฺถินํ
คฺยฺหฺญจัน

ทท ภสฺมิกฺรณฺ ธารณฺ จ.
อคารานิ อคฺคิ ทหฺติ. อยํ ปุริโส
อิมํ อิตฺถิ อยฺยิกํ ทหฺติ, มม อยฺยิกาติ
ธาวะตีติ อตฺถเ. อิมสฺส ปุริสสฺส อยํ
อิตฺถิ อยฺยิกา ไหตีติ อธิปฺปาโย. อตฺร
ปนายํ ปาฬิ “สกุยา โข อมฺพญฺจ
ราชานํ โอกกาทํ ปิตามหํ ทหนฺตี”ติ.^๑
อคฺคินา ททฺตฺมํ เคหํ, ทยฺหฺติ, ทยฺหฺมานํ.
ทสฺส ทาทเส “ทหฺตี”ติ รุปี. “ทหนฺตี
พาลมฺนฺเวติ, ภสฺมาณฺนฺไวว ปาวโก”ติ-
อาทโย^๒ ปโยคา เอตฺถ นิตฺสฺสนานิ
ภวฺนฺติ.

มิหฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เสจน
(รด, ราว, ไปรบ, หลัง). มิหฺติ (ย่อม
รด), อุมฺมิหฺติ (ย่อมถ่ายปัสสาวะ). เมโฆ
(เมฆ), เมหนฺ (ของลับสตรี).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุมฺมิหฺติ
ได้แก่ ย่อมถ่ายปัสสาวะ. บทว่า เมโฆ
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า เมฆ เพราะอรรถว่า
รด คือ หลังสู่โลกด้วยธารน้ำฝน ได้แก่
เมฆ. บทว่า เมหนฺ คือ ที่ลับของสตรี.

ทท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ภสฺมิกฺรณ
(เผา, ไหม้), และใช้ในอรรถแห่ง ธารณ
(ทรงไว้). อคารานิ อคฺคิ ทหฺติ (ไฟย่อม
ไหม้เรือน). อยํ ปุริโส อิมํ อิตฺถิ อยฺยิกํ
ทหฺติ (บุรุษนี้ย่อมตั้งหญิงนี้ไว้เป็นยาย),
ความว่า ย่อมทรงไว้ว่า หญิงนี้เป็นยาย
ของเรา. อธิบายว่า หญิงนี้เป็นยายของ
บุรุษนี้. ก็ในข้อความนี้ มีพระบาลีนี้ว่า
สกุยา โข อมฺพญฺจ ราชานํ โอกกาทํ
ปิตามหํ ทหนฺติ (ดูกรอัมพญฺฐะ พวกเจ้า
ศากยะพากันอ้างพระเจ้าโอกกาทะว่า
เป็นพระอัยกา). อคฺคินา ททฺตฺมํ เคหํ
(เรือนอันไฟไหม้แล้ว). ทยฺหฺติ (ย่อมถูก
ไหม้), ทยฺหฺมานํ (ถูกไหม้อยู่). เมื่อแปลง
ท เป็น ท จะมียุพบว่า ทหฺติ. ในที่นี้

^๑ ที.ล. ๙/๑๔๘/๑๒๐

^๒ พ.ธ. ๒๕/๑๕/๒๔.

มีประโยคบาลีเป็นตัวอย่างเป็นต้นดังนี้ว่า
ทหนุตฺติ พาลมนุเวติ, ภสฺมาชนฺโนว
ปาวโก (บาปกรรมนั้น ย่อมตามเผา
คนพาล เหมือนไฟถูกเอ้ากลับไว้ ฉะนั้น).

จห ปริสกกเน. จหติ.

จห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปริสกกน
(พยายาม). จหติ (ย่อมพยายาม).

รห จาเค. รหติ. รโห, รหิตโต.

รห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง จาค
(สละ). รหติ (ย่อมสละ). รโห (ที่ลับ),
รหิตโต (อันเขาสละแล้ว).

รหิ คติยํ. รหติ. รโห, รหํ.

รหิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
รหติ (ย่อมไป). รโห (ที่ลับ), รหํ (ที่ลับ).

ทหิ พหิ วุฑฺธิยํ. ทหติ. พหติ.

ทหิ พหิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วุฑฺธิ
(เจริญ, รุ่งเรือง). ทหติ (ย่อมเจริญ).
พหติ (ย่อมเจริญ).

พหิ สทฺฐธ จ. จกาโร วุฑฺธา-
เปกฺโข. พหติ.

พหิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺฐธ
(ออกเสียง), และใช้ในอรรถแห่ง วุฑฺธ
(เจริญ, รุ่งเรือง). จ อักษรมุ่งหมายเอา
อรรถแห่ง วุฑฺธ. พหติ (ย่อมกล่าว).

ตฺหิ ทฺหิ อทฺทเน. ตฺหติ. ทฺหติ.

ตฺหิ ทฺหิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อทฺทน (เปี้ยก, ชุ่ม). ตฺหติ (ย่อมเปี้ยก).
ทฺหติ (ย่อมเปี้ยก).

อรรห มห ปุชฺชายํ. อรรหติ. อรรหํ,
อรรหา. มหติ. มหณํ, มโห. วิหารมโห.
เจติยมโห.

อรรห มห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
ปุชฺชา (บูชา). อรรหติ (ย่อมบูชา). อรรหํ
(ผู้ควรรบูชา, พระอรหันต์), อรรหา (ผู้ควรร

ตตฺร นิกฺกิลเสตฺตฺตา เอกนฺต-
ทกฺขิณฺเณยฺยภาเวณ อตฺตโน กตฺปุชา-
สกุการาทินฺนํ มหปฺผลภาวกรณฺณ
อรหณฺนียํ ปุชฺชนียติ อรหา, ชีณาสโว.

อิห เจตายํ. อิหติ. อิหา. อิหา
วฺจฺจติ วิริยํ.

วห มห พุทฺธิยํ. วหติ, มหติ.

อหิ ปิลฺหิ คติยํ. อหติ. ปิลหติ,
อหิ.

เอตฺถ จ อหิติ นิปฺปาโทปิ สฺมาโน
อหติ คจฺจติ คนฺตุํ สกุโกตฺตีติ อหิ.

บุชา, พระอรหันต์). มหติ (ย่อมหาบุชา).
มหนํ (การบุชา), มโห (การบุชา). วิหาร-
มโห (การบุชาพระวิหาร). เจติยมโห (การ
บุชาพระเจดีย์).

บรรดาบทเหล่านั้น ที่ชื่อว่า อรหา
เพราะอรรถว่าเป็นผู้อันมนุษย์และเทวดา
ฟังบูชาด้วยการกระทำภาวะแห่งการบูชา
และสักการะ ที่ทำแล้วแก้ตนเป็นต้นให้มี
ผลมาก เนื่องด้วยเป็นทักษิณฺเณยบุคคล
โดยแท้ เพราะเป็นผู้ปราศจากกิเลส
ได้แก่ พระชีณาสพ.

อิห ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เจตา
(ตั้งใจ). อิหติ (ย่อมหาพยายาม). อิหา
(ความพยายาม). ความเพียรพยายาม
ท่านเรียกว่า อิหา.

วห มห ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พุทฺธิ
(เจริญ, รุ่งเรือง). วหติ (ย่อมหาเจริญ),
มหติ (ย่อมหาเจริญ).

อหิ ปิลฺหิ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
คติ (ไป). อหติ (ย่อมหาไป). ปิลหติ
(ย่อมหาไป), อหิ (งู).

ก็ในที่นี้ บทว่า อหิ (งู) มีวิเคราะหฺ
ว่า ชื่อว่า อหิ เพราะอรรถว่าเป็นสัตว์
แม้ไม่มีเท้าก็สามารถไปได้.

ครห กลห กุจจนเน. ครหติ.
ครหา, กลหติ, กลไห.

วรห วรห ปธานิเย ปริภาสน-
หีสาทาเนสุ จ. วรหติ. วรหติ. วราไห.

ครห กลห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
กุจจน (ตำหนิ, ตีเตียน). ครหติ (ย่อมน
ตำหนิ). ครหา (การตำหนิ), กลหติ
(ย่อมนตำหนิ), กลไห (การทะเลาะ).

วรห วรห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
ปธานิเย (พากเพียร), และใช้ในอรรถ
แห่ง ปริภาสน (ด่า), หีสาทา (เบียดเบียน),
อาทาน (ถือเอา). วรหติ (ย่อมนพากเพียร,
ย่อมนด่า, ย่อมเบียดเบียน, ย่อมถือเอา).
วรหติ (ย่อมนพากเพียร, ย่อมด่า,
ย่อมเบียดเบียน, ย่อมถือเอา). วราไห
(สุกร, ช้าง).

อรรถลักษณะของ วรห ศัพท์

เอตถ จ วราไหติ สุกโรปิ หตุถิปิ
วุจจติ. ตถา हि "เอณเณยยา จ วราหา
จ."^๑ มหาวราไหว นิวาปปญฺโจ"ติอาทีสุ"^๒
สูกโร "วราไห"ติ นามาเนน วุจจติ.
"มหาวราหสุส นทีสุ ชคฺคโต, ภิสํ สมส-
มานสุสา"ติอาทีสุ"^๓ ปน หตุถิ "วราไห"ติ
นามาเนน วุจจติ. มหาวราหสุสาติ हि
มหาทตุถิโนติ อตุถเ.

ก็ในที่นี้ สุกรก็ดี ช้างก็ดี ท่าน
เรียกว่า วรห. จริงอย่างนั้น สุกร ชื่อว่า
วรห ในประโยคเป็นต้นว่า เอณเณยยา
จ วราหา จ (เนื้อทรายและหมูป่า).
มหาวราไหว นิวาปปญฺโจ (เหมือนสุกร
อ้วนพีที่เขาเลี้ยงด้วยอาหาร). ก็ ช้างชื่อว่า
วรห ในประโยคเป็นต้นว่า มหาวราหสุส
นทีสุ ชคฺคโต, ภิสํ สมมานสุส (เมื่อ

^๑ พุ.ชา. ๒๘/๑๐๑/๓๒๖.

^๒ พุ.ธ. ๒๕/๓๓/๕๘.

^๓ วิ.จ. ๗/๓๙๗/๒๐๐.

เวหุ เชหุ วาหุ ปยตเน. เวหติ.
เซหติ. วาหติ. วาหโน.

วาหโน วุจจติ อสฺโส. โส หิ
วาหนฺติ สงฺคามาทิสฺสุ กิจฺเจ อปฺปนฺเน
ปยตฺนฺติ วิริยํ กโรนฺติ เอเตนาติ
วาหโนติ วุจจติ.

ทาหุ นิทฺทกฺขเย. ทาหติ.

อุห วิตฺกฺเก. อุหติ, อายุหติ.
วิญฺหติ, พฺยฺหติ, อโปหติ. อุหนํ, อายุหนํ,
วิญฺหนํ, พฺยฺโห, อโปโห.

ตตฺถ อุหตีติ วิตฺกฺเกติ, อายุหตีติ
วายมติ. วิญฺหตีติ ปัสฺสุ อุตฺถรติ. เอวํ

ช้างใหญ่คุมฝูง [ชุดดิน] กินเหง้าบัว ใน
สระใหญ่). อธิบายว่า มหาวราหสุสาติ
หิ มหาหตุถิโน (บทว่า มหาวราหสุส
ได้แก่ ช้างใหญ่).

เวหุ เชหุ วาหุ ชาติุ ใช้ในอรรถ
แห่ง ปยตน (ขยัน, หมั่น). เวหติ
(ย่อมขยัน), เซหติ (ย่อมขยัน). วาหติ
(ย่อมขยัน). วาหโน (ม้า).

ม้าท่านเรียกว่า วาहन. ก็ม้านั้น
ท่านเรียกว่า วาहन เพราะอรรถว่า
เป็นสัตว์ที่พยายาม คือ ทำความเพียร
เมื่อเกิดกิจขึ้นในสงครามเป็นต้น.

ทาหุ ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง
นิทฺทกฺขย (ตื่น). ทาหติ (ย่อมตื่น).

อุห ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง วิตฺกฺก
(ดำริ). อุหติ (ย่อมดำริ), อายุหติ (ย่อม
พยายาม). วิญฺหติ (ย่อมเชี่ย, ย่อมคู้ย),
พฺยฺหติ (ย่อมเชี่ย, ย่อมคู้ย), อโปหติ
(ย่อมละทิ้ง). อุหนํ (ความดำริ), อายุหนํ
(ความพยายาม), วิญฺหนํ (การเชี่ย, การ
คู้ย), พฺยฺโห (การเชี่ย, การคู้ย), อโปโห
(การละทิ้ง).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุหติ
ได้แก่ ย่อมดำริ. บทว่า อายุหติ ได้แก่

พยุหตีติ เอตุถาปี. อโปหตีติ จขุฑเทติ,
อถวา วิเวเจติ.

ย่อมพยายาม. บทว่า วิยฺหติ ได้แก่ ย่อม
คู้ยฺฝุ่น. แม้ในบทนี้ว่า พยุหติ ก็มีนัย
เดียวกัน. บทว่า อโปหติ ได้แก่ ย่อม
ละทิ้ง, อีกนัยหนึ่ง ย่อมทำให้ว่างเปล่า.

คานฺหฺ วิโลพฺเน. คานฺหติ. คานฺโห,
จนฺทคฺคานฺโห, สุริยคฺคานฺโห, นกฺขตฺตคฺค-
คานฺโห.^๑

คานฺหฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิโลพฺน
(กวน, ทำให้ปั่นป่วน). คานฺหติ (ย่อมกวน).
คานฺโห (การกวน), จนฺทคฺคานฺโห (การ
รบกวนดวงจันทร์), สุริยคฺคานฺโห (การ
รบกวนดวงอาทิตย์), นกฺขตฺตคฺคานฺโห
(การรบกวนดาวนักษัตร).

คหฺ คหฺเน. คหฺติ, ปคฺคหฺติ.
อาหฺตี ปคฺคหฺสิสฺสามิ.^๒ ปคฺคหฺ,
ปคฺคานฺโห. ปคฺคหฺติ ปตฺโต.^๓
ปคฺคานฺโหติ วีริยํ.^๔

คหฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คหฺน
(ถือเอา). คหฺติ (ย่อมถือเอา), ปคฺคหฺติ
(ย่อมถือเอา). อาหฺตี ปคฺคหฺสิสฺสามิ (เรา
จักถือเอาเป็นเครื่องเช่นสรวง). ปคฺคหฺ
(บาตร), ปคฺคานฺโห (ความเพียร). บทว่า
ปคฺคหฺ ได้แก่ บาตร. บทว่า ปคฺคานฺโห
ได้แก่ ความเพียร.

สหฺ ปริสฺหเน. ปริสฺหนํ ขนฺติ.
สหฺติ. สหฺ, อสฺห, อสฺโยห.

สหฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปริสฺหน
(อดทน). ความอดทน ชื่อว่า ปริสฺหน.
สหฺติ (ย่อมอดทน). สหฺ (ความอดทน),

^๑ ที.ส. ๙/๒๒/๑๓.

^๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๓๖/๕๐๑.

^๓ สวรรตฺถที่ปนี ๑/๖๖๔, ฉ. วชิรพฺพธิฎฺฎีกา ๕๖.

^๔ ที.ปา.อ. ๖/-/๓๑๙.

	อสโห (ความไม่อดทน), อสโยห (การไม่อดทน).
รห จมุนิปาตุภาเว. รหติ. รกุไซ.	รห ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง จมุนิ- ปาตุภาว (ปรากฏเปลือกไม้). รหติ (ย่อมน ขึ้น, ย่อมงอก). รกุไซ (ต้นไม้).
มาหุ มาเน. มาหติ.	มาหุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง มาน (นับถือ). มาหติ (ย่อมนับถือ).
คหุ สัวรรณ. คหติ, นิคคหติ. คุโห, คุยหโก.	คหุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สัวรรณ (ปิดบัง, ปกปิด). คหติ (ย่อมนปกปิด), นิคคหติ (ย่อมนปกปิด). คุโห (การปกปิด), คุยหโก (ตระกูลคุยหเทพ, เทพเฝ้าชุม สมบัติ).
วห ปาปฺณ. วหติ. วาริวโห.	วห ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปาปฺณ (ให้ถึง, นำไป). วหติ (ย่อมนำไป). วาริ- วโห (ห้วงน้ำ, แม่น้ำ, มหาสมุทร).
ทห ปปุรณ. ทหติ, โทหติ. ^๑ ทุຍหมานา คาวี.	ทห ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปปุรณ (ทำให้เต็ม, รีด). ทหติ (ย่อมนรีด), โทหติ (ย่อมนรีด). ทุຍหมานา คาวี (แม่โคที่เขา รีดนม).
ทห อุปฺจเย. เทหติ. เทโห. เทโหติ สรีริ.	ทห ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อุปฺจเย (สั่งสม). เทหติ (ย่อมนสั่งสม). เทโห (สรีระ). บทว่า เทโห ได้แก่ สรีระ (ร่างกาย).

^๑ ไป. โทหนี ทุຍหมานา คาวี.

ลิห อสุสาทเน. เลหติ, ปเลหติ.
 เลหนียํ. อตุรายํ ปาฬิ "สุนขา อิมสุส
 ปลิหีสู ปาเท"ติ.^๑ อัยํ ปนตฺโต : สุนขา
 อิมสุส กุมารสุส ปาทตเล อตุตโน
 ชิวุหาย ปลิหีสูติ.

โอห จาเค. โอหติ. สพฺพมนตฺถํ
 อโปหติ. อโปโห.

พฺรห อุกฺคเม. พฺรหติ. พฺรหา.

ทห ถห นีสตฺถา. ทหติ. ถหติ.

พฺรห วทฺธเน. อฺปรูปริ พฺรหตีติ
พฺรหฺมา. การิตะ : "วิเวกมนุพฺรหฺเหตุ
 วฏฺฐตี"ติ^๒ ปโยโค.

ลิห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อสุสาทน**
 (ยินดี, เลีย). เลหติ (ย่อมเลีย), ปเลหติ
 (ย่อมเลีย). เลหนียํ (อันเขาพึงเลีย). ในที่นี้
 มีพระบาลีนี้ว่า สุนขา อิมสุส ปลิหีสู ปาเท
 (แม้ฝูงสุนัขมาเลียเท้าทั้งสองของเด็กนี้).
 ก็ความหมายมีดังนี้ : ฝูงสุนัขใช้ลิ้น
 ของมันเลียฝ่าเท้าของเด็กนี้.

โอห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **จาเค**
 (สละ, ละ, ทิ้ง). โอหติ (ย่อมสละ). สพฺพ-
 มนตฺถํ อโปหติ (ย่อมลละทิ้งสิ่งที่มีไช
 ประโยชน์ทั้งสิ้น). อโปโห (การสละ).

พฺรห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อุกฺคเม**
 (สูงขึ้น). พฺรหติ (ย่อมสูงขึ้น, ย่อมใหญ่).
 พฺรหา (ความสูงขึ้น, ความใหญ่).

ทห ถห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **นีสตา**
 (เบียดเบียด). ทหติ (ย่อมเบียดเบียด).
 ถหติ (ย่อมเบียดเบียด).

พฺรห ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **วทฺธเน**
 (เจริญ). ชื่อว่า **พฺรหฺมา** เพราะอรรถว่า
 เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป. เมื่อลงการิตปัจจัย
 จะมีตัวอย่างว่า วิเวกมนุพฺรหฺเหตุ วฏฺฐตี
 (ย่อมควรเพื่อเพิ่มพูนความวิเวก).

^๑ โป. หิมสุส ปลิหีสู ปาเท. ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๕/๒๑๔.

^๒ ขุ.ชา.อ. ๒๘/-/๑๘.

พฺรหฺมาติ^๑ เตหิ เตหิ คุณวิเสเสหิ
พฺรหฺมิโตติ พฺรหฺมา.

พฺรหฺมาติ มหาพฺรหฺมาปิ วุจฺจติ
ตถาคโตปิ พฺรหฺมณปิ มาตาปิตโรปิ
เสฏฺฐมฺปิ.

“สหสฺสึ พฺรหฺมา ทฺวิสหสฺสึ
พฺรหฺมา”ติอาทิสฺ^๒ หิ มหาพฺรหฺมา
“พฺรหฺมา”ติ วุจฺจติ.

“พฺรหฺมาติ โข ภิกฺขเว ตถา-
คตสฺเสตํ อธิวจนฺนุ”ติ เอตฺถ ตถาคโต.

ตโมนุโท พุทฺโธ สมฺนุตจกฺขุ
โลกนฺตคฺคฺ สพฺพภวาทิวตฺโต

บทว่า พฺรหฺมา มีวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า พฺรหฺมา เพราะอรรถว่าเป็นผู้เจริญ
ด้วยคุณวิเศษเหล่านั้น ๆ.

อรรถกถาของ พฺรหฺม กัณฑ์

มหาพฺรหฺมกัถิ พระตถาคตกัถิ
พฺรหฺมณกัถิ มารดาบิดากัถิ ความ
ประเสริฐกัถิ ท่านเรียกว่า พฺรหฺม.

ก็มหาพฺรหฺม ท่านเรียกว่า พฺรหฺม
ในประโยคเป็นต้นว่า สหสฺสึ พฺรหฺมา,
ทฺวิสหสฺสึ พฺรหฺมา (สหสฺสพฺรหฺม
ย่อมน้อมจิตแผ่ไป ตลอดโลกธาตุหนึ่งพัน
ทฺวิสหสฺสพฺรหฺมย่อมน้อมจิตแผ่ไป ตลอด
โลกธาตุสองพัน).

พระตถาคต ท่านเรียกว่า พฺรหฺม
ในตัวอย่างนี้ว่า พฺรหฺมาติ โข ภิกฺขเว
ตถาคตสฺเสตํ อธิวจฺนํ (ดูกรภิกษุทั้งหลาย
คำว่า พฺรหฺม นั้นแล เป็นชื่อของตถาคต).

พฺรหฺมณฺ์ท่านเรียกว่า พฺรหฺม ใน
ตัวอย่างนี้ว่า

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระ
สมันตจักขุ ทรงบรรเทาความมืด

^๑ ม.ม.อ. ๗/-/๕๗, ฉ. พุทฺธวีสฏฺฐกถา. ๑๓, ๑๔, ปรมตฺถมณฺฑลฺสา. ๒/๑๒๘.

^๒ ม.อ. ๑๔/๓๒๒/๒๑๙.

อนาสโว สพุพทุกุขปฺปทีโน
สจฺจวฺหโย พุรหฺเม อฺปาสิตฺโต เมติ^๑

ทรงถึงที่สุดโลก ล่วงภพทั้งปวงแล้ว
ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกข์ทั้งหมด
ได้แล้ว มีพระนามจริง เป็นผู้
ประเสริฐอันข้าพระองค์นี้ังใกล้แล้ว.

เอตถ พุราหฺมณเณ.

“พุรหฺมาติ มาตาปิตโร, ปุพฺพา-
จฺริยาติ วุจฺจเร”ติ^๒ เอตถ มาตาปิตโร.

มารดาบิดา ท่านเรียกว่า พุรหฺม
ในตัวอย่างนี้ว่า พุรหฺมาติ มาตาปิตโร
ปุพฺพจฺริยาติ วุจฺจเร (มารดาบิดา
บัณฑิตเรียกว่า พรหมและบุรพจารย์).

“พุรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตตี”ติ^๓ เอตถ
เสฏฺฐจฺ.

ความประเสริฐ ท่านเรียกว่า พุรหฺม
ในตัวอย่างนี้ว่า พุรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตตี
(ทรงยังจักรอันประเสริฐให้หมุนไป).

เอตฺถเอตํ วุจฺจติ :

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้ :

มหาพุรหฺมณิ วิปฺเป จ
อโถ มาตาปิตฺตฺสฺ จ
ตถาคเต จ เสฏฺฐเจ จ
พุรหฺมสทฺโท ปวตฺเตตี”ติ.

พุรหฺม คัพทฺเป็นไปในอรรถ คือ
มหาพรหม พราหฺมณฺ์ มารดา
บิดา พระตถาคต และความ
ประเสริฐ.

^๑ พุ.สุ. ๒๕/๔๔๓/๕๕๒, พุ.จุฬ. ๓๐/๕๘๐/๒๘๔. พุรหฺมฺปาสิตฺโต เม.

^๒ อัง.ติ.ก. ๒๐/๔๓๐/๑๖๘, พุ.ชิตฺติ. ๒๕/๒๘๖/๓๑๔, พุ.ชา. ๒๘/๑๖๒/๖๖.

^๓ ม.มฺ. ๑๒/๑๖๖/๑๔๐, สํ.นฺิ. ๑๖/๖๕/๓๓, อัง.ปญฺจก. ๒๒/๑๑/๑๐, พุ.ป. ๓๑/๖๓๑/๕๔๗.

วิธีสสณฺณิ ปคฺณํ น ภาสี
ธมฺมํ ปณฺีตํ มนุเชสุ พุรหุเม,^๑

อถ โข พุรหุมา สหฺมปติ^๒ติ จ

เอวมาทีสุ พุรหุมาสทฺแทน อฺปฺปตฺติ-
พุรหุมา วุตฺโต.

“พุรหุมาจกฺกํ ปวตฺเตติ^๒”ติ^๑ อาทิ-
วจนโต พุรหุมนฺติ อริยธมฺโม วุจฺจติ.
ตโต นิพฺพตฺตา อวิเสเสน สพฺเพปิ
อริยา วิสุทฺธิพุรหุมาโน นาม ปรมตฺถ-
พุรหุมาตยา. วิเสสโต ปน “พุรหุมาติ โข
ภิกฺขเว ตถาคตฺสเสตํ อธิวจนฺนุ”ติ
วจนโต สหฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตมพุรหุมา
นาม สทฺเวเก โลกํ พุรหุมาภูเตหิ คฺเณหิ
อฺกฺกํสฺปารมิปฺปตฺติโต.

มาเถิด ดูกรพรหม เราารู้สึกว่า
ลำบาก จึงมิได้กล่าวธรรม
อันประณีต คล่องแคล่วแล้ว
ในหมู่มนุษย์,

อถ โข พุรหุมา สหฺมปติ (ครั้งนั้น
แล ท้าวสหัมบดีพรหม).

ธรรมอันประเสริฐ ท่านเรียกว่า
พุรหุมา โดยพระบาลีเป็นต้นว่า
พุรหุมาจกฺกํ ปวตฺเตติ (ทรงยังจักรอัน
ประเสริฐให้หมุนไป). พระอริยะแม้
ทั้งหมด ผู้เกิดจากธรรมอันประเสริฐนั้น
ชื่อว่า วิสุทฺธิพรหม โดยไม่พิเศษ เพราะ
เป็นพรหมโดยปรมาตฺถ. แต่โดยพิเศษ
พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ชื่อว่า อุตฺตมพรหม
(พรหมสูงสุด) เพราะถึงพระบารมีอย่าง
อฺกฺกษฺมฺ์ ด้วยคุณอันประเสริฐในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก โดยพระบาลีว่า
พุรหุมาติ โข ภิกฺขเว ตถาคตฺสเสตํ

^๑ วิ.มหา. ๔/๗/๑๒, ที.มหา. ๑๐/๔๖/๔๕, ม.ม. ๑๒/๓๒๓/๓๒๖, ม.ม. ๑๓/๕๑๑/๔๖๔,
ส.ส. ๑๕/๕๕๗/๒๐๓.

^๒ ม.ม. ๑๒/๑๖๖/๑๔๐, ส.นิ. ๑๖/๖๕/๓๓, อัง.ปญฺจก. ๒๒/๑๑/๑๐, ขุ.ป. ๓๑/๖๓๑/๕๔๗.

อริวงษ์ (ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม
นั้นแล เป็นชื่อของตถาคต).

เอตถุเถตี วุจฺจติ :

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้ :

สมมุติยุปปตฺตินัน
วิสุทฺธิณัน วเสน จ
พรหมานโน ติวินา โหนติ
อตุตฺตเมน จตุพฺพิธาติ.

พรหมมี ๓ ประเภทด้วยอำนาจ
จำแนกเป็นสมมุติพรหม อุปปัตติ-
พรหม และวิสุทธิพรหม มี ๔
ประเภทกับด้วยอตุตมพรหม.

ธิมฺห นิฏฺฐภเน. ธิมฺหติ.^๑ “ปฏิ-
วามคตฺ” สลฺลํ, ปสฺส ธิมฺหามิ
โลहितนฺ”ติ^๒ ปาฬิ นิสฺสณฺ. ตตฺถ
ธิมฺหามิตี^๓ นิฏฺฐภามิตี อตฺถ.

ธิมฺห ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นิฏฺฐภ
(ถ่ม, บ้วน). ธิมฺหติ (ย่อมบ้วน) มีพระ
บาลีเป็นตัวอย่างว่า ปฏิวามคตฺ สลฺลํ,
ปสฺส ธิมฺหามิ โลहितํ. (เชิญพระองค์
ทอดพระเนตรดูลูกศรอันแล่นเข้าข้างขวา
[ทะลุออกข้างซ้าย] ข้าพระองค์กำลังบ้วน
เลือดอยู่). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
ธิมฺหามิ มีความหมายว่า นิฏฺฐภามิ
(บ้วนอยู่).

หการนตฺถาตุรูปานิ.

กลุ่มชาติ
ที่ลงท้ายด้วย ห อักษร จบ.

^๑ ธ. ธิมฺหติ.

^๒ ไป.ธ. ปฏิวามคตฺ.

^๓ ขุ.ชา. ๒๘/๔๘๔/๑๘๖.

^๔ ขุ.ชา.ธ. ๓๖/๔๘๔/๑๔๔. ธิมฺหามิ.

พการนุตธาตุ

ธาตุที่ลงท้ายด้วย พ อักษร

พิพ อุกโกเส. เพพติ. พิพาโร.

พิพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อุกโกเส (ด่า). เพพติ (ย่อมด่า). พิพาโร (แมว).

กีพ วิหาเร. กีพติ. กีฟา.

กีพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิหาร (เล่น). กีพติ (ย่อมเล่น). กีฟา (การเล่น).

อพ อุกคเม. อพติ. วาไฟ.

อพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อุกคเม (ขึ้นไป). อพติ (ย่อมขึ้นไป) วาไฟ (เนื้อร้าย).

ลพ วิลาสเ. ลพติ. ลพิโต อสุโส.

ลพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิลาส (สวยงาม, น่ารัก). ลพติ (ย่อมสวยงาม). ลพิโต อสุโส (ม้างาม).

กพ มเท กกกุสเส จ. กกกุสส์ กกกุสสิย, ผรุสภาโว. กพติ.

กพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง มท (เมา, มัวเมา), และใช้ในอรรถแห่ง กกกุสส (หยาบช้า, หยาบคาย). ความหยาบช้า, ความหยาบคาย ชื่อว่า กกกุสส. กพติ (ย่อมหยาบช้า).

ตพ โตพเน. โตพติ.

ตพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โตพน (ขุด, เจาะ). โตพติ (ย่อมขุด).

หุพ โหพ คติย. หุพติ. โหพติ.

หุพ โหพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป). หุพติ (ย่อมไป). โหพติ (ย่อมไป).

โรพ อนาทเร. โรพติ.

โรพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ). โรพติ (ย่อมไม่เอื้อเฟื้อ).

โลฬ อุมมาเท. โลฬติ.	โลฬ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อุมมาท (บ้า, ลุ่มหลง). โลฬติ (ย่อมบ้า).
เหฬ โหฬ อนาทเร. เหฬติ. โหฬติ.	เหฬ โหฬ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ). เหฬติ (ย่อมไม่ เอื้อเฟื้อ). โหฬติ (ย่อมไม่เอื้อเฟื้อ).
วฬ อาลเป. วฬติ.	วฬ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อาลป (เรียก, กล่าว). วฬติ (ย่อมกล่าว).
ทฬ ธฬ วิสรณ. ทฬติ. ธฬติ.	ทฬ ธฬ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิสรณ (ทำลาย). ทฬติ (ย่อมทำลาย). ธฬติ (ย่อมทำลาย).
หฬ สีลामาย. หฬติ.	หฬ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สีลามา (สรรเสริญ). หฬติ (ย่อมสรรเสริญ).
หีฬ อนาทเร. หีฬติ. หีฬ่า, หีฬโก, หีฬโต.	หีฬ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ). หีฬติ (ย่อมตำหนิ). หีฬ่า (การตำหนิ), หีฬโก (ผู้ตำหนิ), หีฬโต (อันเขาตำหนิแล้ว).
กฬ เสงเน. กฬติ. กฬน.	กฬ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เสงน (รด, ราด, ไปรย). กฬติ (ย่อมรด). กฬน (การรด).
เหฬ เวชเน. เหฬติ.	เหฬ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เวชน (พัน). เหฬติ (ย่อมพัน).
อฬ ฤติย. อฬติ.	อฬ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ฤติ (สรรเสริญ). อฬติ (ย่อมสรรเสริญ).

ชฺพ คติยฺ. ชฺพติ. ไชพติ.

ชฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
ชฺพติ (ย่อมไป). ไชพติ (ย่อมไป).

ปฺพ มฺพ สุขเน. ปฺพติ. มฺพติ.

ปฺพ มฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
สุขน (เป็นสุข, สบาย). ปฺพติ. มฺพติ
(ย่อมเป็นสุข, ย่อมสบาย).

คฺพ รกฺขายฺ. คฺพติ. คฺโพ.

คฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง รกฺขา
(รักษา). คฺพติ (ย่อมรักษา). คฺโพ (น้ำ-
อ้อยงบ).

ชฺพ พนฺธเน. ชฺพติ.

ชฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พนฺธ
(ผูก). ชฺพติ (ย่อมผูก).

กฺพ มฺสนเน. กฺพติ.

กฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง มฺสน
(กิน). กฺพติ (ย่อมกิน).

ชฺพ พาลฺเอย จ. จกาโร มฺสนา-
เปกฺขโก. ชฺพติ.

ชฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พาลฺย
(โง่), และใช้ในอรรถแห่ง มฺสน (กิน). จ
คฺพท์มุ่งหมายเอาอรรถแห่ง มฺสน. ชฺพติ
(ย่อมโง่, ย่อมกิน).

สฺพ^๑ พฺพ สฺวรณ. สฺพติ. พฺพติ.^๑

สฺพ พฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
สฺวรณ (ป้องกัน). สฺพติ (ย่อมป้องกัน).
พฺพติ (ย่อมป้องกัน).

ปฺพ สงฺมาเต. ปฺพติ. ปฺพินฺ.

ปฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สงฺมาต
(รวมกัน). ปฺพติ (ย่อมรวมกัน). ปฺพินฺ
(ทราย).

^๑ ไป.อิ. ฐพฺ. ฐพฺ. ฐลติ. ฐลติ. ก. ฐพฺ... ฐพฺติ.

ศัพท์ อพยตตสทเท. สัพท์ติ. ส่าพีโก,
 ส่าพีกา.

ศัพท์ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อพยตต-
 สทท (ทำเสียงไม่ชัด, ร้อง). สัพท์ติ
 (ย่อมร้อง). ส่าพีโก (นกลาลิกาตัวผู้).
 ส่าพีกา (นกลาลิกาตัวเมีย).

(คำว่า สัพท์ติ) มีตัวอย่างจากพระ
 บาลีว่า

อุสโฆว มหี นทติ
 มิคราชาว กุชติ
 สู้สูมาโรว สัพท์ติ
 กิ วิปาโก ภวิสสูตีติ,^๑

แผ่นดินบันลือลั่น ดุจโคอุสภะ
 คำราม ดุจมฤคธาช ร้อง ดุจจระเข้
 จักมีผลอะไร.

นิทสูสน.

อิมานิ พการนุตธาตुरूปานิ.

กลุ่มชาติ
 ที่ลงท้ายด้วย พ อักษร จบ.

อติ
 ภูวาทิศณ
 อวคณุตธาตुरूปานิ
 สมตทานิ.

ชาติที่ลงท้ายด้วย อ วรรค
 ในภูวาทิศณ
 จบเพียงเท่านั้น.

เอตตาวตา
 สพห่าปี ภูวาทิศณ ชาติโย
 ปกาสิตา.

ชาติในภูวาทิศณแม่ทั้งหมด
 ข่าพเจ้าประกาศแล้ว
 ด้วยลำดับคำเพียงเท่านั้น.

^๑ พ.ป. ๓๓/๗๗/๑๑๓.

สโมธานคตธาตุ

อิทานิ ฎวาทิคณิกธาตุนันเวย กาจิ อสมานสุตติกา, กาจิ อสมานนุตติกา. ตาสู กาจิ สมานตถวเสน สโมธานेतวา ปุพพาจริเยหิ วุตตะตา, ตายเวว ธาตุโย เอกเทเสน รูปวิภาวนาทีหิ สทฐิ ปกาสะยิสสาม. ตั ยถา?

หุ ฎ สตุตายั. โหติ, ภาวติ. ปโหติ, ปภาวติ. หุเวยฺย ปาวุโส.^๑ สเจ อูปปาโท เหยย.^๒ อเชสิ ยกฺโข นรวีร-เสฏฺฐัง, ตตฺถปฺปนาโท ตมฺโกลิ พฎฺฐว.^๓ อมฺพายั อหฺวา ปุเร.^๔ อหฺ ราชา วิเทหานัน.^๕ ปหฺตัม เม ธนัง สกฺก.^๖ ปหฺตมฺริโย ปกโรติ ปุณฺณ.^๗ ปหฺตวิตฺโต

ธาตุทีระคนกัน

บรรดาธาตุที่นับเข้าในฎวาทิคณะ นั้นเทียวก ธาตุบางตัวมีเสียงไม่เสมอกัน, ธาตุบางตัวมีเสียงพยัญชนะท้ายไม่เสมอกัน. บรรดาธาตุเหล่านั้น บุรพจารย์ กล่าวรวมธาตุบางตัว ด้วยอำนาจธาตุที่มีอรรถเสมอกัน, ข้าพเจ้าจักประกาศ ธาตุเหล่านั้นนั้นเทียวกพร้อมแสดงรูปศัพท์ เป็นต้น โดยเอกเทศ ณ บัดนี้.

สโมธานคตของ หุ - ฎ ธาตุ

หุ ฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สตุตยา (มี, เป็น). โหติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น), ภาวติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น). ปโหติ (ย่อมสามารถ, ย่อมเป็น), ปภาวติ (ย่อมไหล). หุเวยฺย ปาวุโส (เป็นให้พอเถิดพ่อ). สเจ อูปปาโท เหยย (ถ้าความเกิดขึ้นพึงมีได้). อเชสิ ยกฺโข นรวีรเสฏฺฐัง (ปุณณกยักรัฯ ได้ช่วย

^๑ วิ.มหา. ๔/๑๑/๑๕. หุเวยฺยาวุโส.

^๒ วิสุทฺธิ. ๓/๑๑๑.

^๓ ชุ.ชา. ๒๘/๙๓๗/๓๒๙. โป. ปฎว

^๔ ชุ.ชา. ๒๗/๒๒๑/๖๗. อมฺพอยั. ...

^๕ ชุ.ชา. ๒๘/๘๓๔/๒๙๒.

^๖ ชุ.ชา. ๒๗/๒๐๗๘/๔๒๑. ปหฺตัม เม ธนัง สกฺก.

^๗ อัง. อฎฺฐก. ๒๓/๙๑/๑๕๒. ๑ กโรติ ปุณฺณ.

ปุริโส, ^๑ ปหุตชิโวห^๒ ภควา. ปิยปฺปฏตา
 กลหา วิวาทา.^๓ ปจฺจาสมณฺณ
 โหตพฺพ.^๔ ภวิตพฺพ. โหตุ, เหตุเย,
 ภวิตฺ, หุตฺวา, หุตฺวาน. ภวิตฺวา, ภวิตฺวาน.

ขณะพระราชผู้แก้วกล้าประเสริฐกว่า
 นรชน), ตตฺถปฺปนาโท ตฺมุโล พฺภูว (เสียง
 บันลือลั่นได้มีขึ้น ในสนามสะกานั้น).
 อมฺพายํ อหฺวา ปฺเร (แต่ก่อนมา มะม่วง
 ต้นนี้ บริบูรณ์ด้วยสีกลิ่นและรส). อหฺ
 ราชา วิเทหานํ (เป็นพระราชของชาว
 วิเทหรัฐ). ปหฺตํ เม ธนํ สกฺก (ข้าแต่ท้าว
 สักกะ ทรัพย์ของหม่อมฉันมีพอแล้ว).
 ปหฺตมฺริโย ปกโรติ ปุณฺณํ (ผู้ประเสริฐ
 ย่อมกระทำบุญมาก). ปหฺตวิตฺโต ปุริโส
 (บุรุษผู้มีทรัพย์มาก), ปหฺตชิโวห ภควา
 (พระผู้มีพระภาค มีพระชีวหาใหญ่).
 ปิยปฺปฏตา กลหา วิวาท (ความ
 ทะเลาะวิวาท เกิดจากสิ่งที่รัก). ปจฺจาส-
 มณฺณ โหตพฺพ (พึงเป็นปัจจาสมณะ).
 ภวิตพฺพ (พึงเป็น). โหตุ (เพื่อเป็น),
 เหตุเย (เพื่อเป็น), ภวิตฺ (เพื่อเป็น). หุตฺวา
 (เป็นแล้ว), หุตฺวาน (เป็นแล้ว). ภวิตฺวา
 (เป็นแล้ว), ภวิตฺวาน (เป็นแล้ว).

^๑ พ.ศ. ๒๕/๓๐๔/๓๔๗.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๙/๒๑, ที.ปา. ๑๑/๑๓๐/๑๕๙.

^๓ พ.ศ. ๒๕/๔๑๘/๕๐๒.

^๔ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๕, ๙๓/๑๑๓.

วินิจฉัยบทว่า เหตุเย

เอตถ ปน “อตฺถิ เหนิติ โส มคฺโค, น โส สกฺกา น เหตุเย”ติ^๑ ปาฬิ นิตฺตฺสนฺ. ตตฺถ น เหตุเยติ อภิวิตฺตํ. พุทธาตุโต ตํปจฺจยสฺส ตเวปจฺจยสฺส วา ตฺเย- อาเทโส, อุการสฺส จ เอการาทะโส กโตติ ทฎฺจพฺพํ. อถวา เหตุภาวาย น น สกฺกาติปิ อตฺถเ. อยํ ปนตฺถเ อธิ นาริปฺเปโต, ปุริโมเยวตฺถเ อธิปฺเปโต โหติสฺส ฐาตฺถโน ปโยคภาวาย อุตฺทาทริต- ปทสฺสตฺถภาวโต.

ก็ในคำว่า เหตุเย นี้ มีพระบาลี เป็นตัวอย่างว่า อตฺถิ เหนิติ โส มคฺโค, น โส สกฺกา น เหตุเย (ทางนั้นมีอยู่ จักมี อยู่, ทางนั้นอันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อไม่ให้มี). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น เหตุเย ได้แก่ เพื่อไม่ให้มี. พึงเห็นว่า ท่านแปลง ตํ ปจฺจย หรือ ตเว ปจฺจยทําย พุ ฐาตฺ เป็น ตฺเย, แปลง อฺ อักษร เป็น เอ อักษร. อีกนัยหนึ่ง มีความหมายว่า อัน ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อความ เป็นเหตุหามิได้. ก็ความหมายนี้ท่านไม่ประสงค์เอาในที่นี้, แต่ท่านประสงค์เอา ความหมายแรก เท่านั้น เพราะเป็นอรรถของบทที่นำมา แสดงเป็นตัวอย่างของ พุ ฐาตฺ.

อธิบายบทว่า ปโหติ เป็นต้น

ตตฺถ ปโหติติ อิทํ วตฺถํ วิปฺล- ภาเวน จีวรํ กาคฺตํ ปโหติ, โน นปฺปโหติ. ปโหติติ วา ปุริโส อรโย เซตฺตํ สกฺโกติ. อถวา ปโหติติ โหติ. ปภวติติ สนฺทติ. ปนฺตฺนติ วิปฺลํ, มนฺตฺนติ อตฺถเ. ปนฺตฺนติ วิปฺลํ, มนฺตฺนติ อตฺถเ. ปนฺตฺนติ วิปฺลํ, มนฺตฺนติ อตฺถเ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปโหติ ความว่า ผ้านี้พอเพียงทำจีวรได้ เพราะ เป็นผ้าผืนใหญ่, ไม่พอกก็หาไม่. อีกนัย หนึ่ง บทว่า ปโหติ มีความหมายว่า บุรุษ ย่อมสามารถเพื่อชนะศัตรู. อีกนัยหนึ่ง บทว่า ปโหติ ได้แก่ ย่อมเป็น. บทว่า

^๑ พ. พุทฺธ. ๓๓/๒/๔๑๗.

ปหูตชิโวหติ สุปุณฺณสุทิมฺสมุทุกชิโวห.
ปิยปฺปฏาติ ปิยโต นิพฺพตฺตา.

ปภาวติ ได้แก่ ย่อมไหลไป. บทว่า ปหูตฺ
ความว่า ไพบูลย์ ได้แก่ มาก. บทว่า
ปหูตฺวิตโต คือ ผู้มีทรัพย์ไพบูลย์ ได้แก่
มีทรัพย์มาก. บทว่า ปหูตชิโวห ได้แก่
ผู้มีพระชีวหากว้างยาวและอ่อน เป็น
อย่างดี. บทว่า ปิยปฺปฏาติ ได้แก่ เกิด
จากของรัก.

สโมธานคตของ คมฺ-สปป ชาติ

คมฺ สปป คติยํ. คจฺจติ, คมฺติ,
म्मมฺติ, อาคจฺจติ, อุกฺคจฺจติ, อติคจฺจติ,
ปฏฺิกจฺจติ, อวคจฺจติ, อธิคจฺจติ,
อนฺคจฺจติ, อฺปคจฺจติ, อปคจฺจติ,
วิกจฺจติ, นิคจฺจติ, นิคฺคจฺจติ. อญฺณานิปี
โยเชตพฺพานิ. "สมฺคฺคจฺจติ"ติอาทินา
อุปสคฺคทวยวเสนปี ยถาสมฺภวํ
โยเชตพฺพานิ. สปปติ, สํสปปติ,
ปริสปปติ. อญฺณานิปี โยเชตพฺพานิ.

คมฺ สปป ชาติ ใช้อรรถแห่ง คติ
(ไป). คจฺจติ (ย่อมไป), คมฺติ (ย่อมไป),
म्मมฺติ (ย่อมไป), อาคจฺจติ (ย่อมมา),
อุกฺคจฺจติ (ย่อมขึ้นไป), อติคจฺจติ (ย่อม
ล่งไป), ปฏฺิกจฺจติ (ย่อมกลับไป),
อวคจฺจติ (ย่อมรู้), อธิคจฺจติ (ย่อมได้),
อนฺคจฺจติ (ย่อมตามไป), อฺปคจฺจติ
(ย่อมเข้าใกล้), อปคจฺจติ (ย่อมหลีกเลี่ยงไป),
วิกจฺจติ (ย่อมไปปราศ), นิคจฺจติ
(ย่อมได้), นิคฺคจฺจติ (ย่อมออกไป).
พึงประกอบแม่รูปอื่น ๆ. พึงประกอบแม่
ด้วยอำนาจอุปสรรค ๒ ตัว ตามความ
เหมาะสม โดยนัยเป็นต้นว่า สมฺคฺคจฺจติ.
สปปติ (ย่อมไป), สํสปปติ (ย่อมเสือกไป),
ปริสปปติ (ย่อมไปโดยรอบ). บัณฑิต
พึงประกอบแม่รูปอื่น ๆ.

อธิบายบทว่า คมติ เป็นต้น

ตตฺถ คมตีติ คจฺฉติ. การิตเต :
 "เทวทตฺตํ คเมติ คมยตี"ติ รูปานิ
 ภาวนติ. "อปาโย คเมตีติ อปาโย-
 คมนีนฺ"ติ อิทเมตฺถ นิตฺถสฺสนํ. จุราทิกณฺ
 ปตฺตสฺส อปาพุพฺพสฺส อิมสฺส "อาคเมติ,
 อาคมยตี, อาคเมนฺโต, อาคมยมาโน"ติ
 สฺสุทฺถกตฺตฺรูปานิ ภาวนติ.

ตตฺถ อาคเมตีติ มฺหุตฺตํ อธิ-
 วาเสตีติ อตฺถโก. มฺมมตีติ คจฺฉติ.
 อาคจฺฉตีติ อายาติ. อุกฺคจฺฉตีติ
 อุกฺกยาติ อุกฺกํ คจฺฉติ. อติคจฺฉตีติ
 อติกฺกมิตฺวา คจฺฉติ. ปฏฺิกจฺฉตีติ ปฺน
 คจฺฉติ. อวคจฺฉตีติ ชานาติ. อธิ-
 คจฺฉตีติ ลภติ ชานาติ วา. อนุคจฺฉตีติ
 ปจฺจโต คจฺฉติ. อฺปคจฺฉตีติ สมีปี คจฺฉติ.
 อปคจฺฉตีติ อเปติ. วิคจฺฉตีติ วิคมติ.
 นิคจฺฉตีติ ลภติ. "ยสํ โปโส นิคจฺฉตี"ติ^๑
 อิทํ นิตฺถสฺสนํ. นิคฺคจฺฉตีติ นิกฺกขมติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คมติ
 ได้แก่ คจฺฉติ (ย่อมนไป). เมื่อลงการิต-
 ปัจจัย จะมีรูปว่า เทวทตฺตํ คเมติ คมยตี
 (ยังพระเทวทตฺตย่อมนให้ไป). ในรูปที่ลง
 การิตปัจจัยนี้ มีตัวอย่างดังนี้ว่า อปาโย
 คเมตีติ อปาโยคมนีนํ (ชื่อว่า อปาโยคมนีน
 เพราะอรรถว่าเป็นสภาวะยังบุคคลให้ไป
 สู่อบาย). คมฺ ฐาตุนี ที่มี อา เป็นบท
 หน้า ถ้าใช้เป็นจุราทิกณะ จะมีรูป
 เป็นสุทฺถกตฺตาวา อาคเมติ, อาคมยตี,
 อาคเมนฺโต, อาคมยมาโน (รอกออยอญ).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาคเมติ
 ความว่า ยับยั้งชั่วคราว (รอกออย). บทว่า
 มฺมมติ ได้แก่ ย่อมนไป. บทว่า อาคจฺฉติ
 ได้แก่ ย่อมนมา. บทว่า อุกฺคจฺฉติ ได้แก่
 ย่อมนขึ้นไป คือ ไปสู่เบื้องบน. บทว่า
 อติคจฺฉติ ได้แก่ ย่อมนลวงไป. บทว่า
 ปฏฺิกจฺฉติ ได้แก่ ย่อมนกลับไป.
 บทว่า อวคจฺฉติ ได้แก่ ย่อมนรู้. บทว่า
 อธิคจฺฉติ ได้แก่ ย่อมนได้ หรือว่าย่อมนรู้.
 บทว่า อนุคจฺฉติ ได้แก่ ย่อมนไปภายหลัง.
 บทว่า อฺปคจฺฉติ ได้แก่ ย่อมนไปใกล้.

^๑ พ.ทว. ๒๘/๙๕๗/๓๓๕.

สปรปตีติ . คจจติ . สัสปปรปตีติ . สัสนรุตโต
คจจติ . ปริสปรปตีติ . สมนรุตโต . คจจติ .

บทว่า อปคจจติ ได้แก่ ย่อมหลีกเลี่ยงไป.
บทว่า วิคจจติ ได้แก่ ย่อมไปปราศ.
บทว่า นิคจจติ ได้แก่ ย่อมได้. มีตัวอย่าง
ดังนี้ว่า ยสั โปโส นิคจจติ (บุคคลย่อม
ได้ยศ). บทว่า นิคคจจติ ได้แก่ ย่อม
ออกไป. บทว่า สปรปติ ได้แก่ ย่อมไป.
บทว่า สัสปปรปติ ได้แก่ ย่อมเสือกไป.
บทว่า ปริสปรปติ ได้แก่ ย่อมไปโดยรอบ.

แบบแจก กมุ ธาตุ และตัวอย่าง

อิทานิ ปน วิญญูณั สากุจกเถ
เตปิฏเก พุทธวเจเน ปรมโกสลลชนนตถั
สปรปโยคั ปทมาลั กถยาม. เสยยถิทั ?

ก็ บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวแบบแจก
พร้อมทั้งตัวอย่าง เพื่อให้วิญญูชนเกิด
ความเชี่ยวชาญเป็นอย่างยิ่งในพระพุทธร-
พจน์คือพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา.

โส คจจติ, เต คจจนตติ, คจจเร.
ตวั คจจสิ, ตุมเห คจจถ. อหิ คจจามิ,
มยั คจจาม. โส คจจเต, เต คจจนตเต.
ตวั คจจเส, ตุมเห คจจเวห. อหิ คจจเ,
มยั คจจามเห. วตตมานาย รูปานิ.

รูปของวัตตมานาวิภัตติ ดังนี้
โส คจจติ, เต คจจนตติ, คจจเร. ตวั
คจจสิ, ตุมเห คจจถ. อหิ คจจามิ, มยั
คจจาม. โส คจจเต, เต คจจนตเต. ตวั
คจจเส, ตุมเห คจจเวห. อหิ คจจเ,
มยั คจจามเห.

โส คจจตุ, เต คจจนตตุ. ตวั
คจจahi, คจจ, คจจสสุ, ตุมเห คจจถ.
อหิ คจจามิ, มยั คจจาม. โส คจจตติ,
เต คจจนตติ. ตวั คจจสสุ, ตุมเห
คจจเวห. อหิ คจจเ, มยั คจจามเส.
ปญจมียา รูปานิ.

รูปของปัญจมีวิภัตติ ดังนี้ โส
คจจตุ, เต คจจนตตุ. ตวั คจจahi, คจจ,
คจจสสุ, ตุมเห คจจถ. อหิ คจจามิ,
มยั คจจาม. โส คจจตติ, เต คจจนตติ.
ตวั คจจสสุ, ตุมเห คจจเวห. อหิ คจจเ,
มยั คจจามเส.

โส คจฺเฉยฺย, คจฺเฉ, เต คจฺเฉยฺยํ.
ตฺวํ คจฺเฉยฺยาสี, ตฺเมห คจฺเฉยฺยาถ. อหํ
คจฺเฉยฺยามี, มยํ คจฺเฉยฺยาม, คจฺเฉมฺ.
โส คจฺเฉถ, เต คจฺเฉรํ. ตฺวํ คจฺเฉถ, ตฺเมห
คจฺเฉยฺยาโวห. อหํ คจฺเฉยฺยํ, มยํ
คจฺเฉยฺยาเมห. สत्ตมียา รูปานี.

โส คจฺจ, เต คจฺจ, คณฺจ. ตฺวํ
คจฺจ, ตฺเมห คจฺจิตฺถ, คณฺจิตฺถ. อหํ
คจฺจํ, มยํ คจฺจิมฺห, คณฺจิมฺห. โส
คจฺจิตฺถ, คณฺจิตฺถ, เต คจฺจิเร. ตฺวํ
คจฺจิตฺถ, ตฺเมห คจฺจิวฺโห. อหํ คจฺจึ, คณฺจึ,
มยํ คจฺจิเมห. ปโรกฺขาย รูปานี.

โส อคจฺฉา, เต อคจฺฉ. ตฺวํ
อคจฺฉ, ตฺเมห อคจฺฉถ. อหํ อคจฺฉํ,
มยํ อคจฺฉมฺห. โส อคจฺฉถ, เต
อคจฺฉตฺถํ. ตฺวํ อคจฺฉเส, ตฺเมห
อคจฺฉวฺหํ. อหํ อคจฺฉึ, อคณฺจึ, มยํ
อคจฺฉมฺหเส. หิยฺยตฺตนิยา รูปานี.

โส อคจฺฉิ, อคณฺจิ, เต อคจฺฉํ,
อคณฺจํ. ตฺวํ อคจฺฉ, ตฺเมห อคจฺฉิตฺถ,
อคณฺจิตฺถ. อหํ อคจฺฉึ, อคณฺจึ, มยํ
อคจฺฉิมฺหา, อคณฺจิมฺหา. โส อคจฺฉา, เต
อคจฺฉ. ตฺวํ อคจฺฉเส, ตฺเมห อคจฺฉิวฺหํ.

รูปของสัตตมียวิภัตติ ดังนี้ โส
คจฺเฉยฺย, คจฺเฉ, เต คจฺเฉยฺยํ. ตฺวํ
คจฺเฉยฺยาสี, ตฺเมห คจฺเฉยฺยาถ. อหํ
คจฺเฉยฺยามี, มยํ คจฺเฉยฺยาม, คจฺเฉมฺ.
โส คจฺเฉถ, เต คจฺเฉรํ. ตฺวํ คจฺเฉถ,
ตฺเมห คจฺเฉยฺยาโวห. อหํ คจฺเฉยฺยํ, มยํ
คจฺเฉยฺยาเมห.

รูปของปโรกขายวิภัตติ ดังนี้ โส
คจฺจ, เต คจฺจ, คณฺจ. ตฺวํ คจฺจ,
ตฺเมห คจฺจิตฺถ, คณฺจิตฺถ. อหํ คจฺจํ,
มยํ คจฺจิมฺห, คณฺจิมฺห. โส คจฺจิตฺถ,
คณฺจิตฺถ, เต คจฺจิเร. ตฺวํ คจฺจิตฺถ,
ตฺเมห คจฺจิวฺโห. อหํ คจฺจึ, คณฺจึ, มยํ
คจฺจิเมห.

รูปของหิยยตตนิยวิภัตติ ดังนี้ โส
อคจฺฉา, เต อคจฺฉ. ตฺวํ อคจฺฉ, ตฺเมห
อคจฺฉถ. อหํ อคจฺฉํ, มยํ อคจฺฉมฺห. โส
อคจฺฉถ, เต อคจฺฉตฺถํ. ตฺวํ อคจฺฉเส,
ตฺเมห อคจฺฉวฺหํ. อหํ อคจฺฉึ, อคณฺจึ,
มยํ อคจฺฉมฺหเส.

รูปของอัชชตตนิยวิภัตติ ดังนี้ โส
อคจฺฉิ, อคณฺจิ, เต อคจฺฉํ, อคณฺจํ. ตฺวํ
อคจฺฉ, ตฺเมห อคจฺฉิตฺถ, อคณฺจิตฺถ.
อหํ อคจฺฉึ, อคณฺจึ, มยํ อคจฺฉิมฺหา,
อคณฺจิมฺหา. โส อคจฺฉา, เต อคจฺฉ.

อหิ อคจฉิ, มยิ อคจฉิเมห. อชชตตนิยา
รูปานิ.

โส คจฉิสฺสติ, เต คจฉิสฺสนฺติ.
ตฺวิ คจฉิสฺสสิ, ตฺเมห คจฉิสฺสณ. อหิ
คจฉิสฺสามิ, มยิ คจฉิสฺสาม. โส คจฉิสฺสเต,
เต คจฉิสฺสนฺเต. ตฺวิ คจฉิสฺสเส,
ตฺเมห คจฉิสฺสเวห. อหิ คจฉิสฺสํ, มยิ
คจฉิสฺสामเห. ภาวิสฺสนฺตนิยา รูปานิ.

โส อคจฉิสฺสา, เต อคจฉิสฺสํสุ. ตฺวิ
อคจฉิสฺเส, ตฺเมห อคจฉิสฺสณ. อหิ
อคจฉิสฺสํ, มยิ อคจฉิสฺสามุหา. โส
อคจฉิสฺสณ, เต อคจฉิสฺสํสุ. ตฺวิ
อคจฉิสฺสเส, ตฺเมห อคจฉิสฺสเวห. อหิ
อคจฉิสฺสํ, มยิ อคจฉิสฺสามุหเส.
กาลาติปตฺตนิยา รูปานิ.

ตตฺถ อชชตตนิยา กาลาติปตฺตนิยา
จ อการาคมํ สพฺเพสุ ปฺริเสสุ สพฺเพสุ
จ วจเนสุ ลพฺภมานมุปี สาสเน อนิยตํ
หฺตฺวา ลพฺภตฺตีติ ทฎฺฐพฺพํ. ตถา หิ
“อคจฉิ, คจฉิ, อคจฉิสฺสา, คจฉิสฺสา”ติ
อาทินา เทว เทว รูปานิ ทิสฺสนฺติ. คมติ,
คฺมนฺติ. คมตฺ, คฺมนฺตฺ. คเมยฺย, คเมยฺยํ.
เสสํ สพฺพํ วิตฺถาเวตพฺพํ.

ตฺวิ อคจฉเส, ตฺเมห อคจฉิวิห. อหิ
อคจฉิ, มยิ อคจฉิเมห.

รูปของภาวิสสันตวิรัตติ ดังนี้ โส
คจฉิสฺสติ, เต คจฉิสฺสนฺติ. ตฺวิ คจฉิสฺสสิ,
ตฺเมห คจฉิสฺสณ. อหิ คจฉิสฺสามิ, มยิ
คจฉิสฺสาม. โส คจฉิสฺสเต, เต
คจฉิสฺสนฺเต. ตฺวิ คจฉิสฺสเส, ตฺเมห
คจฉิสฺสเวห. อหิ คจฉิสฺสํ, มยิ
คจฉิสฺสामเห.

รูปของกาลาติปตฺตนิยา ดังนี้
โส อคจฉิสฺสา, เต อคจฉิสฺสํสุ. ตฺวิ
อคจฉิสฺเส, ตฺเมห อคจฉิสฺสณ. อหิ
อคจฉิสฺสํ, มยิ อคจฉิสฺสามุหา. โส
อคจฉิสฺสณ, เต อคจฉิสฺสํสุ. ตฺวิ
อคจฉิสฺสเส, ตฺเมห อคจฉิสฺสเวห. อหิ
อคจฉิสฺสํ, มยิ อคจฉิสฺสามุหเส.

ในเรื่องนั้น พึงเห็นว่า ในอชชตตนิ-
วิรัตติและกาลาติปตฺตนิรัตติ การลง
อักษรอาคม แม้จะลงได้ในทุกบุรุษและ
ทุกพจน์ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
ยังลงได้ไม่แน่นอน. จริงอย่างนั้น ย่อม
ปรากฏว่ามีใช้อย่างละ ๒ รูป เป็นต้น ดังนี้
อคจฉิ, คจฉิ, อคจฉิสฺสา, คจฉิสฺสา.
(แบบแจก คมฺ ชาติที่ไม่แปลงเป็น คจฉ)

“โส มคฺคํ อคฺมา, เต มคฺคํ อคฺมุ”
 อิจฺจาที นียฺยตฺตนิยา รุปี.

“โส อคฺมิ, เต อคฺมํ, เต คฺ”
 อิจฺจาที อชฺชตฺตนิยา รุปี.

อิทานิ เตสํ ปทฺฐปานิ ปากฎิ-
 กรณตฺถํ กิณฺนิจิ สุตฺตํ กถยาม : “โส ปาค
 สมิติ วนํ.”^๑ อเถตฺถ ปณฺจโม อาคา.^๒
 อาคุ^๓ เทวา ยสฺสฺสฺสินโน.^๔ มาหิ กาโกว
 ทุมฺเมโธ, กามานํ วสมนฺวคฺ.^๕ อคฺมา
 ราชคหิ พุทฺโธ.^๖ วงฺกํ อคฺมุ ปพฺพตฺ.^๗
 พุราหฺมณา อูปคฺจฺจ มนุ”ติ^๘ เอวมาทีนิ
 ภวฺนฺติ.

รูปของนียยัตตนิวิภัตติ เป็นต้น
 ดังนี้ โส มคฺคํ อคฺมา (เขาได้ไปสู่หนทาง
 แล้ว), เต มคฺคํ อคฺมุ (พวกเขาได้ไป
 สู่หนทางแล้ว).

รูปของอชชัตตนิวิภัตติ เป็นต้น
 ดังนี้ โส อคฺมิ (เขาได้ไปแล้ว), เต อคฺมํ
 (พวกเขาได้ไปแล้ว), เต คฺ (พวกเขา
 ไปแล้ว).

รูปพิเศษจากพระบาลี

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสูตร
 สักเล็กน้อย เพื่อกระทำรูปบทของรูป
 พิเศษเหล่านั้น ให้ปรากฏชัดเป็นต้น
 ดังต่อไปนี้ : โส ปาค สมิติ วนํ (แม้เขา
 ก็มาสู่ป่าอันเป็นที่ชุมนุมแล้ว). อเถตฺถ
 ปณฺจโม อาคา (ลำดับนั้น พรหมณ์
 คนที่ ๕ มาแล้วในป่านี้). อาคุ เทวา
 ยสฺสฺสฺสินโน (เทวดาผู้เรืองยศมาแล้ว). มาหิ
 กาโกว ทุมฺเมโธ กามานํ วสมนฺวคฺ

^๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๑/๒๙๑-๓.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๔๖/๒๙๖. เตสฺสฺสฺสินโน อาคา.

^๓ ไป.อิ. อาคุ.

^๔ ที.มหา. ๑๐/๒๔๕/๒๙๕-๕.

^๕ พุ.ชา. ๒๘/๘๑/๓๕.

^๖ พุ.สุ. ๒๕/๓๕๔/๔๐๖.

^๗ พุ.จริยา. ๓๓/๙/๕๖๓.

^๘ พุ.จริยา. ๓๓/๓/๕๕๓.

(พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลา ตกอยู่ในอำนาจ แห่งกามทั้งหลายเหมือนกา).
อคมา ราชคนห์ พุทฺโธ (พระพุทฺธเจ้าได้เสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์แล้ว). วงศ์ อคมุ ปพฺพตี (ได้เสด็จไปถึง เขาวงกตแล้ว).
พฺราหฺมณา อุปคจฺฉ มํ (พวกพฺราหฺมณเข้ามาหาเราแล้ว).

ค คุ ค คฺตุถ คํ คฺมุห
อคฺ อคมุ อคมุ
อคมาคมิ คจฺฉนฺตี
อาทิภาทํ มเน กเร.

บัณฑิตพึงใส่ใจการจำแนกรูปศัพท์
ว่า ค, คุ, ค, คฺตุถ, คํ, คฺมุห =
ปโรกขาวิภตฺติ ปรัสสบท, อคฺ,
อคมุ = หิยยัตตนิวิภตฺติ และ
อัชชตตนิวิภตฺติ อคมุ =
อัชชตตนิวิภตฺติ อคมา, อคมิ =
หิยยัตตนิวิภตฺติและอัชชตตนิ-
วิภตฺติ อคมิ = อัชชตตนิวิภตฺติ
คจฺฉ = หิยยัตตนิและอัชชตตนิ-
วิภตฺติ.

บทนามที่สำเร็จมาจาก คมุ ธาตุ

อิทานิ นามิกปทานิ วุจฺฉนฺเต :
คโต, คนฺตา, คจฺฉํ, คจฺฉนฺตี, คจฺฉนฺตี
กุลํ, สหคตํ, คติ, คมนํ, คโม, อาคโม,
อวคโม, คนฺตพฺพํ, คมนียํ, คมฺมํ,
คฺมฺมมานํ, คมฺมิมานํ, โค, มาตุคฺคาโม,
หิงฺคฺ, ชคฺ, อินฺทคฺ, เมธโค อิจฺจาทีนึ,

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวบทนาม :
ตัวอย่างเช่น คโต (ไปแล้ว), คนฺตา
(ผู้ไป), คจฺฉํ (บุรุษผู้ไปอยู่), คจฺฉนฺตี
(สตรีผู้ไปอยู่), คจฺฉนฺตี กุลํ (ตระกูลผู้ไป
อยู่), สหคตํ (ความเป็นไปร่วมกัน), คติ
(การไป), คมนํ (การไป), คโม (การไป),

^๑ ไป.อิ. อคฺ

การิตะ : คจฺฉาเปติ, คจฺฉาปยติ, คจฺฉเอติ, คจฺฉยติ, คมฺเมติ. กมฺเม : คมฺมติ, คมฺมิตติ, อธิคมฺมติ, อธิคมฺมิตติ. ตฺมนฺตาทิตฺเต : “คนฺตุํ, คมิตฺตุํ, คนฺตฺวา, คนฺตฺวาน, คมิตฺฺวา, คมิตฺฺวาน, คมฺมิตฺ, คมฺมิตฺวาน, คมฺม, อากมฺม, อากนฺตฺวา, อธิคมฺม, อธิคนฺตฺวา” อธิจฺจาทินิ. สฺปฺปธาตฺสฺส ปน “สฺปฺไป, สฺปฺปิณี, ปิจฺสฺปฺปี, สฺปฺปิ” อธิจฺจาทินิ รูปานิ ภวณฺติ.

อาคโม (การมา), อวคโม (ความรู้), คนฺตพฺพํ (อันเขาพึงไป), คมฺนียํ (อันเขาพึงไป), คมฺมํ (อันเขาพึงไป), คมฺมมานํ (อันเขาไปอยู่), คมฺมมานํ (อันเขาไปอยู่), โค (วัว), มาตฺคาโม (มาตุคาม), หิงฺคุ (การกำจัดโรค, ไม้ชนิดหนึ่งใช้ทำยา), ชคฺ (สัตว์), อิทฺคฺ (สัตว์), เมธโค (การทะเลาะ). เมื่อลงการิตปัจจัยจะมีรูปดังนี้ : คจฺฉาเปติ, คจฺฉาปยติ, คจฺฉเอติ, คจฺฉยติ, คมฺเมติ (ให้ไปอยู่). เมื่อใช้ในอรรถแห่ง กัมมวาทกจะมีรูปดังนี้ : คมฺมติ, คมฺมิตติ, อธิคมฺมติ, อธิคมฺมิตติ (อันเขาไปอยู่). เมื่อลง ตฺ ปัจจัยเป็นต้นจะมีรูปเป็นต้น ดังนี้ : คนฺตุํ, คมิตฺตุํ (เพื่อไป), คนฺตฺวา, คนฺตฺวาน, คมิตฺฺวา, คมิตฺฺวาน, คมฺมิตฺ, คมฺมิตฺวาน, คมฺม (ไปแล้ว), อากมฺม (มาแล้ว), อากนฺตฺวา (มาแล้ว), อธิคมฺม, อธิคนฺตฺวา (ไปแล้ว). ส่วน สฺปฺป ชาติ มีรูปเป็นต้น ดังนี้ สฺปฺไป (งูตัวผู้), สฺปฺปิณี (งูตัวเมีย), ปิจฺสฺปฺปี (คนเปลี้ย), สฺปฺปิ (เนยใส).

อรรถลักษณะของ สหคต ศัพท์

ตตฺถ สหคตสฺสทฺโท^๑ ตพฺภาเว
ไวภิกฺกฺเข นิสฺสเย อารมฺมเณ สํสฺสฺสเจติ
อิเมสุ อตฺเตสุ ทิสฺสตี.

บรรดาบทเหล่านั้น สหคต ศัพท์
ย่อมปรากฏในอรรถ ๕ ประการเหล่านี้ คือ
ตพฺภาว (อรรถของบทที่ประกอบพร้อมกัน

^๑ ขุ.มหา.อ. ๓๘/-/๓๔, ขุ.ป.อ. ๔๐/-/๒๑๒, อภิ.ส.อ. ๔๖/-/๑๗๓.

ตตถ “ยายั ตณฺหา โปโนพุกวีกา
 นนฺทิวราคสหคตา”ติ^๑ ตพฺภาเว เวทิตพฺโพ,
 นนฺทิวราคภูตาทิ อตฺถเ.

“ยายั ภิกฺขเว วิมฺสา โภสชฺชสห-
 คตา โภสชฺชสมฺปยุตฺตา”ติ^๒ โวกิณฺณเณ
 เวทิตพฺโพ, อนฺตรนฺตฺรา อฺปฺปชฺชมาเนน
 โภสชฺเชน โวกิณฺณนาติ อยเมตฺถ อตฺถเ.

“อฏฺฐจิกสญฺญาสหคตํ สติ-
 สมฺโพชฺฌมฺกํ ภาเวตี”ติ^๓ นิสฺสเย
 เวทิตพฺโพ, อฏฺฐจิกสญฺญํ นิสฺสาย

นั้น) ๑ โวกิณฺณ (เกลีอนกล่น) ๑ นิสฺสเย
 (ทีอาศัย) ๑ อารมฺมณ (อารมณ) ๑ สํสญฺจ
 (ระคน) ๑.

บรฺรดาอรรธเหล่านัั้น พิงฺทราบ
 สหคต ศัพฺท์ ใช้ในอรรธแห่ง ตพฺภาว
 (อรรธของบท ทีประกอบรว่มกันนั้น)
 ตัวอย่างเช่น ยายั ตณฺหา โปโนพุกวีกา
 นนฺทิวราคสหคตา (ตณฺหาทีนำไปสู่ภพใหม่
 ระคนด้วยควมกำหนัด ด้วยอำนาจ
 ควมยินดี), อธิบายว่า ทำให้เกิดควม
 ยินดีพอใจ.

พิงฺทราบ สหคต ศัพฺท์ ใช้ในอรรธ
 แห่ง โวกิณฺณ (เกลีอนกล่น) ตัวอย่างเช่น
 ยายั ภิกฺขเว วิมฺสา โภสชฺชสหคตา
 โภสชฺชสมฺปยุตฺตา (วิมฺงสาเกลีอนกล่น
 ด้วยควมเกียจคร้าน ประกอบพร้อมแล้ว
 ด้วยควมเกียจคร้าน), ในตัวอย่างนี้
 มีความหมายดังนี้ คือ เกลีอนกล่นด้วย
 ควมเกียจคร้านอันเกิดขึ้นในระหว่าง ๆ.

พิงฺทราบ สหคต ศัพฺท์ ใช้ในอรรธ
 แห่ง นิสฺสเย (ทีอาศัย) ตัวอย่างเช่น
 อฏฺฐจิกสญฺญาสหคตํ สติสมฺโพชฺฌมฺกํ

^๑ วิ.มหา. ๔/๑๕/๑๙, ส.มหา. ๑๙/๑๖๖๕/๕๒๙, ชุ.ป. ๓๑/๕๙๙/๕๐๗, อภิ.วิ. ๓๕/๑๕๘/๑๓๑.

^๒ ส.มหา. ๑๙/๑๑๙๘/๓๖๐.

^๓ ส.มหา. ๑๙/๖๔๒/๑๗๙.

อฎฐิกสัญญา ภาเวตวา ปฏิทนต์
อตฺเถ.

“ลามิ โหติ รูปสหนคตานิ วา
สมาปตฺตานิ อรูปสหนคตานิ วา”ติ^๑
อามมณ, รูปารูปามมณานนฺติ อตฺเถ.

“อิทํ สุขํ อิมาย ปิตฺติยา สหนคตํ
สหชาติ สมฺปยุตฺตนฺ”ติ^๒ สํสฺญเจ, อิมิสฺสา
ปิตฺติยา สํสฺญจนฺติ อตฺเถ.

เขตฺเถตํ วุจฺจติ :

ตพฺภาเว เจว โวกิณฺณเณ
นิสฺสยารมฺมณฺสุ จ
สํสฺญเจ จ สหนคต-
สทฺโท ทิสฺสติ ปญฺจสุ.

ภาเวติ (ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์อันมี
อฎฐิกสัญญาเป็นที่อาศัย), มีความหมาย
ว่า ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ที่บรรลุ
โดยอาศัยอฎฐิกสัญญา คือ เจริญ
อฎฐิกสัญญา.

พึงทราบ สหนคต ศัพท์ ใช้ในอรรถ
แห่ง อามมณ (อามมณ) ตัวอย่างเช่น
ลามิ โหติ รูปสหนคตานิ วา สมาปตฺตานิ
อรูปสหนคตานิ วา (เป็นผู้ได้สมาบัติอัน
มีรูปฌานเป็นอามมณ หรือมีรูปฌาน
เป็นอามมณ), อธิบายว่า มีรูปฌาน
เป็นอามมณ หรือมีรูปฌานเป็นอามมณ.

พึงทราบ สหนคต ศัพท์ ใช้ในอรรถ
แห่ง สํสฺญจ (ระคน) ตัวอย่างเช่น อิทํ สุขํ
อิมาย ปิตฺติยา สหนคตํ สหชาติ สมฺปยุตฺตํ
(สุขนี้ระคน เกิดร่วม ประกอบกับปิตินี้),
อธิบายว่า ระคนกับปิตินี้.

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้ :

สหนคต ศัพท์ ปราภฺวในอรรถ ๕
ประเภท คือ ตพฺภาว ๑ โวกิณฺณ
๑ นิสฺสย ๑ อามมณ ๑ สํสฺญจ ๑.

^๑ อภ.ป. ๓๖/๑๙/๑๔๑.

^๒ อภ.วิ. ๓๕/๖๕๔/๓๔๗.

คติ ๖ ประเภท

คตฺตี คตฺตคตฺตี นิพฺพตฺตคตฺตี
 อชฺฐมาสยคตฺตี วิภวคตฺตี นิปฺผตฺตคตฺตี
 ฅาณคตฺตี พหุวิธา คตฺตี นาม.^๑

บทว่า คตฺตี ความว่า ชื่อว่า คตฺตี
 มีหลายอย่าง คือ คตฺตคตฺตี (คตฺตีคือภุมิ)
 ๑ นิพฺพตฺตคตฺตี (คตฺตีคือกาเนิด) ๑
 อชฺฐมาสยคตฺตี (คตฺตีคืออธฺยาศัย) ๑ วิภว-
 คตฺตี (คตฺตีคือความเลื่อม) ๑ นิปฺผตฺตคตฺตี
 (คตฺตีคือความสำเร็จ) ๑ ฅาณคตฺตี (คตฺตี
 คือความรู้อย่าง) ๑.

ตตฺถ "ตํ คตฺตี เปจฺจ คจฺฉามิ"^๒
 ๑ "ยสฺส คตฺตี น ชานนฺตฺตี เทวา
 คณฺฐพฺพมานุสา"^๓ ๑ อัย คตฺตคตฺตี นาม.

บรรดา คตฺตีเหล่านั้น คตฺตีนี้ว่า ตํ คตฺตี
 เปจฺจ คจฺฉามิ (เราจะละภุมินั้นไป)
 และว่า ยสฺส คตฺตี น ชานนฺตฺตี เทวา
 คณฺฐพฺพมานุสา (เทวดา คณฺฐรรพ
 และมนุษย์ ย่อมไม่รู้ภุมิของบุคคลใด)
 ชื่อว่า คตฺตคตฺตี (คตฺตีคือภุมิ).

"อิเมสฺส โข อหํ ภิกฺขุณฺโณ สึลวณฺฺตฺตานํ
 เนว ชานามิ คตฺตี วา อคตฺตี วา"^๔ อัย
 นิพฺพตฺตคตฺตี นาม.

คตฺตีนี้ว่า อิเมสฺส โข อหํ ภิกฺขุณฺโณ
 สึลวณฺฺตฺตานํ เนว ชานามิ คตฺตี วา อคตฺตี
 วา (เราไม่รู้เห็นกาเนิดหรือกาไม่เกิด
 ของภิกษุผู้มีศีลเหล่านี้) ชื่อว่า นิพฺพตฺตคตฺตี-
 คตฺตี (คตฺตีคือกาเนิด).

^๑ ที.ส.อ. ๔/-/๓๓๘. ที.มหา.อ. ๕/-/๖๑, ม.ม.อ. ๘/-/๔๘, ม.อ.อ. ๙/-/๖๐, ส.ข.น.อ. ๑๑/-/๑๖๖,

พ.ส.อ. ๒๑/-/๙๙, ส.ว.ต.อ.ที่ป.นี้. ๒/๒๘.

^๒ ม.อ. ๑๔/๔๓๑/๓๑๓.

^๓ พ.ส.อ. ๒๕/๓๘๒/๔๕๖.

^๔ ม.ม.อ. ๑๒/๕๖๐/๖๐๓.

“เอว โข เต อหิ พุรุหมะ คติญจ
ชานามิ ชุตินญจ ชานามิ”ติ^๑” อัย
อชฺฌมาสยคติ นาม.

“วิภโว คติ ธมฺมานํ, นิพฺพานํ
อรรหโต คติ”ติ^๒” อัย วิภวคติ นาม.

“เทว คติโย ภวนฺติ อนนฺดา”ติ^๓
อัย นิปฺผลตฺตคติ นาม.

“ตํ ตตฺถ คติมา ธิติมา”ติ^๔ จ
“อัย สุนฺทริ นิพฺพานํ คโต”ติ^๕ จ
ภาณคติ นาม.

คตินี้ว่า เอว โข เต อหิ พุรุหมะ
คติญจ ชานามิ ชุตินญจ ชานามิ (ดูกร-
พหุหม เรา รู้ อธิษาศัยและอนุภาพ
ของท่าน) ชื่อว่า อชฺฌมาสยคติ (คติคือ
อธิษาศัย).

คตินี้ว่า วิภโว คติ ธมฺมานํ
นิพฺพานํ อรรหโต คติ (ความเสื่อมไป เป็น
คติของธรรมทั้งหลาย นิพพาน เป็น
ภูมิที่ไปของพระอรหันต์) ชื่อว่า วิภวคติ
(คติคือความเสื่อม).

คตินี้ว่า เทว คติโย ภวนฺติ
อนนฺดา (ย่อมมีคติเป็น ๒ เท่านั้น
ไม่เป็นอย่างอื่น) ชื่อว่า นิปฺผลตฺตคติ
(คติคือความสำเร็จ).

คตินี้ว่า ตํ ตตฺถ คติมา ธิติมา
(วิภูรบัณฑิตผู้มีความรู้ มีความเพียร
ได้กราบทูลคำนี้แด่พระราชา ในโรง-
ธรรมสถานนั้น) และว่า สุนฺทริ นิพฺพานํ
คโต (ผู้ตรัสรู้พระนิพพานอันดีงาม)
ชื่อว่า ภาณคติ (คติคือความรู้).

^๑ ม.ม. ๑๒/๕๕๔/๕๙๔.

^๒ วิ.ป. ๘/๑๐๔๔/๓๗๐.

^๓ ที.สี. ๙/๑๔๓/๑๑๖.

^๔ พ.ชา. ๒๘/๙๔๙/๓๓๒.

เอตฺถเอตํ วุจฺจติ :

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้ :

คตฺติคตฺตยญฺจ นิพฺพตฺตยํ
วิภวชฺชฌมาสเยสุ จ
นิปฺพตฺตติยญฺจ ฌาณเ จ
คตฺติสทฺทโท ปวตฺตติ.

คตฺติ คัพฺพท์เป็นไปในอรรถ ๖ ประการ
คือ คตฺติคตฺติ ๑ นิพฺพตฺตติคตฺติ ๑
อชฺชฌมาสยคตฺติ ๑ วิภวคตฺติ ๑
นิปฺพตฺตติคตฺติ ๑ ฌาณคตฺติ ๑.

อธิบายบทว่า โค เป็นต้น

คจฺจตฺตีติ โค. มาตฺตยา สมภาวํ
มิสฺสุสิภาวญฺจ คจฺจติ ปาปฺปณาตีติ
มาตฺตคาโม. ไรคํ หีสนฺตํ คจฺจตฺตีติ
หิงฺคุ.

ชื่อว่า โค เพราะอรรถว่าไป. ชื่อว่า
มาตฺตคาโม เพราะอรรถว่าถึงความเป็นผู้
เสมอกันและเจอกับมารดา. ชื่อว่า หิงฺคุ
(ต้นมหาหิงค์) เพราะอรรถว่าเป็นสิ่ง
กำจัดโรค.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของ หิงฺคุ

อิมานิ ตสฺส นามานิ :

คัพฺพท์ว่า หิงฺคุ นั้น มีชื่อหลายชื่อ
ดังนี้ :

หิงฺคุ หิงฺคุชตฺตจฺเจว
ตถา หิงฺคุสิปาฎิกกา
หิงฺคุชาตีติ กถิตา
วินยญฺจกถาย หิ.

ก็ในวินัยอรรถกถา ท่านกล่าวชื่อ
ของ หิงฺคุ ไว้ ๔ ชื่อ คือ หิงฺคุ ๑
หิงฺคุชตฺ ๑ หิงฺคุสิปาฎิกกา ๑ หิงฺคุ-
ชาติ ๑.

ชคฺคฺติ จฺติโต ชาตี คจฺจตฺตีติ ชคฺคฺ.
อินฺทฺริเยน คจฺจตฺตีติ อินฺทฺคฺ. อถวา
อินฺทฺฏเตน กมฺมฺนา คจฺจตฺตีติ อินฺทฺคฺ.
“หินฺทฺคฺ”ติปิ ปาฬิ. ตตฺถ หินฺทฺนฺติ มรณํ.

บทว่า ชคฺคฺ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า
ชคฺคฺ เพราะอรรถว่าถึงการเกิดหลังการจฺติ.
ชื่อว่า อินฺทฺคฺ เพราะอรรถว่าเป็นไปกับ
ด้วยอินทรีย์. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อินฺทฺคฺ

ตี คจฺจตีตี หินฺทคุ.^๑ สพุพเมตี
สตฺตาทิวจฺฉิ, ลิงฺคโต ปฺุลฺลลิงฺคํ. เมธโคตี
อตุตโน นิสฺสยญฺจ ปฺรณฺจ เมธมาโน
หีสมาโน คจฺจตี ปวตฺตตีตี เมธโค,
กลโห. "ตโต สมฺมุนฺตี เมธคา"^๒ เตตุถ
หิ กลโห เมธคสฺสทฺเทน ภควตา วุตฺโต.

เพราะอรรถว่าไปกับด้วยกรรมผู้เป็นใหญ่.
บาลีว่า หินฺทคุ บ้าง. ในคำว่า หินฺทคุ นั้น
บทว่า หินฺทํ ได้แก่ มรณะ (ความตาย).
ชื่อว่า หินฺทคุ เพราะอรรถว่าถึงความ
ตายนั้น. คำที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็น
ชื่อของสัตว์, แต่ว่าโดยลิงค์ เป็นปุงลิงค์.
บทว่า เมธโค มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า
เมธค เพราะอรรถว่าเปียดเบียนร่างกาย
อันเป็นที่ตั้งของตนและผู้อื่น ได้แก่
การทะเลาะ. ก็การทะเลาะ พระผู้มีพระ
ภาคตรัสไว้ด้วย เมธค คัพท์ ในพระบาลี
นี้ว่า ตโต สมฺมุนฺตี เมธคา (การทะเลาะ
ย่อมสงบไปเพราะการไม่จองเวรนั้น).

คฺมิตฺวาตี เตตุถ :

ในบทว่า คฺมิตฺวา นี้ มีพระบาลี
เป็นตัวอย่างดังนี้ :

อิสฺสิวฺหฺยํ คฺมิตฺวาน
 วิเนตฺวา ปญฺจวคฺคิเย
ตโต วิเนสิ ภควา
 คนฺตฺวา คนฺตฺวา ตหิ ตหฺนฺตี^๓

พระผู้มีพระภาค เสด็จไปยังป่า
อิสสิปตนะ ทรงแนะนำภิกษุ
ปัญจวัคคีย์ ต่อจากนั้น เสด็จไป
ในที่นั้น ๆ แล้ว ทรงแนะนำ
เวไนยสัตว์.

อโย ปาฬิ นิสฺสณฺนี.

^๑ พุ.มหา.อ. ๓๘/-/๓๖.

^๒ วิ.มหา. ๕/๒๔๗/๓๓๖, ม.อ. ๑๔/๔๔๓/๒๙๗, พุ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๖.

^๓ พุ.อ. ๓๓/๑๓๖/๒๓๙.

อธิบายบทว่า สປไป เป็นตัน

สປไปติ สປปตีติ สປไป,
 สัสมปนุโต คจจตีติ อตุโธ. เตเนา
 อายสุมา สาริปตุโต "โย กาม
 ปริวชเชติ สປปสุเสว ปทาสโร"ติ^๑
 อิมิสฺสา ปาฬียา นิตฺทเส "สປไป
 วุจจติ อหิ. เกนญฺเจเน สປไป? สัสมปนุโต
 คจจตีติ สປไป. ฎชนุโต คจจตีติ ฎชโค.
 อูเรน คจจตีติ อูรโค. ปนฺนสิโร คจจตีติ
 ปนฺนโค. สรีเรน สປปตีติ สรีสປ. ฟิล
 สยตีติ ฟิลาสโย. ทาชา ตสฺส อาวุโรติ
 ทาชาวุโร. วิสั ตสฺส โฆเรนฺติ โฆรวิส.
 ชิวหา ตสฺส ทฺวิธาติ ทฺชิวฺหา. ทฺชิว
 ชิวหาหิ รสั สายตีติ ทฺชิวรสฺสนฺ"ติ.^๒
 สປปนีติ อูรคิ. ปิจสປปีติ ปีเจเน สປปติ
 คจจตีติ ปิจสປปี, ปงฺคุฬิ. สປปีติ โย
 นั ปริฎุชฺชติ, ตสฺส พลาญฺวทฺตมนฺตถั
 สປปติ คจจติ ปวตฺตตีติ สປปี, ฆตฺ.

บทว่า สປไป มีวิเคราะหว่า ชื่อว่า
 สປป เพราะอรรถว่าเล็อย หมายความว่า เล็อยไป เพราะเหตุนั้น ในนิเทศ
 แห่งพระบาลีนี้ว่า โย กาม ปริวชเชติ
 สປปสุเสว ปทาสโร (ผู้ใดเว้นขาดจากกาม
 ทั้งหลาย เหมือนบุคคลเดินหลีกหัวงู
 ฉะนั้น) ท่านพระสาริปุตตรกล่าวว่ ฎ เรียกว่า
 สປป. ฎ ชื่อว่า สປป เพราะอรรถว่า
 อะไร? ฎ ชื่อว่า สປป เพราะอรรถว่า
 เล็อยไป. ชื่อว่า ฎชค เพราะอรรถว่า
 ขนดไป. ชื่อว่า อูรค เพราะอรรถว่าไป
 ด้วยอก. ชื่อว่า ปนฺนค เพราะอรรถว่า
 มีหัวตกไป. ชื่อว่า สรีสປ เพราะอรรถว่า
 ไปด้วยลำตัว. ชื่อว่า ฟิลาสย เพราะ
 อรรถว่าอยู่ในรู. ชื่อว่า ทาชาวุธ เพราะ
 อรรถว่ามีเขี้ยวเป็นอาวุธ. ชื่อว่า โฆรวิส
 เพราะอรรถว่ามีพิษร้ายแรง. ชื่อว่า ทฺชิว
 เพราะอรรถว่ามีลิ้น ๒ แฉก. ชื่อว่า
 ทฺชิวรสฺสนฺ เพราะอรรถว่าลิ้มรสด้วยลิ้น
 ๒ แฉก. บทว่า สປปนี ได้แก่ ฎตัวเมีย.
 บทว่า ปิจสປปี มีวิเคราะหว่า ชื่อว่า
 ปิจสປปี เพราะอรรถว่าไปด้วยตั้ง ได้แก่

^๑ ฎ.ฎ. ๒๕/๔๐๘/๔๘๔, ฎ.มหา. ๒๙/๑๑/๖, ฉ.ฎ. ๑๐/๖,๕๙.

^๒ ฎ.มหา. ๒๙/๑๔/๙.

คนเปลี้ย. บทว่า สປປิ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า สປປิ เพราะอรรถว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปเพื่อเพิ่มพูนกำลังและอายุ แก่ผู้บริโภคนได้แก่ เนยใส.

สกุก ฏุก ลุงฆ คตฺยตฺถา.^๑
สกุกติ, นิสกุกติ, ปริสกุกติ, นิสกุกโก, ปริ-
สกุกนั. ฏุกติ. ฎีกา. ลุงฆติ, อุลุลุงฆติ,
โอลุงฆติ, ลุงฆโก, อุลุลุงฆิกา ปิตติ.

สกุก ฏุก ลุงฆ ธาตุ ใช้ในอรรถ
แห่ง คติ (ไป). สกุกติ (ย่อมนไป),
นิสกุกติ (ย่อมนั่ง), ปริสกุกติ (ย่อมน
พยายาม), นิสกุกโก (การนั่ง), ปริสกุกนั
(ความพยายาม). ฏุกติ (ย่อมนไป). ฎีกา
(คัมภีร์ฎีกา). ลุงฆติ (ย่อมนไป), อุลุลุงฆติ
(ย่อมนกระโดดไป), โอลุงฆติ (ย่อมนกระโดด
ไป), ลุงฆโก (ผู้ไป), อุลุลุงฆิกา ปิตติ (ปิตติ
ไลดเฒน).

เก เร เค สทฺเท. กายติ. รាយติ.
คายนติ. ชาตกั. รา. คีตึ. กายิตุ. รายิตุ,
คายนิตุ. กายิตฺวา. รายนิตฺวา. คายนิตฺวา.

เก เร เค ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
(ออกเสียง, ร้อง). กายติ (ย่อมนร้อง).
รายนติ (ย่อมนร้อง). คายนติ (ย่อมนร้อง).
ชาตกั (ชาตก). รา (เสียง). คีตึ (การขับ
ร้อง). กายิตุ (เพื่อร้อง). รายนิตุ (เพื่อร้อง).
คายนิตุ (เพื่อร้อง). กายิตฺวา (ร้องแล้ว).
รายนิตฺวา (ร้องแล้ว). คายนิตฺวา (ร้องแล้ว).

ตตฺถ ชาตกนฺติ ชาตึ ฎฺติ อตีตึ
อตฺถโน จริตึ กายติ กเถติ ภควา

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชาตกั
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ชาตก (ชาตก)

^๑ ฉ. คตฺยตฺถา.

เอเตนาติ ชาตกั. ชาตกปาฬิ หิ อธิ
 ชาตกนุติ วุตตัม.^๑ อญฺเฏตฺร ปน ชาตัม
 เอว ชาตกนุติ คเหตุพฺพา. ตถา หิ
 ชาตกสทฺโท ปริยตฺติยมุปี วุตตติ “อิติ-
 วุตตกั ชาตกั อพฺภูตธมฺมนุ”ติอาทิสฺสุ^๒
 ชาติยมุปี วุตตติ “ชาตกั สโมธานเนสิ”ติ-
 อาทิสฺสุ.^๓ รา วุจฺจติ สทฺโท. คีตฺนุติ
 คายนั.

เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องกล่าวเรื่องราว
 (จริยวัตร) ของพระผู้มีพระภาคที่เคย
 เกิดมาแล้ว เป็นแล้ว ล่วงไปแล้ว. ก็บาลี
 ชาตกท่านกล่าวว่ ชาตก ในที่นี้. ส่วน
 ในที่อื่นพึงถือเอาว่า สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว
 นั้นเทียว ชื่อว่า ชาตก (ลง ก ปัจจัย ทำย
 ชาต คัพท). จริงอย่างนั้น ชาตก คัพท
 ย่อมใช้แม้ในอรรถแห่ง ปริยตฺติ (เทศนา)
 เช่น อิติวุตตกั (อิติวุตตกะ) ชาตกั
 (ชาตก) อพฺภูตธมฺม (อัพภูตธรรม).
 ย่อมใช้แม้ในอรรถแห่ง ชาติ (ชาติ) เช่น
 ชาตกั สโมธานเนสิ (ประชุมชาตก).
 เสียงท่านเรียกว่า รา. บทว่า คีตัม ได้แก่
 การขับร้อง.

เข เข เส ขเย. ขายติ. ขายติ.
 สายติ. ขยั คจฺจติ อตุโถ.

เข เข เส ชาติใช้อรรถแห่ง ขย
 (สิ้นไป). ขายติ (ยอมสิ้นไป). ขายติ
 (ยอมสิ้นไป). สายติ (ยอมสิ้นไป).
 อธิบายว่า ย่อมถึงความสิ้นไป.

เอตฺถ ปน สียา “นฺนุ จ โภ
 ขายตีติ ปทสฺส ขาทตีติ วา
 ปญฺญาตตีติ วา อตุโถ ภวติ, ตถา
 ขายตีติ ปทสฺส นิพฺพตฺตตีติ อตุโถ,

ก็ในที่นี้ พึงมีคำท้วงว่า ข้าแต่ท่าน
 ผู้เจริญ ก็บทว่า ขายติ มีความหมายว่า
 ขาทติ (ยอมเคี้ยวกิน) หรือ ปญฺญาตติ
 (ยอมปรากฏ), โดยทำนองเดียวกัน บทว่า

^๑ สรรตฺถทีปนี. ๑/๑๕๖.
^๒ อญฺ.ฉกฺก. ๒๒/๗๓/๙๘,๙๙.
^๓ บุ.ชา.อ. ๒๘/-/๑,๓๓๓..

สายตีตี ปทสฺส รสํ อสฺสาเทตีตี อตุโถ,
เอวํ สนฺเต โภ กสฺมา อึธ เอวํ อตุโถ
ตุเมหฺหิ กถียตี"ติ ? สจฺจํ, ชาติุนนฺตุ
อเนกตฺถตฺตา เอวํ อตุโถ กเถตุํ ลพฺภติ.
ตถา หิ "อปฺปสฺสฺสฺตายํ ปุริโส พฺลิตฺทฺโหว
ชีรตี"ติ^๑ เอตฺถ ชีรตีตี อยํ สทฺโท ชริ
ปาปฺณาตีตี อตุถํ อวตฺวา วทฺตฺมตีตี
อตุถเมว วทติ, เอวํ สมฺปทฺมิตํ ทฺฏฺจพฺพํ.

ชายตี มีอธิบายว่า นิพฺพตฺตตี (ย่อมเกิด),
บทว่า สายตี มีอธิบายว่า รสํ อสฺสาเทตี
(ย่อมยินดีรส [ลิ้มรส]) มิใช่หรือ, ท่านผู้
เจริญ เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านกล่าวความ
หมายไว้ในที่นี้ เพราะเหตุไร? ตอบว่า คำ
ที่กล่าวมานั้นจริง, แต่ความหมายอย่างนี้
ข้าพเจ้าอาจแสดงได้ เพราะชาติุมมีอรรถ
มากมาย. จริงอย่างนั้น ในข้อความพระ
บาลีนี้ว่า อปฺปสฺสฺสฺตายํ ปุริโส พฺลิตฺทฺโหว
ชีรตี (คนได้รับการศึกษาน้อยนี้ ย่อมแก่
เหมือนโคถึก) ศัพท์นี้ว่า ชีรตี ไม่ได้แสดง
ความหมายว่า ย่อมถึงความคร่ำคร่า แต่
แสดงถึงความหมายข้อนี้ว่า ย่อมเจริญ
ฉันใด, พึงทราบข้ออุปไมยนี้ ฉันนั้น.

คฺ ชฺ ฦ ชฺ สทฺเท. ควติ. ฦวติ.
กวติ. อวติ.

คฺ ชฺ ฦ ชฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
สทฺท (ออกเสียง, ร้อง). ควติ (ย่อมร้อง).
ฦวติ (ย่อมร้อง). กวติ (ย่อมร้อง). อวติ
(ย่อมร้อง).

ชฺ ชฺ ฦ สทฺเท. ไซติ. ไรติ. โกติ.

ชฺ ชฺ ฦ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
(ออกเสียง, ร้อง). ไซติ (ย่อมร้อง). ไรติ
(ย่อมร้อง). โกติ (ย่อมร้อง).

จฺ ชฺ ฦ ฦ คฺา เส คติยํ.
จวติ. ชวติ. ปวติ. ฦจวติ. ควติ. เสติ.

จฺ ชฺ ฦ ฦ คฺา เส ชาติ ใช้ใน
อรรถแห่ง คติ (ไป).จวติ (ย่อมเคลื่อนไป).

^๑ ชฺ.ธ.๒๕/๒๑/๓๕.

จวนัน, จุติ. ชวนัน, ชโว. ปวนัน, ปุลวนัน.
คานัน. เสตุ. ไปโต. ปุลโว.

ชวติ (ย้อมเล่นไป). ปวติ (ย้อมวิ่งไป).
ปุลวติ (ย้อมลอยไป). คาคติ (ย้อมไป).
เสติ (ย้อมไป). จวนัน (การเคลื่อนไป), จุติ
(การเคลื่อนไป). ชวนัน (การเล่นไป), ชโว
(ผู้เล่นไป). ปวนัน (การไป), ปุลวนัน (การ
ลอยไป). คานัน (การไป). เสตุ (สะพาน).
ไปโต (เรือ). ปุลโว (เรือ).

เอตถ คานนุติ คมนัน. ไปโตติ
ปวติ คจจติ อุทเก เอเตนาติ ไปโต,
นาวา. ตถา ปุลวติ น สีทตีติ ปุลโว,
นาวา เอว. "ภินุนปุลโว สาครสเสว
มชฺฌเม"ติ^๑ หิ ชาตกปาฬิ ทิสฺสติ.

ในที่นี้ การไป ชื่อว่า คาน. บทว่า
ไปโต มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ไปโต เพราะ
อรรถว่าเป็นเครื่องไปในน้ำ ได้แก่ เรือ.
อนึ่ง เรือ ชื่อว่า ปุลว เพราะอรรถว่า
ลอยไปได้ คือ ไม่จม ได้แก่ เรือ. มี
พระบาลีชาตกปรากฏเป็นตัวอย่างว่า
ภินุนปุลโว สาครสเสว มชฺฌเม (เหมือน
เรือแตก [คนไม่ได้ที่พึ่งอาศัย] ต้องจมอยู่
ในท่ามกลางทะเล ฉะนั้น).

"นาวา, ไปโต, ปุลโว, ชลยานัน,
ตรณนุ"ติ นาวาภิธานานิ.

ศัพท์ที่เป็นชื่อของเรือมีดังนี้ นาวา,
ไปโต, ปุลว, ชลยาน, ตรณ.

ธ เถ สทฺทสงฺมาเตสุ. ธายติ.
ธายติ. ภาเว : ธิยติ, ธิยติ. อิตฺถี. ธี.

ธ เถ ชาติ ใช้อรรถแห่ง สทฺท
(ออกเสียง), สงฺมาต (รวมกัน). ธายติ
(ย้อมร้อง, ย้อมรวมกัน). ธายติ (ย้อม
ร้อง, ย้อมรวมกัน). เมื่อใช้ในอรรถแห่ง
ภาววาจกจะมีรูปว่า ธิยติ (อันเขาย้อม

^๑ พ.ชา. ๒๗/๓๑๒/๑๖๖.

ร้อง, อันเขาย่อมรวมกัน), ถียติ (อัน
เขาย่อมร้อง, อันเขาย่อมรวมกัน). อิตถิ
(หญิง). ถิ (หญิง).

เท เต ปาลเน. ทายติ. ตายติ.
ทยา. ตาณ.

เท เต ชาติ ใช้บรรพแห่ง ปาลน
(รักษา). ทายติ (ย่อมรักษา). ตายติ
(ย่อมรักษา). ทยา (การรักษา, การ
เอ็นดู). ตาณ (ที่ด้านทาน).

รา ลา อาทาน. ราติ. ลาคติ.

รา ลา ชาติ ใช้บรรพแห่ง อาทาน
(ถือเอา). ราติ (ย่อมถือเอา). ลาคติ
(ย่อมถือเอา).

อติ อทิ พนุชเน. อนุตติ. อนุทติ.
อนุต. อนุท.

อติ อทิ ชาติ ใช้บรรพแห่ง พนุชน
(ผูก). อนุตติ (ย่อมผูก). อนุทติ (ย่อมผูก).
อนุต (ใส่ใหญ่, ล้ำใส่). อนุท (ชื่อ).

ชุต สุก รุจ ทิตติย. ไชตติ. โสภติ.
โรจติ, วิโรจติ.

ชุต สุก รุจ ชาติ ใช้บรรพแห่ง
ทิตติ (รุ่งโรจน์). ไชตติ (ย่อมรุ่งโรจน์).
โสภติ (ย่อมรุ่งโรจน์). โรจติ (ย่อม
รุ่งโรจน์), วิโรจติ (ย่อมรุ่งโรจน์).

อก อค กุฎิลา ย คติย. ออกติ.
อคติ.

อก อค ชาติ ใช้บรรพแห่ง กุฎิลา-
คติ (ไปคด). ออกติ (ย่อมไปคด). อคติ
(ย่อมไปคด).

นาถ นาท ยาจโนปตาศิสสุริยา-
สึสาสุ.^๑ นาถติ. นาทติ.

นาถ นาท ชาติ ใช้ในบรรพแห่ง
ยาจน (ขอ), อุปตาศ (เร้าร้อน), อิศสุริย

^๑ ฉ.... สึสาสุ.

(เป็นใหญ่), อาสีสา (หวัง). นาคติ (ย่อ มขอ). นาคติ (ย่อ มขอ).

สล หุล จล กมฺปน. สลติ.
หุลติ. จลติ. กุสล.

สล หุล จล ธาตุ ใช้อรรถแห่ง
กมฺปน (ไหว, สั่น). สลติ (ย่อ มไหว).
หุลติ (ย่อ มไหว). จลติ (ย่อ มไหว). กุสล
(กุศล).

วิเคราะห์ กุสล ศัพท์

เอตถ จ กุจฺฉิตะ ปาปเก ฐมฺเม
สลยตีติ กุสลํ, เหตุกตฺตฺวเสนิทํ นิพฺพจฺนํ
ทฎฺจพฺพํ. ตถา หิ อฎฺจสาลินิยํ
“กุจฺฉิตะ ปาปเก ฐมฺเม สลยนฺติ จลยนฺติ
กมฺปนฺติ วิทฺธํเสนฺตีติ กุสลา”ติ^๑
เหตุกตฺตฺวเสน อตฺถิโก กถิตฺ. อิทํ
สลธาทฺวเสน กุสลสทฺทสฺส นิพฺพจฺนํ.

ก็ในเรื่องนี้ ที่ชื่อว่า กุสล เพราะ
อรรถว่ายังบาปกรรมที่น่ารังเกียจให้
หวั่นไหว. พึงทราบรูปวิเคราะห์นี้ โดย
ความเป็นเหตุกตฺตฺวาจก. จริงอย่างนั้น
ในอรรถกถาอฎฺฐสาลินิ ท่านกล่าว
อธิบาย ด้วยอำนาจเหตุกตฺตฺวาจกว่า
กุจฺฉิตะ ปาปเก ฐมฺเม สลยนฺติ จลยนฺติ
กมฺปนฺติ วิทฺธํเสนฺตีติ กุสลา (ชื่อว่า กุสล
เพราะอรรถว่ายังบาปกรรมที่น่าตำหนิ
ให้หวั่นไหว คือ ทำให้สั่นคลอน ได้แก่
ให้พินาศไป). นี้เป็นวิเคราะห์ของ กุสล
ศัพท์ ด้วยอำนาจ สล ธาตุ.

อญฺเณสมฺปิ ธาตุนี้ วเสน
กุสลสทฺทสฺส นิพฺพจฺนํ ภวติ. ตถา หิ
อฎฺจสาลินิยํ อญฺเณนิปิ นิพฺพจฺนานิ

ยังมีรูปวิเคราะห์ของ กุสล ศัพท์
ด้วยอำนาจธาตุแม่เหล่าอื่น. จริงอย่างนั้น
ในอรรถกถาอฎฺฐสาลินิ ท่านแสดงรูป

^๑ อภ.ส.อ. ๔๖/-/๑๒๕.

ทสฺสิตานิ. กถํ? “กฺวจฺฉิตฺเตน วา อากาเรน
 สยฺนุตฺตีติ กุสฺสา, เต อกุสฺสธมฺมสงฺฆาเต
 กุเส ลุณฺนุติ ฉินฺนุทฺตฺตีติ กุสฺสลา. กฺวจฺฉิตานํ
 วา สานโตตฺตานุกรณโต ฅาณํ กุสฺสํ
 นาม, เตน กุเสน ลาดพฺพาทิ กุสฺสลา,
 คเหตุพฺพทา ปวตฺเตตฺตพฺพาทิ อตฺถุเถ. ยถา
 วา กุสฺสา อุกฺกยภาคคตฺตํ หตฺถุปฺปเทสฺส
 ลุณฺนุติ, เอวมิเมปิ อฺปฺปนฺนํ นานฺปฺปนฺน-
 ภาเวน อุกฺกยภาคคตฺตํ สงฺกิลฺลสฺสปกฺขํ^๑
 ลุณฺนุติ, ตสฺมา กุสฺสา วิย ลุณฺนุตฺตีติปิ
 กุสฺสลา”ติ.^๒ เอวํ อญฺญานิปิ นิพฺพจนานิ
 ทสฺสิตานิ.

วิเคราะห์อื่น ๆ ไว้อีก. แสดงอย่างไร ?
 อีกนัยหนึ่ง สภาวธรรมเหล่านี้โดย
 ย่อมนอนเนื่อง โดยอาการอันนำตำหนิ
 เพราะเหตุนั้น สภาวธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า
 กุส, ชื่อว่า กุสฺล เพราะอรรถว่าตัด คือ
 กำจัดบาปกรรมที่นอนเนื่อง ด้วยอาการ
 อันนำตำหนิ กล่าวคืออกุศลธรรม
 เหล่านั้น. อีกนัยหนึ่ง ญาณ ชื่อว่า กุส
 เพราะอรรถว่าเป็นสภาวะกระทำบาป-
 กรรมที่นำตำหนิให้อ่อนกำลัง หรือให้
 หหมดไป, ชื่อว่า กุสฺล เพราะอรรถว่า
 เป็นสภาวธรรม ที่บุคคลพึงถือเอา
 ด้วยญาณ ชื่อว่ากุสะนั้น, อธิบายว่า
 พึงยึดถือ คือ พึงให้เป็นไปด้วยญาณ
 ชื่อว่า กุส. อีกนัยหนึ่ง สภาวธรรม
 แม้เหล่านี้ ย่อมตัดทอนฝ่ายกิเลสอันไป
 ในส่วนทั้งสอง โดยความเป็นส่วนที่เกิดขึ้น
 และยังไม่เกิดขึ้น เหมือนหญ้าคา
 ย่อมบาดส่วนแห่งมือที่ลูบคมหญ้าทั้งสอง
 เพราะเหตุนั้น สภาวธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า
 กุสฺล เพราะอรรถว่าตัดทอนฝ่ายกิเลส
 เหมือนหญ้าคา. พระอรรถกถาจารย์แสดง
 รูปวิเคราะห์แม้เหล่านี้ไว้ อย่างนี้แล.

^๑ ฉ.อิ. กิเลส...

^๒ อภ.ส.อ. ๔๖/-/๑๒๕. ตสฺมา กุสฺสา วิย ลุณฺนุติ ฉินฺนุทฺตฺตีติปิ กุสฺสลา.

ตตฺร “ธมฺมา” อิติ ปทาเปกฺขํ
 กตฺวา ตทนฺรูปลิงฺควจนวเสน “กุสลา”ติ
 นิทฺเทโส กโต, อธิ ปน สามญฺญ-
 นิทฺเทสวเสน “กุสลนฺ”ติ นปฺสเกกฺวจน-
 นิทฺเทโส อเมหฺหิ กโต. ปุณฺณวาจโก หิ
 กุสลสทฺโท อาโรคฺยวาจโก จ เอกนฺเตน
 นปฺสกลิงฺโค, อิตฺรตฺถวาจโก ปน
 ติลิงฺคิโก, ยถา กุสโล ผสฺโส. กุสลา
 เวทนา,^๑ กุสลํ จิตฺตฺนฺติ.^๒ กุสลสทฺโท
 อิมสฺมึ ฎวาทิคณฺเณ ลธาตฺสลธาตฺ-
 วเสน นิปฺตตฺตี คโตติ เวทิตฺพุโ.

อิติ
 ฎวาทิคณฺเณ
 สโมธานคตธาตฺโย
 สมตฺตา.

วินิจฉัยลึงค์ของ กุสล ศัพท์

บรรดาบทเหล่านั้น ท่านทำการเพ่ง
 บทว่า ธมฺมา แล้วทำการแสดงว่า กุสลา
 ด้วยอำนาจลึงค์และพจน์อันคล้อยตาม
 บทดังกล่าวนั้น. แต่ในที่นี้ ข้าพเจ้ากระทำ
 การแสดงเป็นนปฺสกลึงค์ เอกพจน์ว่า
 กุสลํ ด้วยอำนาจการแสดงโดยสามัญ
 ทั่วไป. ก็ กุสล ศัพท์ ระบุถึงบุญและระบุ
 ถึงความไม่มีโรคเป็นนปฺสกลึงค์แน่นอน,
 แต่ที่ระบุถึงอรรถนอกรนี้ เป็นได้ ๓ ลึงค์
 เช่น กุสโล ผสฺโส (ผัสสะที่เป็นกุศล),
 กุสลา เวทนา (เวทนาที่เป็นกุศล), กุสลํ
 จิตฺตํ (จิตที่เป็นกุศล). กุสล ศัพท์
 ฟังทราบถึงความสำเร็จ ด้วยอำนาจ
 ลา ธาตุ และ สล ธาตุ ในฎวาทิคณฺเณนี้.

ธาตฺที่ระคนกันในฎวาทิคณฺเณ
 จบแล้ว
 ด้วยประการฉะนี้.

^๑ อภ.วิ. ๓๕/๑๓/๖.

^๒ อภ.ส. ๓๔/๑๖/๙.

อิจฺเจว :

วิตถารโต จ สงฺเขปา
 ฎวาทินิ คณเ มยา
 โย วิภตฺโต สอฺทุเทโส
 สนิทุเทโส ยถารหิ.

อุปสคฺคณิปาเตหิ
 นานาอุตฺถยุเตหิ จ
 โยเชตฺวาน ปทาเนตฺถ
 ทสฺสิตานิ วิสุํ วิสุํ.

ปาพินิทสฺสนาทีหิ
 ทสฺสิตานิ สเหว ตู
 ตฺยาทนฺตานิ^๑ จ รูปานิ
 สฺยาทนฺตานิ^๒ จ สพฺพธา.^๓

ปทานิ สทิสตฺตญฺจ
 ตถา วิสทิสตฺตนิ
 โจทนาปริหาเรหิ
 สหิโต จตฺถนิจฺจโย.

ตามที่กล่าวมานี้ สรุปความได้
 ดังนี้ :

ข้าพเจ้าได้จำแนกคณะของ ฎ
 ชาติเป็นต้น พร้อมด้วยอุเทศ
 และนิเทศทั้งโดยย่อและพิสดาร
 ตามสมควร.

ในฎวาทิคณะนี้ ข้าพเจ้าได้แสดง
 บทโดยประกอบด้วยอุปสรรค และ
 นิบาตที่ประกอบด้วยอรรถต่าง ๆ
 ไว้ทีละอย่างไป.

(นอกจากนั้น) ข้าพเจ้าได้แสดง
 รูปศัพท์ ที่มีวิภตติอาชยาต มี ติ
 เป็นต้น อยู่ท้าย และมีวิภตตินาม
 มี ลี เป็นต้น อยู่ท้าย พร้อมทั้ง
 อุทาหรณ์ จากพระบาลีเป็นต้น
 โดยประการทั้งปวง.

ทั้งแสดงความที่บทเสมอกันและ
 ไม่เสมอกัน และการวินิจฉัยอรรถ
 พร้อมด้วยปุจฉาและวิสัชนาไว้.

^๑ ฉ. ตฺยาทนฺตานิ.

^๒ ฉ. อี. สฺยาทนฺตานิ.

^๓ ฉ. สพฺพโส.

อตฤทธาโรภิธานญจ

ลึงคตตยวิมิสุสนั

อภิเชยยกลึงเคสุ

สวิเสสปทานิ จ.

นानาปทพหุปท-

สโมธานญจ ทสุลิตั

รूपุหีสททาทโย เจว

สุวิภตฺตา อนากุลา.

สพฺพนามั สพฺพนาม-

สทิสานิ ปทานิ จ

นानาปเทหิ โยเชตฺตุ

ทสุลิตานิ ยถารหิ.

ตฺมนนฺตานิ จ รูปานิ

ตฺวาทฺยนฺตานิ^๑ จ วิญญฺณั.

ปิฎฺเก ปาฎฺวตฺถาย

สพฺพเมตฺ ปกาสิตฺ.

เย สทฺทนีติมฺหิ อิมั วิภาคั

ชานนฺติ สมฺมา มฺนิสาสเน เต

อตฺถสฺสุ สพฺพเพสุปิ วิตกฺงฺขา

อจฺจมฺภินิ สีหสมฺมา ภวนฺติ.

แม้การแสดงอรรถ คำไวพจน์ การระคนกับลึงค์ทั้ง ๓ และบท พิเศษในนามศัพท์ที่เป็นบทขยาย (อภิเชยลึงค์) ก็ได้แสดงไว้แล้ว.

กลุ่มบทที่มีอรรถต่าง ๆ หรือมีบท จำนวนมากก็ได้แสดงไว้ ทั้งรูปหิ- ศัพท์เป็นต้น ก็จำแนกไว้ชัดเจน ไม่สับสน.

ข้าพเจ้าได้แสดงสรพนามและบท ที่คล้ายสรพนามไว้ ตามสมควร เพื่อประกอบกับบทต่าง ๆ และ กล่าวถึงรูปศัพท์ที่ลง ตู ปัจจัย และ ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น อยู่ท้าย ข้อความทั้งหมดนี้ กล่าวไว้เพื่อ ความฉลาด ในพระไตรปิฎก สำหรับวิญญูชน.

ชนเหล่าใด รู้การจำแนกใน สัททนีติปกรณ์ด้วยดี ชนเหล่านั้น ย่อมปราศจากความสงสัย แม้ ในอรรถทั้งหมด เป็นผู้แก้แค้นล้าง ด้งราชสีห์ ในศาสนาของพระ- มุนีเจ้า.

^๑ ไป. ตฺวาทฺยนฺตานิ.

วิภูตภูตคฺคสยมฺภจกฺเก
 สุกฺตภูรี วทตา^๑ นรานํ
 โย สทฺทนีติมฺหิ ภูวาทิกณฺโฑ
 วุตฺโต มยา ตํ ภชตตฺถกาโม.

ข้าพเจ้า ผู้กล่าวถึงปัญญา
 อันประจักษ์ดี แก่ชนทั้งหลาย
 ได้แสดงภูวาทิกณฺโฑ ไว้ใน
 สัททนีติปกรณ์ ในพระศาสนา
 ของพระสยัมภูผู้เลิศ เหนือกว่า
 สรรพสัตว์ ชนผู้ปรารถนาประโยชน์
 จงสดับภูวาทิกณฺโฑนั้นเถิด.

อติ

นวงฺเค สาธุจกฺเก
 ปิฎกตฺตเย พุชฺชปฺปถคฺคีสู
 วิญญฺณํ โภสฺลลตฺถาย
 กเต สทฺทนีติปฺปรणे
 ปนฺนรสฺหิ ปริจฺเจเทหิ มณฺฑลิตฺโต
 ภูวาทิกฺโณ นาม
 โสฬสโม ปริจฺเจโท.

ปริจเจทที่ ๑๖

ชื่อว่าภูวาทิกณะ

อันประกบด้วยปริจเจท ๑๕ ปริจเจท
 ในสัททนีติปกรณ์ ที่ข้าพเจ้ารจนาไว้
 เพื่อให้วิญญฺณชนเกิดความชำนาญ
 ในวิหารแห่งพระพุทฺธพจน์
 ในพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา
 อันประกอบด้วยองค์ ๘
 จบเพียงเท่านี้.

^๑ อ. วทโต, โป. วรตา.

๑๗. รุฐาทีฉกกะ รุฐาทิคณิกะ
ว่าด้วยธาตุหมวด รุฐ ธาตุเป็นต้น
ในธาตุ ๖ หมวด มีธาตุหมวด รุฐ ธาตุ เป็นต้น

อิโต ปรี ปวกุขามิ
 รุฐาทิคคณาทโย.
 สาสนสฺโสปกการาย
 คณเณ ตฺ ฉพฺพิเช กถิ.

แต่จะไป ข้าพเจ้าจักกล่าวคณะธาตุ
 ๖ หมวด มีธาตุหมวด รุฐ ธาตุ
 เป็นต้น เพื่อเป็นอุปการะแก่พระ-
 พุทธศาสนา.

รุฐิ อวารณ. รุฐิธาตุ อวารณ
 วตฺตติ. เอตถ อวารณํ นาม ปิทหนํ वा
 ปริรुณฺธนํ वा ปลิพฺพุทฺธนํ वा หริตฺตํ वा
 อปฺปทานํ, สพฺพเมตํ วฏฺฏติ. รุณฺธติ,
 รุณฺธิติ. รุณฺธีติ, รุณฺเชติ, อวรุณฺเชติ.
 กम्मणि : มคฺโค ปุริเสน รุณฺธิยติ. โรโร,
 โอโรโร, วิโรโร, ปฏฺวิโรโร, วิรุทฺโร,
 ปฏฺวิรุทฺโร, ปริรุทฺโร, อวรุทฺโร, รุณฺธิตฺ,
 ปริรุณฺธิตฺ. รุณฺธิตฺวา, ปริรุณฺธิตฺวา.

รุฐิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อวารณ
 (ปิด, ล้อม, ครอบ, ห้าม). รุฐิ ธาตุ
 ใช้ในอรรถแห่ง อวารณ (ปิด, ล้อม,
 ครอบ, ห้าม). การปิด การล้อม การ
 ครอบ การห้าม ชื่อว่า อวารณ. ทั้งหมด
 นี้ ย่อมควร. รุณฺธติ (ยอมปิด), รุณฺธิติ
 (ยอมปิด). รุณฺธีติ (ยอมปิด), รุณฺเชติ
 (ยอมปิด), อวรุณฺเชติ (ยอมขับไล่). เมื่อใช้
 ในอรรถแห่งกัมม จะมีรูปว่า มคฺโค
 ปุริเสน รุณฺธิยติ (หนทางอันบุรุษยอมปิด).
 โรโร (ที่จงจำ), โอโรโร (นางสนม),
 วิโรโร (ความขัดแย้ง), ปฏฺวิโรโร (ความ
 ขัดแย้งบ่อย ๆ), วิรุทฺโร (ขัดแย้งแล้ว),
 ปฏฺวิรุทฺโร (ขัดแย้งแล้วเนื่อง ๆ), ปริรุทฺโร
 (อันเขาแวดล้อมแล้ว), อวรุทฺโร (อันเขา
 ขับไล่แล้ว), รุณฺธิตฺ (เพื่อปิด), ปริรุณฺธิตฺ

(เพื่อแวดล้อม). รุณฺหิตฺวา (ปิดแล้ว),
ปริรุณฺหิตฺวา (แวดล้อมแล้ว).

อธิบายศัพท์ว่า โรธ เป็นต้น

ตตฺร โรธฺติ จารโก. โส หิ รุณฺหิตฺ
ปเวสิตานํ กุรุรกมฺมนฺตานํ สตฺตานํ คมนํ
อาวรตีติ โรธฺติ วุจฺจติ. โอรโรธฺติ
ราชูปฺพรี,^๑ สภา ปน ยถากามจารํ จริตุํ
อปฺปทาเนน โอรุณฺหิตฺติ อวรุณฺหิตฺตีติ
โอรโรธฺ. วิโรธฺติ อนนฺกุลตา. ปฏฺิ-
วิโรธฺติ ปุณฺปฺปุนํ อนนฺกุลตา. วิรุทฺธฺติ
วิโรธํ อาปนฺโน. ปฏฺิวิรุทฺธฺติ ปฏฺิสตฺตฺ-
ภาเวน วิโรธํ อาปนฺโน. ปริรุทฺธฺติ
คหณตฺถาย สมฺปริวาริตฺ. วุตฺตญฺหิ “ยถา
อริหิ ปริรุทฺธฺติ วิชฺชนฺเต คมนฺเน ปถ”ติ.^๒
อวรุทฺธฺติ ปพฺพาชิตฺ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โรธ
ได้แก่ เรือนจำ. จริงอยู่ เรือนจำนั้น ท่าน
เรียกว่า โรธ เพราะอรรถว่าห้าม คือ กั้น
การเข้าไปของสัตว์ทั้งหลายผู้มีการงาน
อันหยาบช้าซึ่งเข้าไปแล้ว. บทว่า โอรโรธ
ได้แก่ นางสนม. อนึ่ง นางสนมนั้น ชื่อว่า
โอรโรธ เพราะอรรถว่าถูกห้าม คือ ถูก
กีดกัน โดยการไม่ให้เพื่อเที่ยวไปตามที่
ตนต้องการ. บทว่า วิโรธ ได้แก่ ความ
ไม่สอดคล้อง. บทว่า ปฏฺิวิโรธ ได้แก่
ความไม่สอดคล้องเนื่องๆ. บทว่า วิรุทฺธ
ได้แก่ ถึงความขัดแย้งแล้ว. บทว่า ปฏฺิ-
วิรุทฺธ ได้แก่ ถึงความขัดแย้ง โดยความ
เป็นปฏิปักษ์. บทว่า ปริรุทฺธ ได้แก่
อันเขาแวดล้อมแล้วเพื่อจับกุม. สมจริง
ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า
ยถา อริหิ ปริรุทฺธฺติ วิชฺชนฺเต คมนฺเน ปถ
(เมื่อหนทางไปมีอยู่ คนที่ถูกศัตรูแวดล้อม
แล้ว ย่อมแสวงหาหนทาง ชันใด). บทว่า
อวรุทฺธ ได้แก่ อันเขาขับไล่แล้ว.

^๑ ก. ราชูปฺปรี.

^๒ ชุ.พฺพฺุทฺ. ๓๓/๒/๔๑๗. คมนํ ปถ.

มฺจ โมจเน. มิคํ พนุชฺชา มุญฺจติ.
มุญฺจัน, โมจัน. ทุกฺขปฺปโมจัน, โมโจ.

โมโจติ เจตฺถ อฏฺฐิกกทลฺลิสฺสโร. **มุญฺจิตฺตุ** มุญฺจิตฺตฺวา. การิตฺเต : “โมเจติ,
โมเจตฺตุ, โมเจตฺตฺวา”ติอาทินิ.

ริจ วิเรจเน. ริญฺจติ. ริญฺจัน,
วิเรจัน, วิเรโก, วิเรจโก. ริญฺจิตฺตุ.
ริญฺจิตฺตฺวา.

สิจ ปคฺฆรเณ. อุทฺเทน ภูมฺิ
สิญฺจติ. ปุตฺตํ ราชฺเช อภิสสิญฺจติ. อภิสเสโก.
มฺุทฺฐาภิสสิตฺโต ชตฺตติโย. สิบฺบจ ภิกฺขุ อิมํ
นาวํ สิตฺตฺตา เต ลหุเมสฺสติ.^๑ สิตฺตฺตฺวา-
จัน. สิบฺบจิตฺตุ, สิบฺบจิตฺตฺวา.

มฺจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **โมจน**
(ปล่อย). มิคํ พนุชฺชา มุญฺจติ (ย่อ
ปล่อยเนื่องจากบ่วง). มุญฺจัน (การปล่อย),
โมจัน (การปล่อย). ทุกฺขปฺปโมจัน (การ
เปลื้องทุกข์), โมโจ (กล้วยมีเมล็ด).

อนึ่ง ในคำนี้ว่า **โมโจ** ได้แก่
ต้นกล้วยมีเมล็ด. มุญฺจิตฺตุ (เพื่อปล่อย).
มุญฺจิตฺตฺวา (ปล่อยแล้ว). เมื่อลงการิต-
ปัจจัยจะมีรูปเป็นต้นว่า **โมเจติ** (ย่อให้
ปล่อย), **โมเจตฺตุ** (เพื่อให้ปล่อย), **โมเจตฺตฺวา**
(ให้ปล่อยแล้ว).

ริจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **วิเรจน**
(ถ่าย, ระบาย). ริญฺจติ (ย่อถ่าย).
ริญฺจัน (การถ่าย), วิเรจัน (การถ่าย),
วิเรโก (โรคถ่าย, อหิวาตกโรค), วิเรจโก
(ผู้ถ่าย). ริญฺจิตฺตุ (เพื่อถ่าย). ริญฺจิตฺตฺวา
(ถ่ายแล้ว).

สิจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ปคฺฆรณ**
(ไหล). อุทฺเทน ภูมฺิ สิบฺบจติ (ย่อมรด
แผ่นดินด้วยน้ำ). ปุตฺตํ ราชฺเช อภิสสิญฺจติ
(อภิเชกบุตรในราชสมบัติ). อภิสเสโก
(อภิเชก). มฺุทฺฐาภิสสิตฺโต ชตฺตติโย (กษัตริย์

^๑ พ.ธ. ๒๕/๓๕/๖๕.

บทเหล่านั้น บทว่า **สโยชนํ** ได้แก่ เครื่อง
ผูกสัตว์มีกามราคะ เป็นต้น.

โยชนนฺติ :

บทว่า **โยชนํ** (โยชน) ฟังทราบ
ข้อความดังนี้ :

วิทฺตฺติ ทฺวาทสฺงคฺลโย
ตทฺวํ รัตนํ มตํ
สฺตฺตฺรตฺตนิกา ยฺญจि
อุสมํ วิสยฺญจิกํ
คาวุตํ อุสภาสีติ
โยชนํ จตฺคาวุตํ.

๑๒ นิ้วเป็น ๑ คืบ ๒ คืบเป็น ๑
ศอก ๗ ศอกเป็น ๑ ยฺญจฺจि (ไม้เท้า)
๒๐ ยฺญจฺจิเป็น ๑ อุสมะ ๘๐ อุสมะ
เป็น ๑ คาวุต ๔ คาวุตเป็น ๑
โยชน.

ภฺช ปาลนพฺยวหรณฺสฺ ๑ ปาลนํ
รกฺษณํ. พฺยวหรณํ ๒ อชฺโฌหรณํ. ภฺญชติ,
ปริภฺญชติ, สํภฺญชติ. ทาสปริภฺโกเคน
ปริภฺญชติ. ๓ การิตฺเต : “ภฺชเชติ ภฺชยติ” ๔ ติ-
อาทีนิ รุปานิ. ภฺชนํ, สมฺภฺโกโค, มหิภฺชเช,
คามภฺชโก, อุภฺโกโค, ปริภฺโกโค. ภฺชฺตฺโต
โธทโน ภวตา. สเจ ภฺชฺตฺโต ภเวยฺยหานํ. ๕
โธทนํ ภฺชฺตฺโต ภฺชฺตฺตวา ภฺชฺตฺตาวี.
ตฺมฺนตฺตาทิตฺเต “ภฺญชิตฺตํ, ปริภฺญชิตฺตํ,
ภฺชเชตฺตํ, ภฺชยิตฺตํ, ภฺญชิตฺตวา, ภฺญชิตฺตวาน,

ภฺช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ปาลน**
(รักษา), **พฺยวหรณ** (กลืนกิน). การรักษา
ชื่อว่า **ปาลน**. การกลืนกิน ชื่อว่า
พฺยวหรณ. **ภฺญชติ** (ย่อมรักษา, ย่อม
บริโภค), **ปริภฺญชติ** (ย่อมบริโภค),
สํภฺญชติ (ย่อมใช้สอย). **ทาสปริภฺโกเคน**
ปริภฺญชติ (ใช้สอยแล้วด้วยการใช้สอย
อย่างทาส). เมื่อลงการิตปัจจัย จะมีรูป
เป็นต้นว่า **ภฺชเชติ, ภฺชยติ** (ย่อมให้
บริโภค). **ภฺชนํ** (การบริโภค, ของบริโภค),

๑ โป. ปาลนพฺยวหรณฺสฺ, อี. ปาลนาภฺยวหรณฺสฺ.

๒ โป. อพฺยวหรณนฺติ, อี. อภฺยวหรณนฺติ.

๓ วิ. มหาวิภฺงค. ๑/๔๒๕/๒๙๗. ทาสปริภฺโกเคน ภฺญชนฺติ.

๔ วิสฺทฺธิ. ๑/๕๒, มิลินทปฺลพฺหา. ๔๗๖.

ภุณฺชีย, ภุณฺชียาน, โภเชตฺตฺวา,
 โภเชตฺตฺวาน, โภชยิตฺตฺวา, โภชยิตฺตฺวาน”
 อิจฺจาทีนึ ปริสทฺทาทึหิ วิเสสิตพฺพานิ.

สมุโภโค (การบริโภคร่วมกัน, การคบหา).
 มหิภุโช (ผู้ครองแผ่นดิน, พระราชา).
 ความโภชโก (ผู้ครองบ้าน, ผู้ใหญ่บ้าน),
 อุปโภโค (อุปโภค, เครื่องใช้สอย), ปริ-
 โภโค (ของบริโภค). ภุตฺโต โอิทโน ภวตา
 (ข้าวสูง อันท่านผู้เจริญบริโภคแล้ว). สเจ
 ภุตฺโต ภเวยฺยาน्हิ (ถ้าเราพึงเป็นผู้บริโภค
 ไชรั). โอิทนํ ภุตฺโต ภุตฺตฺวา ภุตฺตฺวาวิ (กิน
 ข้าวสูงแล้ว). เมื่อลง ตํ ปัจจัย เป็นต้น
 พึงแสดงรูปพิเศษด้วย ปริ คัพท์ เป็นต้น
 คือ ภุณฺชิตฺ, ปริภุณฺชิตฺ (เพื่อบริโภค).
 โภเชตฺ, โภชยิตฺ (เพื่อให้บริโภค), ภุณฺชิตฺตฺวา,
 ภุณฺชิตฺตฺวาน (บริโภคแล้ว). ภุณฺชีย,
 ภุณฺชียาน (บริโภคแล้ว). โภเชตฺตฺวา,
 โภเชตฺตฺวาน (ให้บริโภคแล้ว). โภชยิตฺตฺวา,
 โภชยิตฺตฺวาน (ให้บริโภคแล้ว).

อธิบายบทว่า ภุณฺชติ เป็นต้น

ตตฺร ภุณฺชตีติ ภตฺตํ ภุณฺชติ,
 โภชนียํ ภุณฺชติ. ตถา हि “ขาทนียํ वा
 โภชนียํ वा ขาทติ वा ภุณฺชติ
 वा”ติอาทึ^๑ วุตฺตํ. อปีจ กทาจิ ขาทนีเยปิ
 “ภุณฺชตี”ติ โวหาโร ทิสฺสติ. “ผลานิ
 ชุทฺทกปฺปานิ ภุณฺช ราช วรารนฺ”ติ^๒ हि

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภุณฺชติ
 ความว่า ย่อมบริโภคภัตตร, ย่อมบริโภค
 อาหาร ที่ท่านกล่าวไว้เป็นต้นว่า ขาทนียํ
 वा โภชนียํ वा ขาทติ वा ภุณฺชติ वा
 (ย่อมเคี้ยวกินของควรเคี้ยว หรือย่อม
 บริโภคของควรบริโภค). อีกนัยหนึ่ง

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๒/๕๐๒/๓๒๙, ๕๑๐/๓๓๖.

^๒ ชุ.ชา. ๒๗/๒๑๔๗/๔๓๖. วรี วรี.

วุดตัม. **ปริภุญชตีติ** จีวรํ ปริภุญชติ, ปิณฑปาตํ ปริภุญชติ, เสนาสนํ ปริภุญชติ,^๑ คิลานปัจจุยเภสัชชุปริกุขารํ ปริภุญชติ, ปฏิวเสวตีติ วุดตัม โหติ. เตเนว จ **ปฏิวเสวตีติ ปริภุญชตีติ**^๒ อตุโถ สัมณณียติ.

อปัจจ "กามเม ภุญชตี"ติ จ "กามคฺเณ"^๓ ปริภุญชตี"ติ จ ทสฺสนโต ปน **ภุญชนปริภุญชนสทฺทา** ปฏิวเสวนตุเถน กตฺถจि สมานตุถาปี โหนุตีติ อวคฺนตพฺพา. **สัมภุญชตีติ** สมฺภอคํ กโรติ, เอกโต วาสํ กโรตีติ อตุโถ. เอตฺถ สียา "นनु จ. โภ อตฺร ภูชธตฺตุ ปาลนพฺยวหฺรเณสุ วุดฺโต, โส กถิ เอตฺตเกสุปี

บางครั้ง แม้ในของควรเคี้ยว ย่อมปรากฏโวหารว่า ภุญชติ ที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผลานิชุตฺตทกฺปฺปานิ ภุญช ราช วรารวี (ข้าแต่ महाराज พระองค์โปรดเสวยผลไม้ที่มีรสหวานเล็กน้อยเลือกเสวยแต่ที่ดี ๆ เกิด). บทว่า **ปริภุญชติ** ความว่า ย่อมใช้สอยจีวร, ย่อมบริโภคปิณฑปาต, ย่อมใช้สอยเสนาสนะ, ย่อมบริโภคคิลานปัจจุยเภสัชชุปริกุขาร (บริขารคือยาอันเป็นปัจจัยแก่ภิกษุใช้), ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ย่อมเสพ. ก็เพราะเหตุนี้แน่แล พระอรธกถาจารย์ได้อธิบายความหมายไว้ว่า **ปฏิวเสวตีติ ปริภุญชติ** (บทว่า **ปฏิวเสวตี** มีค่าเท่ากับปริภุญชติ [ย่อมบริโภค]).

อีกนัยหนึ่ง ก็ ภุญชน และ ปริภุญชน ศัพท์ ฟังทราบว่าเป็นบางแห่งมี อรรถเสมอกับ ปฏิวเสวน (การเสพ) เพราะพบตัวอย่างจากพระบาลีว่า กามเม ภุญชติ (ย่อมเสพกาม) และว่า กามคฺเณ ปริภุญชติ (ย่อมเสพกามคฺเณ). บทว่า **สัมภุญชติ** ความว่า ย่อมกระทำ การบริโภคร่วมกัน ได้แก่ ย่อมกระทำ

^๑ ฉ. อ. อิม ปาชา น ทิสฺสนติ.

^๒ วิสุทฺธิ. ๑/๓๘.

^๓ ฉ. ปญจกามคฺเณ.

อตุเถสุ วตตตี"ติ ? วตตเตว, อเนกตถา
 หิ ธาตโว, เต อุปสคฺคสหายเ ลภิตฺวาปี
 อเนกตถตฺราว โหนฺติ. อิตฺ ปฏฺจาย
 ตฺมนฺตาทินิ รูปานิ น วกฺขาม. ยตฺถ
 ปน วิเสโส ทิสฺสตี, ตตฺถ วกฺขาม.

กตฺติ เจทเน. กนฺตตี, วิกนฺตตี.
 สลฺลกตฺโต.

ภิตฺติ วิหารणे. ภินฺนตี. อนาคตฺตเถ
 วตฺตพฺเพ "ภิชฺชิสฺสตี," ภินฺนิตฺสตี"ติ
 ทฺวิธา ภวฺนตี รูปานิ.

การอยู่ร่วมกัน. ในข้อความนี้ ฟังมีคำท้วง
 ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ในที่นี้ ภูช ชาติ
 ท่านกล่าวไว้ในอรรถแห่ง ปาลน (รักษา),
 พยวหฺรณ (กลืนกิน), ไม่ใช่หรือ ? ภูช
 ชาติ นั้น ใช้ในความหมายแม้มีประมาณ
 เท่านั้นได้อย่างไร ? ตอบว่า ใช้ได้ แน่นนอน,
 เพราะว่าชาติทั้งหลายมีอรรถหลายอย่าง,
 ชาติเหล่านั้น แม้ได้การประกอบกับ
 อุปสรรค ย่อมมีอรรถมากมายสุดที่จะ
 นับได้. จำเดิมแต่นี้ไป ข้าพเจ้าจักไม่
 กล่าวรูปที่มี ตู ปัจจัยอยู่ท้ายเป็นต้น.
 แต่ในที่ใดปรากฏความพิเศษ ข้าพเจ้า
 จักกล่าวในที่นั้น.

กตฺติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เจทน
 (ตัด, ผ่า). กนฺตตี (ย้อมตัด, ย้อมผ่า),
 วิกนฺตตี (ย้อมตัด, ย้อมผ่า). สลฺลกตฺโต
 (ผู้ผ่าศร, ศัลยแพทย์).

ภิตฺติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิหารณ
 (ทำลาย). ภินฺนตี (ย้อมทำลาย). เมื่อใช้
 ในอรรถแห่ง อนาคต จะมีรูป ๒ แบบ คือ
 ภิชฺชิสฺสตี และ ภินฺนิตฺสตี (จักทำลาย).

๑ น. อ. ภาชฺชิสฺสตี.

ปาปเก อกุสเส ธมฺเม ภินฺทตีติ
ภิกฺขุ.

(คำว่า ภิกฺขุ มีวิเคราะห์ว่า) ชื่อว่า
ภิกฺขุ เพราะอรรถว่าย่อมทำลายอกุศล-
ธรรมอันทราม.

เตนาห :

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสไว้ดังนี้ :

น เตน ภิกฺขุ โส โหติ
ยาวตา ภิกฺขเต ปเร
วิสํ ธมฺมํ สมากาย
ภิกฺขุ โหติ น ตาวตา^๑
โยธ ปุณฺณญฺจ ปาปญฺจ
พาเหตุวา พุรฺหมจฺริยา^๒
สงฺขาย โลกเก จรติ
สเว 'ภิกฺขุ'ติ วุจฺจตีติ.^๓

บุคคลหาชื่อว่าเป็นภิกษุเพียงด้วย
การขอคนอื่นไม่ บุคคลสมาทาน
ธรรมเป็นพิษ หาชื่อว่าเป็นภิกษุ
ได้ไม่ ผู้ใดในโลกนี้ ละบุญและ
บาปเสียแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์
ด้วยการพิจารณา ผู้นั้นแล เรา
เรียกว่า เป็นภิกษุ.

อิทฺตฺย ชีณาสวํ สนฺธาย วุตฺตํ,
เสกฺขปฺปุชฺชชนสมณานิ ยถาสมฺภวํ
"ภิกฺขุ"ติ วุตฺตพฺพตํ ปาปฺพนฺตฺติเยว. สํสํ
ภินฺทตีติ สํสภทโก. เทวทตฺเตน สํโฆ
ภินฺโน. ภินฺทียตีติ ภินฺโนติ หิ นิพฺพจฺนํ.
น เต กฏฺจานิ ภินฺนานิ.^๔ ภินฺทตีติ
ภตฺตา.

ก็คำในพระคาถานี้ พระผู้มี-
พระภาคตรัสหมายเอาภิกษุผู้เป็นพระ
ชีณาสพ. แม้สมณะผู้เป็นพระเสขะและ
ปุณฺณญฺย่อมถึงความเป็นผู้ควรกล่าวว่
ภิกษุได้ตามสมควร. ชื่อว่า สํสภทก
เพราะอรรถว่าทำลายสงฆ์ เช่น เทว-
ทตฺเตน สํโฆ ภินฺโน (พระสงฆ์อันพระ

^๑ ส.ส. ๑๕/๗๑๗/๒๖๗ - ๒๖๘.

^๒ ฉ.ฉ. พุรฺหมจฺริยํ.

^๓ พ.ธ. ๒๕/๒๙/๕๐.

^๔ พ.ชา. ๒๗/๑๗๖๔/๓๔๘.

ฉิ ทิวธากรณ. ฉินุทตีติ
 เจทโก, เอว เจตดา. เกเส เจตตุ
 วฎฎติ. ฉินุทียตีติ **ฉินุโน**. ฉินุโนปี
 รุกโข ปุนเทว รุหติ.^๑ อิท ปน ภาทิ-
ฉิทิวยั ทิวาทิคณั ปตวา "ภิชุชติ
 ฉิชุชตี"ติ สุกทกตตุวากั รูปทิวยั ชเนติ,
 ตสุม่า "ภิชุชตีติ **ภินุโน**"ติอาทินา
 สุกทกตตุวเสนปี นิพพจนั กาทพพิ.

ตทิว หีสานาทเรสุ. ตนุทติ. ตนุที,
 ตทท.^๒ ตททติ กจจุ.

เทวทัตทำลายแล้ว). (คำว่า ภินุน)
 มีรูปวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ภินุน เพราะ
 อรรถว่าถูกทำลาย. น เต กฏจานิ
 ภินุนานิ (พินเจ้าก็มีได้ผ่า). ชื่อว่า เกตดา
 เพราะอรรถว่าทำลาย.

ฉิ ทิว ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เทวธา-
 กรณ (ตัด, บั่น, ทอน). ชื่อว่า เจทก
 เพราะอรรถว่าตัด. เจตดา ก็มีรูปวิเคราะห์
 เช่นเดียวกัน. เกเส เจตตุ วฎฎติ
 (ควรรัดผม). ชื่อว่า ฉินุน เพราะอรรถ
 ว่าถูกตัด. ฉินุโนปี รุกโข ปุนเทว รุหติ
 (ต้นไม้แม้ถูกตัดแล้ว ย่อมงอกขึ้นได้
 อีกนั้นเทียว). ก็ ภาทิ และ ฉิ ทิว ๒
 ตัวนี้ หากใช้เป็นทิวาทิคณะ จะมีรูปเป็น
 สุกทกตตุวาก ๒ รูป คือ ภิชุชติ (ย่อม
 เสี่ยหาย) ฉิชุชติ (ย่อมขาด). เพราะ
 ฉะนั้น จึงควรรตั้งรูปวิเคราะห์ แม้ด้วย
 อำนาจสุกทกตตุวาก โดยนัยเป็นต้นว่า
 ภิชุชตีติ ภินุโน.

ตทิว ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หีส
 (เบียดเบียน), อนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ).
 ตนุทติ (ย่อมเบียดเบียน). ตนุที (ความ

^๑ พ.ธ.๒๕/๓๔/๖๐, น.พ. ๑๐/๓๗.

^๒ ไป. ททท.

ไม่เอื้อเฟื้อ), ตททุ (หิด). บทว่า ตททุ
ได้แก่ หิด.

อุทึ ปสวณกิเลทเนสุ. ปสวณ
สนุทณฺ. กิเลทณฺ ดินุตตา. อุทฺทติ.
อุทฺทุโร, สมุทฺโท.

อุทึ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปสวณ
(ไหล), กิเลทณ (ชุ่ม, เปียก). การไหล
ชื่อว่า ปสวณ. ความชุ่ม, ความเปียก
ชื่อว่า กิเลทณ. อุทฺทติ (ย่อมไหล,
ย่อมชุ่ม). อุทฺทุโร (หนู), สมุทฺโท (ทะเล).

วิทฺ ลากภ. วินุทติ. โควินุโท,
วิทฺติ. เอตถ วิทฺตีติ ออนุวณฺ, เวทนา วา.

วิทฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ลาก (ได้).
วินุทติ (ย่อมได้). โควินุโท (ผู้ได้โค),
วิทฺติ (ความเสวยอารมณ์). ในที่นี้ บทว่า
วิทฺติ ได้แก่ การเสวยอารมณ์ หรือ
เวทนา (การเสวยอารมณ์).

วิทฺ ตฎุจฺยํ. วินุทติ, นิพฺพินุทติ.
นิพฺพินุทณฺ. วิรุชฺชติ. นิพฺพินุโท^๑ กาม-
รติยา. วิทฺติ, วิทฺตํ, เวโท. ลภติ
อตุถเวทํ, ฐมฺมเวทํ.^๒

วิทฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ตฎุจ
(ยินดี). วินุทติ (ย่อมยินดี), นิพฺพินุทติ
(ย่อมหน่าย). นิพฺพินุทณฺ (การเบื่อหน่าย).
วิรุชฺชติ (ย่อมคลายกำหนด). นิพฺพินุโท
กามรติยา (ความเบื่อหน่ายในการยินดี
ในกาม). วิทฺติ (ความยินดี), วิทฺตํ (ทรัพย์,
ทรัพย์เครื่องยินดี), เวโท (คัมภีร์พระเวท,
ญาณ, ความยินดี). ลภติ อตุถเวทํ,
ฐมฺมเวทํ (ย่อมได้ความรู้ในอรรถ ความรู้
ในธรรม).

^๑ ไป. นิพฺพินุโน, อิ. นิพฺพินุโน.

^๒ ม.ม. ๑๒/๙๕/๖๘, อัง.ฉก.ก. ๒๒/๒๘๑/๓๑๘,๓๑๙,๓๒๐, อัง. เอกาทสก. ๒๔/๒๑๘/๓๕๖.

อธิบายบทว่า วิตติ เป็นต้น

เอตถ วิตติติ โสมนสฺส^๑. “วิตติ หิ มํ วินุทติ สุต ทิสฺวา”ติ^๒ หิ วุตฺตํ. วิตฺตุนฺติ วิตฺติชนนตฺตา วิตฺตสงฺขาตํ ๕. เวทิตี^๓ คนฺโถปิ ฅานมฺปิ โสมนสฺสมฺปิ วุจฺจติ.

ในที่นี้ บทว่า วิตติ ได้แก่ โสมนัส ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า วิตติ หิ มํ วินุทติ สุต ทิสฺวา (ดูกรรมาตลีเทพสารถึ ความปลื้มใจเกิดขึ้นแก่เรา เพราะได้เห็น [ความเป็นไปของเทพบุตร ผู้อยู่ในวิมานนี้]). บทว่า วิตติ ได้แก่ ทรัพย์กล่าวคือ เครื่องยินดี เพราะก่อให้เกิดความยินดี. คัมภีร์พระเวทกิติ ฅานกิติ ความยินดี กิติ ท่านเรียกว่า เวท.

อรรถุทธาระของ เวท ศัพท์

“ติณฺณํ เวทานํ ปารคฺคฺ”ติอาทิสฺสุ^๔ หิ คนฺโถ “เวโท”ติ วุจฺจติ.

ก็ คนฺถ (พระคัมภีร์) ท่านเรียกว่า เวท ในประโยคเป็นต้นว่า ติณฺณํ เวทานํ ปารคฺคฺ (ผู้ถึงฝั่งแห่งไตรเพท).

“ยํ พุราหฺมณํ เวทคฺคํ อภิชณฺณํ^๕ อภิณฺจณํ กามภเว อสฺตุนฺ”ติอาทิสฺสุ^๕ ฅานํ.

ฅาน (ฅาน) ท่านเรียกว่า เวท ในประโยคเป็นต้นว่า ยํ พุราหฺมณํ เวทคฺคํ อภิชณฺณํ อภิณฺจณํ กามภเว อสฺตุนฺ (บุคคลพึงรู้จักผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์บรรลุธรรมด้วยฅาน ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ข้องเกี่ยวในกามและภพ).

^๑ พุ.ชา. ๒๘/๕๗๓/๒๑๓. สุต ทิสฺวา.

^๒ ม.อ.อ. ๗/-/๒๙๕, ฉ. มธุรสตฺถวิลาสิณี พุทฺธวํสฺสจกฺกตา. ๘๙, สํยตฺตนิกายฎีกา. ๑/๑๑๖.

^๓ ที.ส. ๙/๑๕๓/๑๑๕, พุ.อ. ๓๒/๓/๓๕, ๑๒๓/๒๒๒, ๑๒๙/๒๓๑, พุ.อ. ๓๓/๗๒/๑๐๐.

^๔ ฉ. เวทคฺคฺมภิชณฺณา.

^๕ พุ.อ. ๒๕/๔๒๘/๕๓๖.

“เย เวทชาตา วิจรรนุติ โลเก”ติ-
อาทีสุ^๑ โสมนสุสฺส.

โสมนสุส (ความยินดี) ท่านเรียกว่า
เวท ในประโยคเป็นต้นว่า เย เวทชาตา
วิจรรนุติ โลเก (ชนเหล่าใดเกิดความยินดี
เที่ยวอยู่ในโลก).

เวทคนุเถ จ ญาเถ จ
โสมนสุเส จ วตฺตติ
เวทสทฺโท อิมํ นานา-
ชาติเต สมุทฺธิรเย.

เวท ศัพท์ ใช้ในอรรถว่า พระ
คัมภีร์ ญาณ และความยินดี
บัณฑิตพึงแสดง เวท ศัพท์ นี้
โดยใช้ธาตุต่างกัน.

ลิป ลิมฺปน. ลิมฺปติ, ลิมฺปโก.
อวเลโป. อวเลโปติ อหฺงกาโร.

ลิป ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ลิมฺปน
(ฉาบ, ทา). ลิมฺปติ (ย้อมฉาบ, ย้อมทา),
ลิมฺปโก (ผู้ฉาบ, ผู้ทา). อวเลโป (ความ
ทะนงตน). บทว่า อวเลโป ได้แก่
อหฺงการ.

ลุป อจฺเจทเน. ลุมฺปติ. วิลุมฺปโก,
วิลุตฺโต, วิลोโป.

ลุป ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อจฺเจทเน
(ปล้น, แย่งชิง). ลุมฺปติ (ย้อมปล้น).
วิลุมฺปโก (ผู้ปล้น). วิลุตฺโต (ถูกปล้นแล้ว),
วิลอโป (การปล้น).

วิลุมฺปเตว ปุริโส
ยวสฺส อุปกปฺปติ
ยทา จญฺเณ วิลุมฺปนฺนติ
โส วิลุตฺโต วิลุมฺปตีติ.^๒

บุรุษจะแย่งชิงเขาได้ ก็ชั่วเวลาที่
การแย่งชิงของเขายังพอสำเร็จได้
แต่เมื่อใด คนเหล่านี้ยอมแย่งชิง
ผู้แย่งชิงนั้นยอมถูกเขากลับแย่งชิง
คืนเอาเมื่อนั้น.

^๑ พ.วิ. ๒๖/๓๕/๖๑,๔๔/๗๘.

^๒ ส.ส. ๑๕/๓๗๕/๑๒๔.

ปีส จุณฺณเน. ปีสติ. ปีสโก.
ปีสุณา วาจา. อาคมภูจกถายํ ปน
“อตฺตโน ปิยภาวํ ปรสฺส จ สุณฺณภาวํ
ยาย วาจา ย ภาสติ, สว ปีสุณา
วาจา”ติ^๑ วุตฺตํ, ตํ นิรุตฺติลกฺขณฺน
วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํ.

หีส วิหีสายํ. หีสติ. วิหีสติ. หีสโก.

อหีสโกติ เม นามํ
หีสกสฺส ปฺเร สโต
อชฺชาหํ สจฺจนาโมมฺหิ
น นํ หีสามิ กิณฺจณฺํ.^๒

หีสิตพฺพํ หีสิตฺติ สีโ. อาทิ-
อนฺตกฺขรวิปลฺลาสวเสน สทฺทสิทฺธิ, ยถา
“กนฺตนฺนุเจน ตกฺกนฺ”ติ. วิhesโก, วิhesนํ.

ปีส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง จุณฺณน
(บด, ทำให้ละเอียด). ปีสติ (ย่อมนบด).
ปีสโก (ผู้บด). ปีสุณา วาจา (วาจา
สอเสียด). ส่วนในอรรถกถาแห่งพระ
บาลี พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า บุคคล
ย่อมนกล่าว เพื่อจะทำตนให้เป็นที่รัก และ
เพื่อทำลายบุคคลอื่นด้วยวาจาใด วาจา
นั้น ชื่อว่า ปีสุณาวาจา (วาจาสอเสียด).
คำนั้น พึงทราบว่าเป็นที่กล่าวไว้โดย
ลักษณะแห่งนิรุตตินัย.

หีส ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิหีส
(เบียดเบียน, ประทุษร้าย). หีสติ (ย่อมน
เบียดเบียน). วิหีสติ (ย่อมนเบียดเบียน).
หีสโก (ผู้เบียดเบียน).

เมื่อก่อนเรามีชื่อว่าอหิงสกะ (ผู้ไม่
เบียดเบียน) แต่เรายังเบียดเบียน
ผู้อื่นอยู่ วันนี้ เราเป็นผู้มีชื่อสมจริง
ไม่เบียดเบียนใคร.

(คำว่า สีห มีวิเคราะห์ว่า) ชื่อว่า
สีห เพราะอรรถว่าเบียดเบียนสัตว์ที่ควร
เบียดเบียน. สำเร็จรูปศัพท์ด้วยอำนาจ
การสลับอักษรหน้าเป็นหลัง เหมือนคำ

^๑ ที.สี.อ. ๔/-/๑๑๕, อภิ.ส.อ. ๔๖/-/๒๒๕.

^๒ ชุ.เถร. ๒๖/๓๙๒/๓๙๐. หีสามิ กณฺจณฺ.

เป็นต้นว่า กนฺตณฺฏเจน ตกุกฺกั (ชื่อว่า ตกุก [เปรียง] เพราะอรรถว่าเป็นสิ่งที่น่ายินดี). วิหเสโก (ผู้เบียดเบียน), วิหเสนํ (การเบียดเบียน).

สมฺภ ปหาเร. โย โน คาโวว
สมฺภติ.^๑ ปริสมฺภติ. สมฺภโถติ.

สมฺภ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปหาร (ตี, ประหาร, ทำร้าย). โย โน คาโวว สมฺภติ (พราหมณ์ชุกเขี่ยนตีลูกทั้งสองเหมือนนายโคบาลตีโค ฉะนั้น). ปริสมฺภติ (ยอมตี). สมฺภโถติ (ยอมตี).

อตุริเม ปาพิโต ปโยคา :

ในข้อนี้ มีประโยคบาลีตัวอย่าง ดังนี้ :

สํสมฺภมานา อตุตานํ
กาลมาคมยามเสติ จ.^๒

อาตมภาพทั้งสองจะทรมาณตนให้ถึงกาลกิริยา.

เกสคฺคหณมฺกฺเขปา
ภุมฺยา จ ปริสมฺภานา
ทตฺวา จ โน ปกฺกมติ
พหุทฺกขํ อนปฺปกนฺตติ^๓ จ.

ชายอื่นให้ทุกข์มากมายมิใช้น้อยด้วยการดึงผม เตะ ถีบ จนล้มลงที่พื้นดินและไม่หลีกเลี่ยง.

ภุมิ สมฺภามิ เวคฺสาติ^๔ จ.

เราเอาเท้าตะกุกแผ่นดินอย่างแรง.

^๑ บุ.ชา. ๒๘/๑๑๗๓/๔๑๙.

^๒ บุ.ชา. ๒๘/๕๑๐/๑๙๑.

^๓ บุ.ชา. ๒๘/๑๐๙๓/๓๘๖.

^๔ บุ.ชา. ๒๗/๗๔๔/๑๗๒.